

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

ANALÝZA BAROKNÍHO TEXTU

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autorka práce: Bc. Lenka Blažková

Studijní obor: Bohemistika navazující

Ročník: druhý

2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 21. dubna 2011

.....
Lenka Blažková

Poděkování

Mnohokrát děkuji doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné rady, inspiraci a ochotu při realizaci této diplomové práce.

ANOTACE

Tato diplomová práce navazuje na bakalářskou práci, jejímž tématem byla hláskoslovná analýza tří vybraných kázání Daniela Nitsche ze souboru *Berla královská Jezu Krista* (1709) a cílem zhodnocení jazykové úrovně po stránce hláskoslovné. Tématem diplomové práce je analýza morfologických jevů Nitschova kázání *Já hlas volajícího na poušti*. V tvarosloví budou sledovány především vybrané příznakové jevy, v další fázi analýzy by bylo možno zaměřit se na kompozici kázání a jevy stylistické.

Práce je rozdělena do dvou částí – teoretické a výzkumné. Teoretická část je zaměřena na život a dílo Daniela Nitsche, stručnou charakteristiku a zařazení autora do barokního období, barokní češtinu, vývoj gramatik na pomezí humanismu a baroka, v nich se odrážející stav češtiny a také na pravopisnou kodifikaci humanistické češtiny. Část výzkumná se zabývá tvaroslovnou analýzou konkrétního kázání a statistickým vyjádřením počtu hledaných jevů. Cílem analýzy je zjistit stav českého jazyka na počátku 18. století na základě excerpovaných a grafických údajů.

ANNOTATION

This diploma thesis continues in my bachelor work. It's topic was the analysis of three preachments by Daniel Nitsch from the collection called *Berla královská Jezu Krista* (1709). The purpose of the task was to make an analysis of phonetic appearances in these preachments and to find out the presence of spoken components in author's language. The topic of my diploma thesis is the morphological analysis of the preachment called *Já hlas volajícího na poušti* by the same writer. There will be observed especially searched appearances different from the present Czech. This research might continue with the analysis of the composition or stylistics.

The work is divided into two parts – the theory and the research. The first one deals with the life and work of Daniel Nitsch, the brief characteristics of the baroque period, the definition of the baroque Czech, the progress of humanism and baroque grammars, level of the contemporary language and the orthografical codification of humanism Czech. The research includes the morphological analysis of the text and the statistic formulation of the number of searched appearances. The purpose of the analysis is to find out the level of Czech language at the beginning of the 18th century on the base of the findings and graphic data.

OBSAH

ÚVOD.....	9
I. TEORETICKÁ ČÁST	11
1. OBECNĚ O BAROKU.....	11
1.1 Definice baroka.....	11
1.2 Barokní literatura.....	11
1.3 Barokní čeština a její grafická podoba	12
2. DANIEL NITSCH – biografie a tvorba.....	14
3. CHARAKTERISTIKA BAROKNÍHO OBDOBÍ	17
4. DOBOVÉ GRAMATIKY A STAV ČESKÉHO JAZYKA.....	19
4.1 Humanistické gramatiky.....	19
4.2 Barokní gramatiky	21
5. PRAVOPISNÁ KODIFIKACE HUMANISTICKÉ ČEŠTINY	24
5.1 Psaní souhláskových fonémů.....	24
5.2 Psaní samohláskových fonémů.....	27
5.3 Hranice slov.....	27
II. VÝZKUMNÁ ČÁST	28
6. HLÁSKOSLOVÍ – dosažené výsledky předchozího výzkumu.....	28
7. TVAROSLOVÍ.....	47
7.1 Podstatná jména (substantiva)	47
7.1.1 Maskulina životná	49
7.1.2 Maskulina neživotná	52
7.1.3 Feminina.....	55
7.1.4 Neutra.....	59
7.2 Přídavná jména (adjektiva).....	62
7.2.1 Jmenná deklinace	62

7.2.2	Smíšená deklinace	63
7.2.3	Složená deklinace	63
7.2.3.1	Tvrký typ	63
7.2.3.2	Měkký typ	70
7.3	Zájmena (pronomina)	72
7.3.1	Zájmena osobní (personalia)	72
7.3.2	Zájmena přivlastňovací (posesiva)	77
7.3.3	Zájmena ukazovací (demonstrativa)	80
7.3.4	Zájmena (ne)totožnosti (identifikační)	83
7.3.5	Zájmena tázací (interrogativa)	84
7.3.6	Zájmena vztažná (relativa)	84
7.3.7	Zájmena neurčitá (indefinita)	85
7.3.8	Zájmena totalizující míru, kvantum (totalizátory)	87
7.4	Číslovky (numeralia)	88
7.4.1	Číslovky základní	89
7.4.2	Číslovky řadové	90
7.4.3	Číslovky druhové	90
7.4.4	Číslovky násobné	90
7.4.5	Číslovky neurčité	90
7.4.6	Číslovky totalizující (totalizátory)	91
7.5	Slovesné tvary	91
7.5.1	Infinitiv	92
7.5.2	Přítomný čas (prézens)	93
7.5.3	Mínulý čas (préteritum)	95
7.5.4	Plusquamperfektum	96
7.5.5	Přechodníky (transgresivy)	97

7.5.6	Podmiňovací způsob (kondicionál).....	98
7.5.7	Opisné pasivum	100
7.6	Příslovce (adverbia).....	102
7.6.1	Příslovce místa	102
7.6.2	Příslovce času.....	103
7.6.3	Příslovce způsobu.....	103
7.6.4	Příslovce příčiny.....	104
7.6.5	Příslovce neurčitá	104
7.6.6	Příslovce na přechodu ke spojkám	104
ZÁVĚR	106
PRAMENY	120
PŘÍLOHY	123

ÚVOD

Diplomová práce je zaměřena na morfologickou rovinu vybraných kázání Daniela Nitsche z dvoudílného souboru *Berla královská Jezu Krista*, vydaného v roce autorovy smrti (1709) v pražské tiskárně Vojtěcha Jiřího Koniáše. Název analyzovaného kázání je *Já hlas volajícího na poušti* (s. 31–39). Pracovala jsem s kopiemi originálu ze Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje, sign. 5 A 31. Původně byl zamýšlen širší rozsah práce, jak po stránce obsahové, tak tematické, avšak vzhledem k rozsahu textů jsem se při morfologickém rozboru nakonec zaměřila na vybrané nejdelší kázání. V části práce věnuji pozornost shrnutí výsledků hláskoslovného rozboru z předchozího výzkumu.

Koncepce diplomové práce spočívá v systematickém postupu podle stanovených kritérií. Tvaroslovná analýza vznikla v návaznosti na bakalářskou práci, jejímž tématem byla hláskoslovná analýza a v jejíž teoretické části bylo mimo jiné důsledně popsáno kazatelství v českém baroku a fonologická kodifikace humanistické češtiny. K těmto kapitolám se proto již nebudu vracet a do teoretické části diplomové práce znovu zahrnu pouze stručné informace o Nitschově životě, tvorbě, stylu a jeho zařazení do příslušného barokního období. Teorii rozšiřuji o kapitoly týkající se obecně baroka, barokní češtiny a grafiky barokních tisků, vývoje gramatik na pomezí humanismu a baroka, s tím související popis stavu českého jazyka a pravopisnou kodifikaci humanistické češtiny. V této části se v největší míře opírám o práci Milana Kopeckého *Starí slezští kazatelé* (1970), Cuřínův *Vývoj spisovné češtiny* (1985), Kratochvílův *Oheň baroka* (1990), dále vycházím z *Generační periodizace českého baroka* (s. 261–354) Václava Černého v knize *Až do předsíně nebes* (1996). Literárněhistorické poznatky čerpám ze Sládkova výboru *Svět je podvodný verbíř* (2005), jazykovědné informace z *Encyklopedického slovníku češtiny* (2002), z Koupilových *Grammatykářů* (2007) a také ze své bakalářské práce (2009). Využívám též poznatky a závěry ze stěžejní publikace Jaroslava Poráka *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis* (1983) a poučení o transkripci textů z Vintrových *Základů transkripce českých textů z barokní doby* (1998).

Část praktická je rozdělena do dvou větších kapitol. První z nich shrnuje poznatky z předešlého hláskoslovného výzkumu, ve druhé, zásadní části, je potom provedena tvaroslovná analýza vybraného kázání. Pozornost věnuji především ohebným slovním

druhům (podstatným jménům, přídavným jménům, zájmenům, číslovkám, slovesům) a neohebným příslovcím. K danému jevu uvádím vždy nejdříve teoretické pojednání o charakteristice, kategoriích a deklinaci jednotlivých slovních druhů, vzápětí následuje praktický rozbor. Při analýze vycházím ze současných mluvnic, nejvíce z *Příruční mluvnice češtiny* (2003), inspirací jsou mi také historické mluvnice češtiny. Pokusím se upozorňovat na jevy příznakové, odlišné od dnešního paradigmatu.

Co se týče metodologie, k vypracování diplomové práce jsem užila několika odborných metod. Nejprve bylo potřeba transkribovat originální text kázání do nové češtiny, přičemž jsem se řídila zásadami transkripce Josefa Vintra. Poté jsem si vymezila kritéria pro tvaroslovné jevy určené k excerpci, provedla jejich excerpci, roztřídila je, statisticky vyhodnotila a popsala jejich vlastnosti. Vycházela jsem přitom pouze z poznatků týkajících se textu a jeho formálních prostředků, které jsem se snažila co nejdůsledněji zaznamenat a vyjádřit jejich výskyt (příklady doložených jevů nemohou být s ohledem na rozsah textu uvedeny v úplnosti, vybírám tedy jen několik z nich, ale při vyhodnocování jevů pracuji s jejich celkovým počtem zastoupení). U každého příkladu uvádím číslo strany, odkud pochází, a pro rychlejší orientaci ji dělím na oddíly a, b, c. Výrazy jsem hodnotila podle toho, v kolika případech se příznakový jev prosadil, či neprosadil. Tyto výsledky jsem nakonec pro větší názornost procentuálně vyjádřila pomocí grafů. Použito bylo tedy hned několika odborných metod – transkripce, excerpcce, statistické měření a analýza. V rámci shrnutí výsledků hláskoslovných přibyla ještě komparace tří vybraných kázání.

Cílem diplomové práce je zjistit stav českého jazyka na počátku 18. století z hlediska morfologického a podat jazykový rozbor příznakových tvaroslovných jevů Nitschova kázání. Dosavadní úsudky o jazyku barokních autorů nejsou příliš příznivé, proto se budu snažit dokázat, že dílo Daniela Nitsche není ani po morfologické stránce podprůměrné či jazykově nedokonalé. V další fázi analýzy by bylo možno se zaměřit na jevy stylistické včetně kompozice kázání a na lexikální rovinu textu.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. OBECNĚ O BAROKU

1.1 Definice baroka

Původ termínu baroko pochází podle nejčastějších definic z portugalského substantiva *barroco*¹, což v originále označuje perlu nepravidelného tvaru, v přeneseném slova smyslu tedy něco deformovaného, nepravidelného. Proto může tento výraz v neformálním užití jednoduše znamenat, že se jedná o něco komplikovaného či zdobeného mnoha detaily, a to bez vztahu k barokním stylům 17. a 18. století.

Baroko jakožto jedno z posledních velkých kulturních hnutí s mezinárodním dosahem zahrnovalo stejně tak literaturu jako ostatní umění (výtvarné umění, hudbu, architekturu, užitá i jiná umění). Charakterizují je nové dramatické změny a výboje, představy o věčné proměnlivosti světa, intenzivní zájem o přírodu a její živelnost, o člověka a jeho vnitřní boj dobra se zlem. Touha po umocnění a zdůraznění prožitku vedla autory ke zveličování, monumentalizaci a hyperbolizaci forem, k patosu, dynamice a dramatické. Dominujícím prostředkem vyjádření byla protikladnost klasických hodnot.²

1.2 Barokní literatura

Literární tvorba tohoto časového období se z dnešního pohledu zdá spíše úpadková a umělecky průměrná. Důvodem k těmto domněnkám je především její stagnace ve vývoji, chybějící posun kupředu, k novým žánrům a dalšímu rozvoji tvorby. Problematika české tvorby ve 2. polovině 17. a v 18. století spočívá především v jejím relativně nevelkém obsahu, úzkém žánrovém rozvrstvení a také v ohledech politických a ekonomických. Cenzura a nízký počet tiskáren měly na českou produkci nemalý vliv. Přesto však zájem o psané slovo nevymizel. Dominantním žánrem barokní literatury se stalo kázání a jeho hlavním důsledkem bylo působení na široké vrstvy obyvatelstva, především na prostší lid. Skrze obraznost a mnohdy komplikované myšlenkové postupy pronikaly prvky tradičně pojaté křesťanské symboliky, morálních zásad a hodnot

¹ KRATOCHVÍL, A.: *Oheň baroka*. Brno: Cesta, 1990, s. 10.

² Tamtéž, s. 10.

do obecného povědomí. Kázání tedy plnila funkci poučovací, přesvědčovací i uměleckou a lišila se podstatou své funkce (kázání sváteční, nedělní, pohřební atd.). Obecně se předpokládá, že tištěná kázání ve sbírkách (postilách) patří k nejhodnotnější homiletické produkci barokního období, neklade se však důraz na to, že kázání reprodukováná ústně byla značně přesnější, měla větší a především přímý kontakt s posluchačem.³

Na definici kazatelství jakožto literárního žánru a na české pobělohorské kazatelství odkazují do své bakalářské práce, kde jsem tuto kapitolu detailně rozpracovala.⁴

1.3 Barokní čeština a její grafická podoba

Barokní češtinou rozumíme spisovný jazyk v období od poloviny 17. století do druhé třetiny 18. století. Zásadní okolností, která v pobělohorském období omezila a negativně ovlivnila užívání spisovné podoby jazyka, byla ztráta inteligence a vzdělanější části publika v důsledku emigrace a politické situace. Docházelo k ústupu oficiálního českého jazyka z oblasti vědy, vyšší literatury a administrativy. Zásadními žánry této doby proto zůstávala homiletika, lidové drama, knížky lidového čtení a kramářské písně, které patřily k nižším stylům. Byla to právě tvorba kazatelská, která dokazovala jazykový vývoj barokního období, ačkoliv by se mohlo zdát, že šlo spíše o stagnaci.

Vývoj spisovného jazyka v rámci samohláskového systému byl dokončen již v humanismu (16. století) a dále probíhala pouze změna úzení *é > í*, jež důsledně proběhla v mluveném jazyce na celém českém území kromě nářečí východomoravských a většinou i slezských. Výsledky morfologického vývoje pronikaly do psaných textů nepříliš ustáleně. Důležitou změnou bylo završení genitivu-akuzativu v singuláru a akuzativu-nominativu v plurálu neživotných maskulin; tím se rozdělila maskulina na životná a neživotná. V důsledku zániku povědomí o gramatickém rodu v plurálu se projevila tendence k unifikaci některých koncovek (např. *-ama* v instrumentálu plurálu všech rodů jakožto koncovka starého duálu feminin). Dalšími modifikacemi bylo kupříkladu pronikání tvarů adjektivní deklinace k přivlastňovacím adjektivům typu *otcův* a *matčin* (*otcového*, *matčiného*), unifikace koncovek u slovesných tříd typu *sázeti*,

³ SLÁDEK, M. (ed.): *Svět je podvodný verbíř*. Praha: Argo, 2005, s. 18–19.

⁴ BLAŽKOVÁ, L.: *Analýza barokního textu*. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2009, s. 13–18.

trpěti, prositi (sázejí, trpějí, prosejí), pokračuje též vývoj opisného pasiva (přítomný čas se často vyjadřuje dnešní podobou – přítomným tvarem slovesa být a přičestím trpným – *jsem volán*).

Co se týče grafické podoby textů, udržuje se podoba tisku jako v předchozí epoše, nadále se tedy užívá pravopisu bratrského s diakritickými prvky a zachováním některých spřežek. Odlišností je pouze zavedení středníku jako nového interpunkčního znaménka pro zpřehlednění délky souvětí a konec rozlišování dvojího *l*.⁵ V námi zkoumaných tištěných kázáních převládá lomený typ písma gotického, tzv. fraktury, latinkou jsou zaznamenávána jen cizí slova či latinské citáty z bible. Uplatňují se velká i malá písmena. Velké litery stojí na začátku věty a objevují se též u některých substantiv nebo adjektiv vztahujících se převážně k duchovní tematice (nejčastěji *Bůh, Boží, Všemohoucí*). Podoba tisku jednotlivých fonémů je detailně popsána v kapitole o pravopisné kodifikaci humanistické češtiny (viz 5. kapitola).

⁵ KARLÍK, P., a kol.: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. Čeština barokní, s. 69–71.

2. DANIEL NITSCH – BIOGRAFIE A TVORBA

Barokní kazatel Daniel Nitsch se narodil 16. 3. 1651 v Praze a zemřel tamtéž 22. 6. 1709. Jako patnáctiletý chlapec vstoupil do jezuitského řádu, po vysvěcení působil jako kazatel a učitel na řádových školách, v Těšíně pak jako gymnazijní prefekt. V roce Nitschova úmrtí vyšel dvoudílný soubor jeho kázání pod názvem *Berla královská Jezu Krista...*,⁶ vytištěný v Praze ve staroměstské tiskárně Vojtěcha Jiřího Koniáše (otce známého jezuita Antonína Koniáše).

V případě Nitschových kázání se jedná o práce věnované těšínskému obyvatelstvu a ve Slezsku působícím kněžím. Dosahují vysokých uměleckých kvalit, ovšem ke zjištění specifik Nitschova díla je nejprve nutno zařadit autora do dobového literárního kontextu.⁷

Za typické znaky jeho tvorby jsou považovány tyto „ctnosti“ – Nitschův vlastenecký zápal, projevy češství a chvála českého jazyka. K dokladovému materiálu z bible a cizích spisů připojuje též doklady z českého prostředí, nebo se snaží o počestění konkrétních cizojazyčných pojmů. Obdiv a láska k českému jazyku však nebyly v soudobém národně obranném kontextu nijak výjimečné. O devět let dříve (1700) vychází například Beckovského vlastenecky zaměřená adaptace Hájkovy kroniky v *Poselkyni starých příběhův českých*. Na přelomu 17. a 18. století vychází také několik „chvalořečí“ češtiny upozorňujících na jazykový úpadek ve spisech tištěné či rukopisné literatury (doklad takového úpadku představuje *Allegoria*, spis Jana Floriana Hammerschmida, psaný do extrému dovedenou makarónštinou – proti tomuto přístupu k českému jazyku je Nitschův vztah kultivovaný).⁸

Daniela Nitsche lze označit za mladšího pokračovatele jezuitského spisovatele Matěje Václava Šteyera, který svým dílem *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (1668) navazuje na jazykovou správnost *Bible kralické*, jež je stejně tak vzorem pro Nitschovu *Berlu královskou*. Vyhýbá se

⁶ NITSCH, D.: *Berla královská Jezu Krista. To jest: Slovo boží ...* (dále jen *Berla královská*) Díl první a díl druhý. Vytisknuta v Starém Městě pražském u Vojtěcha Jiřího Koniáše 1709. Kázání: *Já hlas volajícího na poušti*, s. 31–39; *Člověk jeden učinil večeri velikou*, 23–30; *Bratři, již hodina jest, abychom ze sna povstali*, s. 10–16. Knihopis č. K06194. Pracovala jsem s kopiemi originálu ze Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje (dále jen SVK Plzeň), sign. 5 A 31.

⁷ KOPECKÝ, M.: *Starí slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 53.

⁸ Tamtéž, s. 54.

jazykovým deformacím, puristickým tendencím, naopak chce pokračovat v cestě vyspělé humanistické literatury předbělohorské.⁹

Kazatelovo specifikum netkví primárně v jeho horlivém vlastenectví, ale především v práci s mateřským jazykem. Mistrovsky ovládá techniku příměru (podle jeho vlastních slov „podobenství“) – pro dokonalé objasnění problému vždy užije škálu přirovnání pochopitelných širší veřejnosti, často se tak jedná o výrazy z každodenního života prostých lidí. Četná přirovnání místy přecházejí až v alegorické obrazy a líčení, nejčastěji však v paraboly a hyperboly (obzvláště biblické). Kromě originálních prostředků se v jeho díle nachází také řada příměrů s dlouhou barokní tradicí (například přirovnání lidského života ke komedii). Nitschovy metafory jsou nejčastěji založeny na substantivech, méně na adjektivech či tvarech slovesných. Příslušnost autora k baroku dokládají zejména jeho mistrovské kontrasty a paradoxy.¹⁰

Kromě všech dosud zmíněných prostředků vyjadřování nás na Nitschově díle může zaujmout vrstvení synonym, které vede k pregnantnímu vymezení smyslu. Tato záliba se projevuje též v jeho překladech latinských slov, často vyjádřených dvěma slovy českými. Synonymické řady slovních spojení se příliš významově nekryjí, jsou si jen sémanticky blízké. Na čtenáře jsou „chrлены“ asyndeticky i polysyndeticky, vyznívají velmi naléhavě a v případě užití apostrof, řečnických zvolání a otázek také vysoce umělecky.¹¹

Daniel Nitsch patří bezesporu k našim největším pobělohorským mistrům slova a novotvarů. Právě smělé neologizování však vzbudilo odpor u jeho současníků. Důsledkem tohoto napadení bylo uvedení předmluvy ke druhému dílu *Berly královské*, v níž nadšeně opěvuje český jazyk a dává najevo úzké sepětí a návaznost na starší české tradiční spisovatele. Navzdory své katolické víře se neváhá odvolat na předbělohorského nekatolíka Adama Veleslavína a jeho čtyřjazyčný slovník *Silva quadrilinguis* či na jazykovou učebnici Jana Amose Komenského *Janua linguarum reserata*.

⁹ KOPECKÝ, M.: *Starí slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 54–55.

¹⁰ Tamtéž, s. 55–56.

¹¹ Tamtéž, s. 57–58.

Soubor *Berla královská* se v pobělohorské literatuře jeví jako spis velmi výjimečný, po stránce lexikální dokonale propracovaný, tedy i pro další lingvistické zkoumání přínosný. Jak sám autor knihy *Staří slezští kazatelé* Milan Kopecký píše: „Spis se později podle mého soudu stal studnicí, odkud čerpali někteří novodobí čeští spisovatelé, mezi nimi i určití spisovatelé moderní jako Vladislav Vančura, Jaroslav Durych a Vladimír Holan.“¹²

Poukázat lze taktéž na rovinu sociální, ovšem Nitschova síla spočívá spíše na poli uměleckém. Najdeme u něho sice kritiku různých profesí, vlastností jako je pýcha, samolibost či povýšenost, nicméně kritiku samotného urozeného stavu v pravém slova smyslu vynechává. S oblibou sice líčí hrůzy válek a epidemií, vidí v nich však úměrný trest za lidskou hříšnost. V některých pasážích *Berly královské* se dokonce staví na stranu panstva, když obviňuje sedláky z okrádání svých pánů. Pakliže se Nitsch opravdu dopouští kritiky vyšších stavů, pak jen v oblasti náboženské (například náboženská lhostejnost).¹³

Autor ve svých kázáních často odkazuje na starší homiletiky, čerpá především z bible, ale nevynechává ani literaturu beletristickou. Nitschovu sečtělou a uvědomělost dokazují citace z české literatury – z Hájkovy kroniky, ze spisů Veleoslavínových, zasvěceně a zaujatě píše také o Komenského *Bráně jazyků*. Z antických autorů cituje nejčastěji Plutarcha, Tacita, Ovidia, Cicerona a Seneku.

Daniel Nitsch je spisovatelem typicky barokním, a ač může být dnešnímu publiku velmi vzdálený, faktem zůstává, že díky své umělecké hodnotě si jeho tvorba zaslouží místo na vrcholu české pobělohorské literatury.¹⁴

¹² KOPECKÝ, M.: *Staří slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 58.

¹³ Tamtéž, s. 59–60.

¹⁴ BLAŽKOVÁ, L.: *Analýza barokního textu*. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2009, s. 8–10.

3. CHARAKTERISTIKA BAROKNÍHO OBDOBÍ

Podle periodizace literárního vědce Václava Černého spadají kázání Daniela Nitsche ze souboru *Berla královská* (1709) do takzvané třetí barokní generace. Následující kapitolu proto věnuji stručné zmínce o tomto období, přičemž vycházím z knihy zmíněného Václava Černého *Až do předsíně nebes*.¹⁵

Třetí barokní generace je zde charakterizována jako období autorů narozených v 50. a 60. letech 17. století, jejichž produkce odpovídá letům 1680–1710. Jedná se o období ukončených politických sporů, nastolení vlády katolicismu a prosazování jezuitského řádu. Václav Černý si klade otázku, zda je toto „pokolení rezignované, hluché a netvůrčí.“¹⁶ Dochází k názoru, že ačkoliv se skutečně jedná o období nepříliš novátorské a experimentální, udržuje tradici předešlé generace i její žánry. Jde tedy spíše o pokračovatele a udržovatele předchozích tendencí: „Zchudlá, ač svoji chudobu důstojně a pracovitě nesoucí dcera generace jezuitské. Chybí jí vášnivý vzpurný étos matčin, je ideově odmocněna. Přitom je své předchůdkyni napodiv věrná, inspiruje se týmiž popudy, neopouští žádný, pěstuje tytéž žánry a tvary, ale právě jen tytéž, bez nápadnější originální invence nových podstatných rysů a tvarů, běží jen o explikaci zárodků již daných.“¹⁷ K největšímu rozvoji dochází v oblasti kazatelství.

Charakteristickými zástupci této etapy jsou kupříkladu historiografové Jan František Beckovský, Jan Florián Hammerschmid¹⁸, Kašpar Vusín, autoři duchovní lyriky a kancionálů Karel Holan Rovenský, Jan Josef Božan. Právě skrze duchovní písně a homiletiku se tvorba jezuitů zaměřuje na lid a jeho výchovu. „Že estetické cítění širokých lidových vrstev je v té chvíli vychováváno hlavně duchovní písní a kázáním, leží nabíledni a na důkaz nečeká; obojí je v rukou národního katolického duchovenstva, v obojím se autorsky uplatňuje v podstatě toto duchovenstvo jediné, v obojím ohledu je právě tato doba chvílí produkce, případně ediční reprodukce nadmíru živé.“¹⁹ Důkazem této výchovné tendence je básnická tvorba Lukáše Volného.

¹⁵ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 305–317.

¹⁶ Tamtéž, s. 305.

¹⁷ Tamtéž, s. 305.

¹⁸ Příjmení je uvedeno ve tvaru podle knihopisu.

¹⁹ ČERNÝ, V., tamtéž, s. 309.

Jak bylo již řečeno, nejpěstovanějším a nejvýznamnějším žánrem třetí barokní generace byla homiletika, a to jak v poměru kvantitativním, tak kvalitativním. Její tvůrci byli vynikajícími rétory, jazykovými znalci a osobitými pokračovateli předcházejících etap, jimž byl vlastní žánr mluveného slova zaměřeného na lid. Ze zástupců za všechny jmenujeme Karla Račina, Jana Barnera, Valentina Bernarda Jestřábského, Daniela Nitsche či Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Svými díly patří každý ze jmenovaných k vrcholu barokního kazatelství, nezapsali se však v takové míře do obecného povědomí, jelikož tento žánr nezaložili.²⁰

K předním mecenášům a příslušníkům této generace patří Franz Anton Gratz von Sporck, tvůrce monumentálního Kuksu a mnoha rozsáhlých kulturních podniků. Dochází k výraznému rozvoji umění neliterárního, především hudby, malířství (Jan Kupecký, Petr Brandl), sochařství (Jan Brokoff starší, Matěj Václav Jäckel) a architektury (Kryštof Dienzenhofer, Giovanni Santini). „Naše třetí barokní generace není tedy v celkovém uměleckém ohledu chudší než druhá, ale vůdčí úloha přešla na umělecké oblasti neslovesné; českému člověku nabízí se tedy neztenčené a stejně hodnotné množství uměleckých prožitků, ale převahou je to prožitek němý.“²¹

²⁰ BLAŽKOVÁ, L.: *Analýza barokního textu*. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2009, s. 11–12.

²¹ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 317.

4. DOBOVÉ GRAMATIKY A STAV ČESKÉHO JAZYKA

V této kapitole se opírám v největší míře o publikaci *Grammatykáři* sepsanou Ondřejem Koupilem v roce 2007 a o Cuřínův *Vývoj spisovné češtiny* (1985). Podle Koupila je definice gramatiky (mluvnice) pojmem nepřesným, navrhuje spíše spojení jazyková knížka. Záměrem je totiž vytvoření knihy o užívání jazyka a řešení konkrétních, ať už pravopisných, tvaroslovných či stylistických problémů.²²

První zmínky o zkoumání českého jazyka jsou doloženy v době Karlově u učence Bartoloměje z Chlumce (mistra Klareta), pravopisem se dále zabýval Mistr Jan Hus a od 16. století byl na základě latinského spisu *O pravopise českém* konečně ve větší míře užíván diakritický pravopis místo spřežkového, byť ojediněle se diakritika využívala i v 15. století. Mezi 16. a počátkem 18. století byla čeština nařčena z nedokonalosti v porovnání s vyspělou latinou, proto v období humanismu a baroka vzrostl zájem o zkoumání jazyka a tvorbu gramatických příruček.

4.1 Humanistické gramatiky

Mluvnické humanismu jsou primárně projevem nekatolického (českobratrského) náboženství ve spojení s dobovou atmosférou. Podle Cuřína²³ lze ve všech gramatikách najít shodné rysy – za vzor jsou pokládány antické jazyky (řečtina, latina), po obsahové stránce se věnují především hláskosloví, výslovnosti, pravopisu, etymologii a tvarosloví, autoři se snaží vyzdvihovat český jazyk nad ostatní, vyjádřit mu přízeň, obdiv a oprostít ho od všech cizích vlivů. Spojuje je myšlenka slovanské vzájemnosti a zřejmé subjektivní ladění.

Mezi významné osobnosti humanistického „gramatikářství“ patří trojice představitelů Jednoty bratrské – Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates. Tito autoři položili svou **Náměšťskou gramatiku** (*Gramatyka česká v dvojí stránce, Orthographia předkem Etymologia potom*, 1533, dále opakovaně tištěna 1543, 1588, 1643), vydanou v Náměšti nad Oslavou, základy normě spisovného jazyka. Jednalo se vůbec o první českou gramatiku, skládající se ze dvou částí – *Orthographia*, jejímiž autoři jsou Optát a Gzel, a *Etymologia* sepsaná Philomatem. První ze jmenovaných

²² KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 112.

²³ CUŘÍN, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 41.

popisuje systém českých hlásek, způsob jejich psaní a rozlišuje šest druhů interpunkčních znamének (virgule, dvojtečka, tečka, otazník, závorka, dělítko). Etymologia pojednává o jazykové správnosti, podává návod k překladu a snaží se nabádat k potlačování archaismů.

Výčet zásad: *ě* místo *ie*; mizí spřežka pro *á* a *é* (*aa*, *ee*); ojedinele protetické *v-*; užívání jednoho *l* (výjimky v titulcích a u velkých typů písma - *l/L*, *l/Ě*); přesné rozlišování *i/y*; neuznávání diftongů *ie*, *uo* (místo nich *í*, *ů*); návrh psaní *y* místo *g* pro písmeno *j*; odlišení akuzativu a instrumentálu pomocí *ú/ou* (*hezkú/ hezkou*); vynechání pomocného slova u 3. osoby min. času (*řekl* - bez *jest*); bez dlouhého *ó*; vymizení duálu; diftongizace *y* > *ej* – užívá se *-ej-*, ale v koncovkách pouze *-ý*; zúžená podoba změny *é* > *í* jen ojedinele; na začátku slova podoba s *ú-* i *ou-*.

Nemalý vliv měla Náměšťská gramatika na **Mluvnici Jana Blahoslava** (*Grammatica česká*, 1571 rukopisně, 1857 tiskem)²⁴, biskupa a člena Jednoty bratrské. První oddíl spočíval v opisu a připomínkách k Náměšťské gramatice, druhý potom tvoří sedm knih tzv. *Přidání ke gramatice, s úvodem a Závírkou*, který se věnuje metaforám, přejímání slov, dialektům, *Závírka* potom obsahovala autorovu zповěď o psaní textu a motivaci k tvorbě. Podle těchto pravidel Blahoslav přeložil Nový zákon, jenž se stal normou pro další generace a jenž spoluutváří *Bibli kralickou*.

Výčet zásad: uznávání starších tradic => zachování duálu, aoristu, imperfekta; není třeba rozlišovat akuzativ a instrumentál diftongem *ou*; rozlišení zájmena *ho* (pro zvířata) a *jej*; negativní postoj ke koncovce *-mi* v 7. pl.; zachování *jest* u 3. os. min. času; užívání příklonných partikulí *-t'* a *-ž*; požadavek dvojího *l/L*, *l/Ě*; k diftongizaci *y* > *ej* a úžení *é* > *í* se staví podobně jako Náměšťská gramatika; protetické *v-* je rozlišováno v případech, kde je dobré ho přidat pro lepší přesnost vyjádření; na začátku slova podoba s *ú-* i *ou-*.

Následovala **Mluvnice Matouše Benešovského** (*Grammatica Bohemica – Grammatyka česká, milovníkům téhož jazyka velmi užitečná*, 1577 v Praze) věnovaná Rudolfovi II. a psaná formou výčtu nekomentovaných skloňovacích paradigmat. Ta jsou

²⁴ KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 112.

uvedena společně pro substantiva i adjektiva a kromě nich jsou do gramatiky zařazena paradigmatu zájmen, konjugace sloves a ukázky metrické poezie v českém jazyce.

V okruhu elitní humanistické společnosti, na pobídnutí samotného Daniela Adama z Veleslavína, vznikla **Mluvnice Vavřince Benedikta Nudožerského** (*Grammaticae Bohemicae Libri duo*, 1603), pražského univerzitního mistra. Ta je z hlediska dnešních měřítek považována za první skutečnou českou mluvnici sestávající ze dvou knih *Etymologie* a *Syntaxe*. K latinskému výkladu přidává český dokladový materiál.

4.2 Barokní gramatiky

Útlum a postupné omezování českého jazyka v době baroka vedlo ke zvýšené pozornosti jazykovědců k teorii jazyka. Nebyly to jen gramatiky, ale také praktická poučení či slovníky, jež se zabývaly touto problematikou. Snahu katolické církve o získání přízně evangelíků podporoval důraz na mluvené slovo, tedy především na žánr kázání, které bylo pro baroko tak příznačné. Autory gramatik byli většinou členové jezuitského řádu (např. Václav Jan Rosa však mezi ně nepatřil) a jejich tvorba se řadí do 2. poloviny 17. století. Cuřín ve svém *Vývoji spisovné češtiny*²⁵ podává hlavní společné znaky barokních mluvnic, a těmi jsou – barokní purismus, tedy odmítání cizích slov, stírání rozdílů mezi jazykem spisovným a lidovým a konečně opora o jazyk humanistické *Bible kralické*.

První z důležitých prací této generace byla jezuitským školám určená **Mluvnice Jana Drachovského** (*Grammatica Bohemica in V libros divisa*, vydaná 1660 M. V. Šteyerem), jejíž autor původně nebyl uveden vlastním jménem, nýbrž označen jako „jeden otec z Tovaryšstva Ježíšova“.²⁶

Ke jménu Drachovského odkazuje a také se jím inspiruje latinsko-česká mluvnice **Jiřího Konstance Brus jazyka českého** (*Lima linguae Bohemicae, tj. Brus jazyka českého nebo Spis o poopravení a naostření řeči české*, 1667). Z názvu je zřejmé, že měla za cíl „vybrousit“ a napravit dobový stav jazyka. Úvod postihuje příklady nesprávností všech jazykových rovin, dále potom následuje čtyřdílný výklad v oddílech nazvaných *de etymologia*, *de constructione*, *de prosodia*, *de orthographia*. Brus později

²⁵ CUŘÍN, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 67.

²⁶ KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 112.

posloužil jako významný podklad pro vznik *Svatováclavské bible* (katolický překlad Písma).

Výčet zásad: rozlišování psaní *i/y* podle „tenké“ či „hrubé“ výslovnosti; připouští se psaní *ú* místo *ů* pro dlouhé *ú*; poprvé výskyt kvantity samohlásky *ó*; v adjektivech a přivlastňovacích zájmenech povolena diftongizace *y > ej*; úžení *é > í* u mnoha slov v obojí podobě, v sg. -*é*, v pl. -*í*; je proti užívání protetického *v-*; na začátku slov dává přednost podobě s *ú-* než *ou-*.

Roku 1668 vyšel anonymně **Žáček Matěje Václava Šteyera** (*Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*), jenž navazuje na řadu poučení o jazykové správnosti, zejména pravopisu. Specifikum Žáčka netkví ani tak v inovaci gramatické koncepce, jako spíše v humorném ladění díla, které spočívá ve formě kladení otázek žáka učiteli. Výchozím územ je opět *Bible kralická*.²⁷

Výčet zásad: podrobná kapitola o rozlišování *i/y*; kvantita samohlásek považována za záležitost tiskařskou => přiblížení písařů tiskařům; psaní *ú* pro vokál *ú*; udání přesných pravidel pro psaní dvojího *l*; uznává postavení dlouhého *ó*; v otázce diftongizace *y > ej* doporučuje v kmeni -*ej-* a v koncovce -*y*; varianty úžení *é > í* na stejné úrovni, přednost má však -*é*; neuznává protetické *v-*; na počátku slov upřednostňuje mluvené podoby *ou-* před *ú-*.

Na závěr uvádíme **Čechořečnost Václava Jana Rosy** (*Čechořečnost seu Grammaticae linguae Bohemicae*, 1672) podanou formou syntézy spisovné normy od počátku 17. století a rozdělenou do čtyř částí – *Ortografie*, *Etymologie*, *Syntax* a *Prozodie*. Rosa se snaží poukázat na odbornost češtiny a latinský výklad doplňuje českým na liché straně. Negativní dopad na *Čechořečnost* mají vyumělkované neologizující kalky (překlady latinských slov do češtiny), díky nimž si Rosa nevybudoval pro následující generace příliš dobrou pověst.²⁸

Výčet zásad: uvádí se starší i nový duál (*dvě létě* i *léta*); v instrumentálu koncovka -*y* i -*ami/ -ama* (*stromy, stromami, stromama*); slovesný tvar neuter může být psán s -*i* nebo -*a* (*pacholata hráli/ hrála*); spíš kratší slovesné tvary (*běží* x ne *běžejí*);

²⁷ KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 175.

²⁸ CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 61.

doporučuje užívat přechodníky; psaní *ú* místo *ů* pro vokál *ú*; obě podoby diftongizace *y > ej* (v přivlastňovacích adjektivech ale jen *-y*); v kmeni obě varianty úžení *é > í*, v koncovce jen zúžená podoba; protetické *v-* přípouští, sám ovšem neužívá; na počátku slova spíše mluvené *ou-* místo *ú-*.

5. PRAVOPISNÁ KODIFIKACE HUMANISTICKÉ ČEŠTINY

V poslední části teoretického oddílu přiblížím stav psaného jazyka z hlediska pravopisného. Problematika pravopisné kodifikace je úzce spjata s některými jevy fonologickými, přispívá tedy k ustálení tohoto systému. Příklady dokládané k jednotlivým fonémům uvádím ve shodě s texty Nitschových kázání, přičemž vycházím pouze ze zkoumaného materiálu, a přidržuji se zásad transkripce Josefa Vintra a pravopisné kodifikace Jaroslava Poráka z publikace *Humanistická čeština* (1983).²⁹

5.1 Psaní souhláskových fonémů

Foném s

Hlásk *s* může být užita ve dvou variantách – klasické „točené“ *s* či „dlouhé“ *f*. Pro velkou literu se volí vždy velké točené *S* (*Soudný; Spal; Swatý; Syrotkůw*), ať už na začátku věty nebo uprostřed textu. Na konci slova a ve stažených tvarech se užívá točený grafém *s* (*hlas; fkrze wás; tys*), stejně tak pro předložku *s, se* (*s námi*). U většiny slovních druhů stojí na začátku a uprostřed slova foném *f* (*Božfké; famo w sobě; fwědomj; w zlofti*). Ojedinele může vlivem asimilace znělosti dojít k záměně *s* a *z* (*Spowědljnk; straceny*) či ke grafickému zaměnění *s* a *f* uprostřed slova.

Foném š

Pro záznam velkého písmena slouží kombinace znaků *Sf* (*Sfawle; Sfyp; Sřpaňhelřkých*), malé *š* se tiskne na začátku a uvnitř slova nejčastěji jako *řř* (*barbarřřtj; offřliti; řřiroký; řřeřt*). Na konci slova má tento grafém podobu *řs* (*chwáljřs; nebudeřs; Ozyářs*). Dojde-li k situaci, že by se vedle sebe měly vyskytnout dva fonémy *š*, potom se většinou volí pro každý z nich jiná grafická podoba.

Foném z

Tento foném se v textu zaznamenává celkem pravidelně jako malé či velké *z/Z* (*Zakonjcy; Zenky; Kněz; předřevzetj; utvrzenj; z toho; zlatem*).

²⁹ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 16–47.

Foném ž

Malá i velká litera *ž/Ž* se pravidelně značí háčkem (*jestliže; Papež; tážj; žádný; s Ženau; Žide*). V barokní češtině se také mohou vyskytnout případy s nepříliš čitelnou či chybějící diakritikou.

Foném c

Tento foném se také graficky nemění od dnešní podoby jazyka, tiskne se tedy jako klasické *c/C* (*cenou; nemohouc; práci; Cicero; Ctnoft*). Uplatňují se také starší podoby typu *Owotce, předce, všeckno*.

Foném č

Litera *č/Č* se v textu vyskytuje převážně v grafické podobě s háčkem (*člowěk; děwečku; Čarodegnjkowi; Čtenáři*), a to jak velké, tak malé písmeno, ačkoliv bylo dříve zvykem zaznamenávat velkou literu spřežkou *Cž*.

Foném r

Setkáváme se s pravidelným užitím v podobě *r/R* (*Jeremiáffe; prorok; protiwná; Rodiče; Rytina*), v přejatých slovech po něm následuje buď *y* či *i* (*Kryštus; Cyrill*).

Foném ř

Tento foném se značí ve všech pozicích malých písmen háčkem (*kteřj; přjmo; řict; Wečeře*), velká se označují spřežkou s háčkem nad druhým grafémem *Rž* (*Ržjm; Ržemeřlnicy*).

Slabiky di, ti, ni

Měkkost fonémů *d', t', ň* se před *i* nijak specificky neoznačuje, píše se tedy běžně *di, ti, ni* (*býti; Ctnofti; divu; Rodiče; Služebnikůw; učinil*). Na konci slova, před souhláskou a nepřední samohláskou se diakritické znaménko k označení měkkosti užívá (*afpoň; nechť; neodpuťme; odtud'; učiňme*), ovšem na určitých místech může být vynecháno (*nešťastná*).

Slabiky *dě, tě, ně*

Znaménko označující palatálnost slabiky se v případě slabik *dě, tě, ně* přenáší nad samohlásku *e* (*Děvčata; nechtěl; na věky věkůw; zjewně*), někdy se ovšem palatalizovanost ztrácí (*Čarodegnjk; rozfwecujeme*).

Slabiky *bě, pě, mě, vě*

Také tyto slabiky se tisknou pravidelně podle dnešního úzu (*měli; pěkný; powěditi; fobě; wěčné*).

Grafém *g*

Grafém *g/G* označuje literu *g* i *j*, a to bez specifického rozlišovacího znaménka. V textu tedy můžeme nalézt výrazy jako *Egiptčany; gako* (jako); *geft* (jest); *Mogžiſſe* (Mojžiše). Ve významu *j* se místy vyskytuje *y* oproti *g* (*neymenſſýho; rozmeyſſlugi*).

Grafém *j*

Znak pro dnešní *j* v barokní češtině vyjadřuje dlouhé *í*, a to ve všech pozicích slova (*Božj; cenj; chodjwal; Pjſmo*). Na počátku slov, především u vlastních jmen, se zaznamenává grafémem *J* (*Jan; Ježíſſ*).

Grafém *f*

Grafém *f/F* je zaznamenáván téměř shodně s dnešní podobou (*faraon; Francauzkých*).

Grafém *l* a *l'*

Grafická podoba s běžně užívaným *l* se vyskytuje ve slovesných tvarech 3. osoby množného čísla (*chtěli; prawili; wzali*), ale také u dalších slovních druhů a vlastních jmen (*ačkoli; Samuel; Silius; vyflánj*). Naopak tvarotvorné přípony nekoncové u slovesných tvarů 3. osoby singuláru všech rodů mívají grafém pro tvrdé *l'* (*nebyl; prawil; porodil'a*). Užívání *l* a *l'* však není vůbec pravidelné, jedno slovo může být v tomtéž textu zapsáno obojím způsobem (*prawil x prawil'*).

5.2 Psaní samohláskových fonémů

Foném *u*

Hlásk *u* na začátku slova se graficky zapisuje jako *v/V* (*Včenyj*; *vpracugeme*; *vtiffenj*), uprostřed a na konci slova potom pravidelně jako *u* (*bludu*; *cenau*; *wykaupenj*).

Grafém *ũ*

Dlouhé *ũ* je uprostřed a na konci slova vždy značeno kroužkem (*Bũh*; *dũftognoft*; *Mužũw*).

Grafém *y*

Tímto grafémem se zaznamenává spojka slučovací *i* (*wážnoft před Bohem/ y fwětem*; *k fláwě/ y gako možná nenj*), v jiných případech zastupuje ypsilon foném *j* (*bleyfkánj*).

Rozlišování *i/y*

Psaní *i/y* je záležitost vcelku nedůsledná. Po spřežce *ff* se mohou objevit obě varianty (*w duffy x na duffi*, *uffy x do uffj*), po *c*, *z*, *s* se píše *y* (*w skutcých*; *Mudrcy*; *syrotcy*; *mezy*), po tvrdých souhláskách *h*, *r* se uplatňuje také *y* (*Kryftus*) a k odchylkám dochází též v koncokách jednotlivých rodů (*v bříffých naffých*).

Dvojhlásk *ou*

Diftong *ou* je důsledně psán jako *au*, a to ve všech pozicích ve větě (*auroda*; *dlauho*; *v nejakau*; *welikau*).

5.3 Hranice slov

Tištěná podoba textu má mírně odlišné dělení slov, především co se týče například spojení předložky s následujícím zájmenem (*odemne*; *zamnou*), dále postavení komponentu sloves v podmiňovacím způsobu (*jakby*, *žeby*, *raděby měli*, *w němžby neležel mrtwý*) či spojky *-li* (*chcemeli*). Naopak zvlášť se většinou píše předpona *ne-* u slovesných tvarů (*ne chtěl*), příslovce *y hned* a spojka *proto že*, ojediněle také příslovečné spřežky (*ne genom*).

II. VÝZKUMNÁ ČÁST

6. HLÁSKOSLOVÍ - DOSAŽENÉ VÝSLEDKY PŘEDCHOZÍHO VÝZKUMU

V této části diplomové práce bych ráda podala a celkově shrnula výsledky předchozího bádání z bakalářské práce, jež byla zaměřena na hláskoslovný rozbor tří kázání Daniela Nitsche ze souboru *Berla královská Jezu Krista* (1709). Názvy analyzovaných kázání znějí *Já hlas volajícího na poušti* (s. 31–39), *Člověk jeden učinil večeri velikou* (s. 23–30) a *Bratří, již hodina jest, abychom ze sna povstali* (s. 10–16). Práce byla rozdělena na část teoretickou a praktickou, zde však zhodnotíme jen závěry týkající se samotného výzkumu. Na teorii k hláskosloví odkazuji do své bakalářské práce obhájené roku 2009.³⁰ V jazykovědné části jsem využívala poznatky a závěry ze stěžejní publikace Jaroslava Poráka *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis* (1983), ostatní výsledky potom vycházejí z fonologického rozboru. Hledané jevy jsem důsledně zaznamenávala a statisticky vyjadřovala.

Hláskosloví je lingvistická disciplína zabývající se studiem a zkoumáním samohláskového a souhláskového systému jazyka. Předmětem zkoumání ve všech třech kázáních byl hláskoslovný rozbor čtyř zásadních jevů - výskyt protetického *v-*, změna počátečního *ú-* > *ou-*, diftongizace *y* > *ej* a úžení *é* > *í*. Při uvádění dokladů z kázání jsem se řídila zásadami transkripce Josefa Vintra³¹, proto jsou uvedené příklady v souladu s jeho pravidly a poučkami.

❖ Hláskoslovná analýza kázání Daniela Nitsche na třetí neděli adventní ze souboru *Berla královská* s citátem *Ego vox clamantis in deferto* /*Já hlas volajícího na poušti*.³²

Protetické *v-* a počáteční *o-*

Daniel Nitsch se ve svých textech opíral celkem důsledně o jazyk humanistický, a tudíž především o jazykový úzus *Bible kralické* (1613). Ta inklinovala především k užívání počátečního *o-* namísto protetické varianty s *v-*. Tato tendence souvisí velmi výrazně s charakterem Nitschových textů, jejichž zaměření je především náboženské.

³⁰ BLAŽKOVÁ, L.: *Analýza barokního textu*. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2009, 69 s.

³¹ VINTR, J.: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. Listy filologické, 121, 1998, s. 341–346.

³² NITSCH, D.: *Berla královská Jezu Krista. To jest slovo boží ...* Vytiskněná v Starém Městě pražském u Vojtěcha Jiřího Koniáše Léta 1709. Knihopis č. K06194. Kázání je na s. 31–39.

Při sledování výskytu tohoto jevu ve zkoumaném kázání jsme po sečtení a statistickém vyčíslení podílu protetického *v-* a počátečního *o-* došli k závěru, že zastoupení protetického *v-* v textu činí pouhých **1,44 %** všech případů. Zbylých **98,56 %** připadá na výrazy psané na počátku slova bez proteze. Číselně se jedná o pouhé **3** případy protetického *v-* z celkově napočítaných **209** slov začínajících na *o-* či jeho protetickou podobu. Dva ze tří dokladů protetického *v-* se nacházejí přímo v jedné větě: *Koně/ co má zlatem protahnutou vohlav/ a votěží; ... (35a³³); ... nic na tom nezáleží jak mnoho záhonů/ a ouvrat voře/ ... (35b).*

V převážné většině případů se však setkáváme s upřednostňováním počátečního *o-*, které je zastoupené téměř u všech slovních druhů. Nejpočetnější skupinu tvoří podstatná jména, dále potom slovesa, přídavná jména, zřídka jména vlastní. Zastoupení zde mají také příslovce (*odjinud, odtud, opět,*), číslovky (*osmé*) a citoslovce vyjadřující podiv (*O slepoto!*). Velmi četný je výskyt předložek *o, od* a osobních zájmen *on, ona, oni*.

Jako dokladový materiál uvádíme části textu podle rozlišení slovnědruhového.

- **Podstatná jména**

Celkem jsme napočítali **66** případů³⁴ užití podstatných jmen bez proteze, většinou se jedná o názvy dějů či vlastností, tedy o abstrakta (např. *obdarování, obcování, obyčej*). Ve zbylých případech se setkáváme se jmény běžnými či vlastními (*obraz, obyvatel, oči; Origenes, Oziáš*). Pro lepší názornost uvádíme v užším kontextu některé ukázky: *... v vážnosti byli/ jako osoby duchovní/ ... (31c); ... ta nejpěknější mzda/ a odplata/ pravil dávno ... (32b); .../ krasu sobě zejskati obyčej mívají ... (36b) aj.*

- **Přídavná jména**

Z celkově napočítaných **17** příkladů adjektiv jsme nezaznamenali ani jednu variantu s protezí: *... my ji necháváme opuštěnou ... (32a); ... také rychlý/ a ochotný jest ke všeliké důležitosti ... (34c); ... člověk není z toho opoctivený/ a chvályhodný ... (35b) aj.*

³³ 35a = strana 35, odstavec *a* (pro přehlednost a rychlejší orientaci v textu jsem každou stranu rozdělila na úseky *a, b, c*). Materiálovým zdrojem analýzy byly digitální snímky kázání, kopie ze souboru *Berla královská*. Jejich kvalita je až na několik výjimek velmi dobrá, místy se vyskytují menší chyby či vynechaná písmena, což přisuzuji tiskárně i opotřebovanosti materiálu.

³⁴ Tento počet zahrnuje všechny tvary s počátečním *o-*, aniž bych přihlížela k vyššímu výskytu jednotlivých slov v textu. Započítány jsou tedy i dvojí či vícere podobu jednoho slova (týká se celé analýzy).

- **Zájmena**

Protetické *v-* nenalezneme ani u zájmen, která se v textu vyskytují vcelku hojně. Napočítali jsme **23** případů, a to většinou v podobě zájmen osobních (*on, ona, ono, oni, onen*), nebo ukazovacích (*onen*): ... *ona sama jest svou cenou/ ...* (32a); *Praví onen vznešený ...* (34a); ... *vím/ že on jest Pánem všeliké slávy ...* (39a) aj.

- **Číslovky**

Číslovku jsme v kázání zaznamenali pouze v jediném případě. Šlo o složenou číslovku řadovou: ... *v celé kapitole dvacáté osmé v knihách ...* (37a).

- **Slovesa**

Ani jeden z **35** dokladů slovesných tvarů s počátečním *o-* také nemá protetickou hlásku. V textu se vyskytují slovesa ve tvarech určitých i neurčitých: ... *pravil zase Seneka/ a odpověděl na to ...* (32b); ... *a ctnostnými mravy ozdoben jest ...* (35c); ... *to roucho veselí svého/ v které se oblekla ...* (36 b) aj.

- **Příslovce**

Nejčastěji se setkáme se zájmennými příslovci tážícími se po místě, nebo odpovídajícími na otázku po místě (*odkud', odjinud, odtud'*), či s příslovci způsobu *obzvláště, opět, obšírně*. Kázání obsahuje celkem **12** výrazů: ... *že jestli odjinud oni předce nějakou chválu ...* (34c); ... *opět Seneka k utvrzení pravdy ...* (35a) aj.

- **Předložky**

V textu najdeme celkem **46** předložek. Jedná se výhradně o původní předložky *o* či *od*, všechny ve tvaru s počátečním *o-*: *Ale slyšme taky něco o kráse ...* (36a); ... *chtěl/ aby od ní jako od vinného kmene prejštila ...* (38a) aj.

Diftongizace *ú-* > *ou-*; počáteční *ú-/u-*

Dále jsme se zaměřili na diftongizaci (diftong=dvojhlaska) počátečního *ú-* v *ou-* a na varianty *ú-* a *u-*. Diftongizace uprostřed slova není pokládána za příznakovou, tudíž jsme jí nevěnovali pozornost.

Při rozboru tohoto jevu jsme došli k závěru, že je důsledně dodržována diftongizace **ú-** v **ou-**. Ani v jednom případě se nesetkáme s výrazem začínajícím na dlouhé **ú-**, naopak jsme našli **8** slov s dvojhláskou. Téměř ve všech případech se jedná o substantiva – *oučastenství, ouhona, ouroda, ourodnost, ouvrat, ouřad* a v jednom případě o adjektivum: *ourodná*. Z celkově napočítaných **65** slov začínajících na **u-**, u nichž můžeme předpokládat diftongizaci, se tento jev vyskytl pouze u **8** z nich. Procentuálně se tedy jedná o **12, 31 %** diftongizované podoby: ... *tak od ctnosti ouroda chvály/ a slávy pochází ...* (34a); ... *nejaká oučastenství samýho Boha/ a božství jeho ...* (35c); ... *v řečích jejich žádné ouhony ...* (36c) aj.

Co se týče varianty s krátkým **u-**, tyto doklady jsme v textu zaznamenali pouze **3x**. Je tomu tak proto, že jako **u** bylo v grafice užito grafému **v**, nad kterým se obvykle čárka k označení délky nedělala (*na vřwitě* – na úsvitě; *vtiřk, vtok* – útisk, útok): ... *vskočil do prostřed vojska nepřátelskýho na usvitě tak srdnatě ...* (33a); ... *v čas rozličných protiventství/ a utiskův utlačen/ ...* (33b); ... *opovážil se na něj směle utok učiniti ...* (33b).

Diftongizace *y* > *ej*

Vzhledem ke skutečnosti, že Nitsch vycházel vcelku důsledně z úzu kralického, se podoba s diftongizovaným **ej** v textu příliš nevyskytovala. Naším úkolem bylo zachytit jeho výskyt v předponě, v kmeni uprostřed slova a v koncovkách.

Uprostřed slov docházelo k tomuto jevu důsledně v podobách sloves *prejšiti, smejšleti, vyrejsovati*, ale i po sykavkách *zejskati*, dále u podstatného jména slovesného *rozmejšlování* a v komparativu příslovce *vejšeji*: ... *jinačejší napadlé myšlení/ a rozmejšlování/ ...* (32a); ... *studánce čistě/ a živě/ prejštící se vodou ...* (34a); ... *na stupní stál/ a vejšeji nad jiný nebyl ...* (34a); ... *ale slávu nesmrtdlnou každému zejská ...* (35c) aj.

V předponě k diftongizaci dochází jen ojediněle. Typickými příklady změny **y** v **ej** jsou podstatná jména *vejrosteck, vejsada, vejtah*: *Já hlas volajícího na poušti. Vejтах.* (31a); ... *a povídá ... znamenitý kazatel/ že vejrosteck jsa Mojžíš ...* (33c); ... *taková svá nadání/ obdarování/ vejsady vyjevuje ...* (38b).

Zaznamenali jsme ovšem také případy nediftongizované podoby předpony. Zůstává zde podoba shodná s dnešní spisovnou češtinou, například *východ*, *výstraha*. Tyto případy jsou ovšem méně časté (dohledali jsme pouze **2** výrazy); v předponě tedy převažují tvary diftongizované. Z celkově napočítaných **151** výrazů, kde by k diftongizaci mohlo dojít, se tento jev uplatnil ve všech pozicích pouze **13x**, to znamená v **8,61 %**.

V koncovce se s diftongem *-ej* nesetkáme ani v jediném případě. Jaroslav Porák hodnotí tento jev jako důsledek dodržování úzu kralického³⁵, který se u Daniela Nitsche, jak jsme si již všimli, uplatňuje celkem důsledně.

Úžení *é > í*

Úžením *é* v *í* jsme se zabývali uprostřed slova, v příponách přejatých slov a v koncovkách.

Uprostřed slova jsme dohledali pouze jeden doklad zmiňovaného jevu, a to v adaptovaném slově *klejnot*, *klénot > klínot*, přejatém ze střhn. *kleinot: ... nechtěl ji obohatiti zlatem/ stříbrem/ klínotmi/ s drahými prsteny ...* (37c).

V příponách přejatých slov se v jednom případě uplatnilo úžení ve slově *pancůř*: *... v vojsku nepřátelským přioděného pancůři kralovskými ...* (33b), zatímco v přejímce *žoldněř* zůstala podoba nezúžená: *Postav přede mnou žoldněře ...* (34c).

Nejhojněji se úžení projevilo v koncovkách přídavných jmen, některých zájmen a číslovek. U maskulin a neuter jsme si všimli 2., 3., 4. a 6. pádu singuláru, u feminin 2., 3. a 6. pádu sg., v plurálu 1. a 4. pádu.

- **2. sg. maskulin:** v zúžené podobě s *-í-* jsme našli **21** příkladů proti **10** příkladům s nezúženým *-é-*. Poměr zúžené k nezúžené podobě je 21:10.

Podoba zúžená: *... od magistratu světskýho ...* (31c); *... v životě svatýho Antonia ...* (32c); *... z plíšku zlatýho ...* (35b) aj.

Podoba nezúžená: *... díl/ z kterého způsobení jsme ...* (35c); *... z stolu kralovského ...* (37a); *... od Pána mocného ...* (39a) aj.

³⁵ PORÁK, J.: *Humanistická čeština*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 143.

- **2. sg. neuter:** v textu se vyskytuje **22** výrazů nezúžených oproti **9** zúženým. Poměr nezúžených k zúženým je 22:9.

Podoba zúžená: ... *z kralovství egyptského* ... (33c); ... *a na něm podobného díla* ... (37b); ... *všeho zlatého štěstí* ... (38c) aj.

Podoba nezúžená: ... *z města kralovského* ... (31c); ... *z milostného vzezření* ... (33c); ... *ctnost horlivého modlení* ... (36c) aj.

- **2. sg. feminin:** kázání obsahuje **33** případů v nezúžené podobě, tato podoba je striktně dodržena, k dispozici není ani jeden doklad varianty zúžené (poměr 33:0): ... *cihla druhé cihly* ... (34b); ... *z te hodnosti své a důstojnosti veliké* ... (35b); ... *te své tak veliké lásky* ... (37c) aj.

- **3. sg. maskulin:** našli jsme **3** doklady v podobě zúžené a pouze **1** příklad nezúžené podoby (poměr 3:1).

Podoba zúžená: ... *slávu nesmrtedlnou každému zejská* ... (35c); ... *dobře každému sám Pán Bůh výstrahu dává* ... (38b); ... *milost každému* ... (39a).

Podoba nezúžená: ... *farao všemu lidu svému* ... (33b).

- **3. sg. neuter:** dativ neuter se vyskytuje v obou podobách pouze po jednom výrazu (poměr 1:1): ... *co jedno k druhému pomáhalo* ... (36b); ... *aby rozuměl všelikému vidění* ... (37a).

- **3. sg. feminin:** ženský rod v dativu důsledně dodržuje podobu nezúženou, v textu se vyskytli pouze **3** zástupci tohoto jevu (poměr 3:0): ... *ke všeliké důležitosti* ... (34c); ... *příčinu dáti má jediné/ a samé ctnosti* ... (38c).

- **4. sg. maskulin životných:** akuzativ maskulin životných (tzv. genitiv-akuzativ) podléhá úžení, doloženo je to **11** příklady z kázání (poměr 0:11): ... *každýho ctnostného člověka chválíš* ... (33b); ... *tu samýho toho člověka chválíš* ... (35c) aj.

- **4. sg. neuter:** poměr neuter je 10:0, vyskytuje se zde jen **10** tvarů nezúžených: ... *uzřela spanilé dítě* ... (33c); ... *roucho/ v které se oblekla* ... (36b); ... *na panenské tělo* ... (38a) aj.

- **6. sg. maskulin:** dohledali jsme **8** výrazů zúžených a **4** výrazy nezúžené (poměr 8:4).

Podoba zúžená: ... *v starým zákoně* ... (33c); ... *v vinným kmenu* ... (35b); ... *kostel/ v kterým viděti* ... (38c) aj.

Podoba nezúžená: ... *v duchu skroušeném a pokorném* ... (36c); ... *v čtvrtém kameni* ... (37b); ... *v svém pořádku* ... (37b) aj.

- **6. sg. neuter:** v případě lokálu neuter jsou zastoupeny pouze **4** případy zúžené a **2** nezúžené (poměr 2:1).

Podoba zúžená: ... *v vojsku nepřátelským* ... (33b); ... *ve všelikým literním umění* ... (37a); ... *v bohatství svým* ... (38b) aj.

Podoba nezúžená: ... *na pravém uznání* ... (32a); ... *ve jménu tvém* ... (38b).

- **6. sg. feminin:** důsledně je dodržována podoba nezúžená, a to ve **13** výrazech (poměr 13:0): ... *po pravé a levé straně* ... (33b); ... *v celé kapitole dvadcaté osmé* ... (37a); ... *v veliké hojnosti* ... (39a) aj.

- **1. pl. maskulin neživotných:** našli jsme pouze **2** tvary v podobě zúžené: ... *a ty všechny drahý kameny měli býti vsazený* ... (37b).

- **1. pl. neuter** lze doložit pouze dvěma případy s náležitou shodou se substantivem: ... *mlčící nám taková svá nadání* ... (38 b), tudíž nejde o úžení.

- **1. pl. feminin:** v textu se vyskytuje jen podoba zúžená, a to ve **3** výrazech (poměr nezúžené ku zúžené podobě je tedy 0:3): ... *a ty všechny jiný dotčený ctnosti* ... (36 c); ... *měly býti zdělaný sukně* ... (37b).

- **4. pl. maskulin:** v textu se vyskytují **4** tvary zúžené proti **2** tvarům nezúženým (poměr 2:1).

Podoba zúžená: ... *přivázal hrozny pozlacený* ... (35b); ... *rozvodil oblouky stříbrný* ... (35b); ... *ty střevíčky/ který byla vzala* ... (36b) aj.

Podoba nezúžená: ... *ty vlasy/ které byla shladila* ... (36b); ... *pobizela i spolu obyvatele své* ... (36b).

- **4. pl. neuter:** v textu nalezneme jen jeden případ varianty s *-a*, jenž je v tvarové shodě se substantivem: ... *ta spinadla/ která byla na sebe přijala* ... (36b).
- **4. pl. feminin:** zastoupeno je **10** tvarů nezúžených ku **3** tvarům zúženým (poměr 10:3).

Podoba zúžená: ... *obnáší na klobouku běloskvělý plumáže* ... (34c); ... *na nohách ostruhý stříbrný* ... (35a); ... *měla k tomu všemu všelijaký ozdoby* ... (36b).

Podoba nezúžená: ... *převyšujícího všechny takové jiné šelmy* ... (33b); ... *nad věci tělesné* ... (35c); ... *rozložila ratolesti mé/ a větve mé* ... (38a) aj.

Podoba nezúžená se v prvním kázání vyskytuje v celých **61,67 %** ze **180** možných výrazů, na podobu zúženou tedy připadá zbylých **38,33 %**. Nezúžená podoba převažuje, a to především u 2. sg. neuter a feminin. Úžení se oproti tomu neuplatňuje u 1. a 4. pl. neuter, kde dochází k náležité shodě se substantivem s koncovkou *-a*.

❖ Hláskoslovná analýza kázání Daniela Nitsche na druhou neděli po Svatém Duchu ze souboru *Berla královská* s citátem *Homo quidam fecit coenam magnam, Lucae 14/ Člověk jeden učinil večeři velikou.*³⁶

Protetické v- a počáteční o-

Po důkladném rozboru textu jsme zjistili, že druhé Nitschovo kázání z hlediska výskytu protetického *v-* důsledně dodržuje pravidla úzu kralického. K nalezení totiž nebyl ani jeden příklad výrazu s protezí na počátku slova. Celkový počet slov s počátečním *o-* je **155**, variant bez proteze je tedy plných **100 %**.

Nejhojněji se v kázání vyskytují opět podstatná jména, přídavná jména, slovesa a předložky. Zastoupení zde mají také zájmena, jedna číslovka, několik příslovcí a zvolací výrazy.

³⁶ NITSCH, D.; *Berla královská Jezu Krista. To jest slovo boží ...* Vytištěná v Starém Městě pražském u Vojtěcha Jiřího Koniáše Léta 1709. Knihopis č. K06194. Kázání je na s. 23–30.

- **Podstatná jména**

Celkový počet substantiv v textu je **35**. Jak již bylo zmíněno, všechny tyto výrazy jsou neprotetického charakteru. Nejčastěji se jedná o abstrakta (*obdržení, obyčej, očekávání, ohled, okamžení, okrouhlost*) či o jména běžná, zřídka o jména vlastní (*obličej, obloha, oděv, oko, oplatka, otec, ovotce; Olympiodorus, Origenes*). Ukázky z textu: ... *bylo nějaké rozšíření Otce věčného k synu svému* ... (27c); ... *a oplatku/ jako na nějakou palastru klade* ... (29b); ... *a zlatýma svýma křídla oheň milování svého* ... (29c) aj.

- **Přídavná jména**

Také všech **26** napočítaných příkladů adjektiv se uplatňuje pouze bez proteze: ... *utvrdil svatý Pavel/ právo své obzvláštní* ... (24c); ... *obrácená jest ona v sloup solný* ... (25c); ... *osvěcuje nás okrouhlé slunce toto* ... (27b) aj.

- **Zájmena**

Protezi nezaznamenáme ani u zájmen, ačkoliv je jejich výskyt v textu celkem početný. Napočítali jsme **13** výrazů zastoupených zájmeny osobními (*on, ona, ono, oni*): ... *a prospěvuje se ono známé* ... (24b); ... *poněvadž ona ze slyšení pochází*. (26a); ... *abychom v něm přebývali/ a on v nás* ... (28a) aj.

- **Číslovky**

Zástupcem tohoto slovního druhu je v textu pouze jediný příklad, a to číslovka základní *oba*: ... *i otevřeny jsou oči obou dvou* ... (25a).

- **Slovesa**

Slovesné tvary určité i neurčité se v textu vyskytují velmi hojně (**32** příklady), protetickou variantu však u nich také nenalezneme: ... *voda obrátila se v dobré víno* ... (25c); ... *kde odpočíváš o polední?* ... (27a); ... *a oblekl v ní Davida* ... (28b) aj.

- **Příslovce**

Z celkového počtu **7** příslovci se ve všech případech setkáváme s příslovci způsobu: .../ *jak opravdově Kristus o velebné Svátosti* ... (24a); ... *ty jsi mne Páne*

obzvláště v velebné Svátosti oltářní postavil ... (26c); byli/ opět: k tomu konci nás miloval ... (28a) aj.

• **Předložky**

Kázání obsahuje **34** předložky, přičemž se opět jedná o předložky *o, od, okolo*: ... *tu máme my býti okolo stolu Páně ... (26a); ... že jako bezpečni jsme o něco ... (27a); .../ od toho ohništěte ... (29c) aj.*

Diftongizace ú- > ou-; počáteční ú-/u-

Prozkoumáním výskytu tohoto jevu v textu se opět prokázalo, že je nadměrně důsledně dodržována diftongizace **ú-** v **ou-**. Výrazy začínající na dlouhé **ú-** jsme nezaznamenali, proti tomu jsme našli **4** výrazy diftongizované – jedná se o podstatná jména *oučastenství* ve třech případech a jednou o substantivum *ouprava*. Vyjádřeno v procentech se jedná o **7,02 %** z celkově napočítaných **57** slov s možnou diftongizací: ... *druhá/ a vzáctná ouprava/ nakladná večere ... (24a); ... jest nám jako rozmnožení/ oučastenství vtělení Kristovýho ... (27c) aj.*

Variantní podoba s krátkým **u-** se v kázání vyskytuje **3x**: ... *tu srdce radosti/ a utěchou oplývá ... (24a); ... holubice nesoucí v ustech větev olivovou ... (26b) aj.*

Diftongizace ý > ej

Jak jsme již zjistili v prvním kázání, vliv kralického úzu v Nitschově jazyce je velmi patrný, tudíž ani zde nenajdeme mnoho diftongizovaných podob.

V předponě **vy-** dochází k diftongizaci velmi ojediněle. V textu jsme zaznamenali jen dva případy – příslovce *vejslovně* a podstatné jméno *vejtah*. Proti dnešní spisovné podobě s předponou **vy-**, která se v textu ani jednou nevyskytuje, můžeme však říci, že diftongizovaná podoba v předponě převládá: *Vejtah kázání. (23c); ... a vejslovně praví svatý Lev Papež ... (27c).*

Uprostřed slova se s diftongizací setkáme u **4** sloves *prejšiti, mejliti se, zmejliti se, omejliti se*, u substantiva *mejlka* a v komparativech příslovčí *vejšejí, nejvejš*: ... *jehožto žádnýho omylna mejlka mejli/ ... (24c); ... nižádným způsobem zmejlen/... (24c); ... milování svého na nejvejš ... (29c) aj.*

Procentuálně se v textu diftongizace uplatňuje v **15,22 %** z možných **92** slov (= **14** výrazů). V koncovkách slov se diftongizované *-ej*, stejně jako v předchozím kázání, neuplatnilo ani jednou.

Úženi *é > í*

Uprostřed slova jsme dohledali pouze **1** příklad se zkráceným *í > i* ve slově *vzhlidneme*: ... *když na něj vzhlidnemé/ že jest jako jiná hostie* ... (25b).

V příponě přejatých slov jsme zaznamenali také pouze **1** doklad, a to ve slově *frejř*, které podleho úženi: ... *nejaký rozpustilý bujný/ chlipný frejř/ a cizoložník mlaská* ... (29c).

Nejvíce se úženi uplatňuje v koncovkách přídavných jmen, zájmen a číslovek. U maskulin a neuter jsme si všimli 2., 3., 4. a 6. pádu singuláru, u feminin 2., 3. a 6. pádu sg., v plurálu 1. a 4. pádu.

- **2. sg. maskulin**: v podobě zúžené jsme zaznamenali **18** výrazů, v podobě nezúžené **7**. Poměr mezi nimi je tedy 18:7.

Podoba zúžená: ... *nafoukati dáváš od hada jedovatýho?* ... (25a); ... *však častěji od druhýho světlo beřeme* ... (26a); ... *zdvíhá se líbezné vání Duchu svatýho* ... (27b) aj.

Podoba nezúžená: ... *při ustavení stolu svého* ... (25b); ... *a spustiti se Boha na nás tak laskavého!* ... (29c); ... *ty Kristus syn Boha živého* ... (30a) aj.

- **2. sg. neuter**: v textu se vyskytuje **14** příkladů výrazů nezúžených a **23** zúžených. Poměr mezi podobou zúženou a nezúženou je tedy 23:14.

Podoba zúžená: ... *z každého dřeva rajskýho* ... (25a); ... *pověz mi do jakýho poledne* ... (27b); ... *rozžatá u toho velikýho ohniště* ... (29b) aj.

Podoba nezúžená: ... *díl dědictví mého* ... (26b); ... *a svědectví společného držení* ... (27a); ... *a horko rozhořelého milování* ... (27b) aj.

- **2. sg. feminin**: kázání obsahuje **29** případů varianty nezúžené a pouze **1** případ zúžený (poměr 29:1).

Podoba zúžená: *Láska podlé který jen sobě/ a tělu ... hovíme* ... (29c).

Podoba nezúžená: ... *z veliké moudrosti božské* ... (24a); ... *skrz přijímání velebné Svátosti* ... (26c); ... *a důvody srdečné lásky* ... (28c) aj.

- **3. sg. maskulin:** dohledali jsme **5** příkladů od obou podob, poměr mezi zúženými a nezúženými výrazy je tedy 1:1.

Podoba zúžená: ... *uvěření hadu lživýmu/ a ošemetnému* ... (24c); ... *nám k životu věčnýmmu* ... (29a) aj.

Podoba nezúžená: ... *kterýž zůstává k životu věčnému* ... (26b); ... *k cíli svému plápolající naděje* ... (30a) aj.

- **3. sg. neuter:** našli jsme **3** doklady podoby nezúžené a **1** podobu zúženou (poměr 3:1).

Podoba zúžená: ... *proti jeho velikému milování* ... (29c).

Podoba nezúžená: ... *a věřila tknutí svému* ... (25a); ... *až k nejakýmu tak říkáje/ vytržení svému* ... (27c); ... *nastav se tomu milostnému střilení* ... (29b).

- **3. sg. feminin** se v textu vyskytuje důsledně ve formě nezúžené, a to v **8** případech: ... *jakožto pravdě věčné* ... (25b); ... *jenž k velebné Svátosti přistupuje* ... (27b); ... *proti ohnivě/ a plamenné lásce* ... (29c) aj.

- **4. sg. maskulin:** úžení podléhá **7** příkladů, nezúžené zůstávají příklady **2** (poměr 7:2).

Podoba zúžená: ... *že v Krista Pána/ kterýho přijímáme* ... (27c); ... *dal nám sebe samýho přívětivýho/ milostnýho/* ... (29a) aj.

Podoba nezúžená: ... *miloval bratra svého životného* ... (28b).

- **4. sg. neuter:** akuzativ neuter zastupuje pouze **21** příkladů nezúžených: ... *jako Bohové znajice dobré i zlé* ... (25a); ... *navrátíš dědictví mé* ... (26b); ... *v zaslíbené šťastné vzkříšení* ... (27a) aj.

- **6. sg. maskulin:** našli jsme **9** příkladů zúžených a jen **1** nezúžený, poměr mezi nimi je 9:1.

Podoba zúžená: ... v *novým zákoně* ... (25b); ... v *životě věčným* ... (26c); ... v *každým člověku* ... (27c) aj.

Podoba nezúžená: ... v *Bohu samém* ... (30a).

- **6. sg. neuter** nalezneme v **1** výrazu zúženém a **1** nezúženém (poměr 1:1).

Podoba zúžená: ... *ohniště/ na kterým láska* ... (29b).

Podoba nezúžená: ... *při vtělení svém spojití* ... (28a).

- **6. sg. feminin**: v kázání se vyskytuje pouze **1** doklad varianty zúžené a **28** dokladů nezúžených. Poměr mezi nimi je tedy 1:28.

Podoba zúžená: ... *na obloze nebeský vystoupilo* ... (27b).

Podoba nezúžená: ... v *svaté/ potřebné/ platné víře* ... (24b); ... v *malé hostii* ... (25c); ... *při te střelbě* ... (29b) aj.

- **1. pl. maskulin**: v rodě mužském (životném i neživotném) jsme v 1. pádu plurálu zaznamenali jediný doklad: ... *skvostný hody/ svobodná tabule/* ... (24a).

- **1. pl. neuter** lze doložit pouze dvěma případy s náležitou shodou se substantivem: ... *slova zjevná jsou Pána Ježíše* ... (26b); ... *slova jeho jsou zřetelná* ... (28a).

- **1. pl. feminin**: v kázání nalezneme pouze **1** doklad v podobě nezúžené: ... *velebné Svátosti světlem božským* ... (27b).

- **4. pl. maskulin** dokládá **1** výraz zúžené varianty: ... *trvati budeme na jiný časy* ... (26c).

- **4. pl. neuter** se v kázání objevuje **6x** v tvarové shodě se substantivem: ... v *pochybnost táhneš slova božská* ... (25b); ... *kdož mi dá zlatá usta* ... (29b); ... *taková zaslíbení vám dávaje* ... (30a) aj.

- **4. pl. feminin** ve **2** případech zůstává nezúžená: ... *všecky své zlaté střely vystřílel* ... (29a).

Ve druhém kázání se podoba nezúžená vyskytuje v **64,21 %** z celkových **190** možných výrazů. Zbylých **35,79 %** připadá na podobu zúženou. Nezúžená podoba

opět převažuje, a to především u 2. a 6.sg. feminin a 4. sg. neuter. Úženi se oproti tomu neuplatňuje u 1. a 4. pl. neuter, kde dochází k náležité shodě se substantivem s koncovkou *-a*.

❖ Hláskoslovná analýza kázání Daniela Nitsche na první neděli adventní ze souboru *Berla královská* s citátem *Fratres: Hora est jam nos fomno furgere. Ad Rom: 13./ Bratři, již hodina jest, abychom ze sna povstali.*³⁷

Protetické *v-* a počáteční *o-*

Stejně jako u druhého Nitschova kázání jsme došli k závěru, že z celkově napočítaných **148** slov se ve **100 %** setkáváme s počátečním *o-*, protetická varianta se nevyskytla ani v jednom případě.

• Podstatná jména

V textu se objevilo **31** podstatných jmen s počátečním *o-*. Nejčastěji se znovu jedná o abstrakta (*objednání, obnažení, obžerství*) a o jména běžná (*obec, obuv, oheň*). Opíráme se o citace z textu: ... *stále na oči přicházející* ... (11b); ... *pro tolikero milostivých obdarování* ... (13b); ... *a zabučí celý svět/ každá obec* ... (13c) aj.

• Přídavná jména

Ani v jednom z **11** zaznamenaných adjektiv se také proteze neuplatňuje: ... *a skrze zem/ a obecný lid/* ... (12a); ... *špinavé/ oplzlé řeči tolikráte poslouchaly;* ... (12c) aj.

• Zájmena

Z celkově napočítaných **8** zájmen osobních (*on oni*) a ukazovacích (*onen*) jsme ani u jednoho z nich nenašli podobu s protetickým *v-*: ... *zniti má onen hřmot* ... (10c); ... *přivodí on k pohnutí* ... (11a) aj.

³⁷ NITSCH, D.: *Berla královská Jezu Krista. To jest slovo boží ...* Vytištěná v Starém Městě pražském u Vojtěcha Jiřího Koniáše Léta 1709. Knihopis č. K06194. Kázání je na s. 10–16.

- **Číslovky**

V kázání najdeme jen jeden typ číslovek, a to číslovku základní *obě*, která se v textu vyskytuje **5x**: ... *na obě uši bezpečně spal* ... (11c); ... *zníti jemu bude v obou uších* ... (15b) aj.

- **Slovesa**

Určité i neurčité tvary slovesné v textu také nemají zástupce s protetickou podobou, ačkoliv je jejich výskyt velmi hojný (**36x**): ... *aby obrátil zemi v poušť* ... (11c); ... *vznešenosti/ v sobě obsahuje* ... (14b); ... *od ženicha odmrštěny býti*. (15a) aj.

- **Příslovce**

Dohledali jsme celkem **6** příkladů příslovčí způsobu (*obyčejně, obzvláště, opravdu*): ... *spasení svého opravdu se procítili*. (11b); ... *a proto obyčejně tehďáž hromnici rozžíváme* ... (11c) aj.

- **Předložky**

Předložky typu *o, od, okolo* se v textu vyskytly ve **46** případech: ... *když okolo něho jiní lidé bouřejí* ... (11); ... *vím já tu zase o tom hrozným křiku* ... (14a) aj.

Diftongizace *ú-* > *ou-*; počáteční *ú-/u-*

Rozbor tohoto jevu dokázal, jak důsledný byl Daniel Nitsch v dodržování diftongizace *ú-* v *ou-*. Nedohledali jsme ani jeden příklad začínající na dlouhé *ú-*, zato jsme našli **2** výrazy s diftongizovanou počáteční podobou *ou-*. Těmito zástupci jsou podstatná jména *oudolí* a *ouzkost*. Z celkově vyhledaných **62** slov předpokládajících diftongizaci se tento jev naplnil pouze ve **3,22 %**: ... *nebo mezi všemi ouzkostmi/ a souženími/ není větší* ... (12c); *Při soudu božím nebude ... sprosté oudolí* ... (16a).

Variantní podoba s krátkým *u-* se v kázání vyskytuje **5x** ve slovech *udolí, upěnlivé* a *usta*: ... *hrozný křik/ upěnlivé volání* ... (11c); ... *bezbožná usta/ od kterých tolikero utrhování* ... (12c); ... *nebude slouti více toto místo/ ale udolí mordu*; ... (16a) aj.

Diftongizace *y* > *ej*

V předponě se diftongizace uplatňuje velmi zřídka. Dokazuje to nízký výskyt tohoto jevu v textu – dohledali jsme pouze **2** příklady substantiv *vejstraha* a *vejtah*. Z dnešního hlediska spisovná varianta *vy-* byla v textu použita jen jednou u podstatného jména *východ*: *Vejtah kázání poobědního na epištolu*. (10c); ... *blesk vychází od východu slunce* ... (12a); *Vejstrahu dávám s svatým/ a velikým Bazilem* ... (16b).

Uprostřed slov se diftongizace projevuje u **4** sloves *neprocejtít*, *přemejšlet*, *rozmejšlovat* a *uhejbnouti*, u **4** podstatných jmen *blejskání*, *dej*, *mlejn* a *pejr*: ... *když to sobě šetrněji rozmejšluji* ... (11b); ... *a rozbroj/ a dejm nepravostí/ a plamen* ... (13a); ... *náramné pohromě se uhejbnouti* ... (14c) aj.

V koncovkách slov se *-ej* objevuje v ukazovacím zájmenu v rodě ženském: ... *tej tak náramné pohromě se uhejbnouti* ... (14c). Zde se však jedná o pozůstatek staročeské deklinace, kde ve 3. a 6. sg. feminin bylo zakončení na *-ej*.

Z celkového počtu **93** slov, u kterých lze předpokládat diftongizaci, se tento jev vyskytl pouze u **11** z nich, což činí **11,83 %**.

Úženi *é* > *i*

Úženi uprostřed slova se vyskytuje u slov *myšlínka* a *svývolná*: *Potřebné myšlínky z příčiny soudu božího* ... (10c); ... *jako jsou svývolná vraždnictví* ... (12c) aj.

Nejvíce se úženi uplatňuje v koncovkách přídavných jmen, zájmen a číslovek. U maskulin a neuter jsme si všímali 2., 3., 4. a 6. pádu singuláru, u feminin 2., 3. a 6. pádu sg., v plurálu 1. a 4. pádu.

- **2. sg. maskulin**: našli jsme **10** výrazů nezúžených a **10** zúžených (poměr 1:1).

Podoba zúžená: ... *na epištolu svatýho Pavla* ... (11a); ... *odepření platu zasloužilýho* ... (12c); ... *dlé božskýho správedlivýho osudu* ... (14c) aj.

Podoba nezúžená: ... *jakožto lidu mnohého* ... (11c); ... *do života věčného* ... (14a); ... *a rámě domu otce tvého* ... (15b) aj.

- **2. sg. neuter** se v textu vyskytuje v **10** příkladech nezúžených a **3** zúžených. Poměr je 10:3.

Podoba zúžená: ... *do zbouřeného moře* ... (11c); ... *podle usouzení božského* ... (15a) aj.

Podoba nezúžená: ... *neřádného sahání se dopustily* ... (12c); ... *podle práva zapsaného* ... (13c); ... *zprostřed množství izrahelského* ... (15a) aj.

- **2. sg. feminin** obsahuje kázání jen v podobě nezúžené, a to v **8** výrazech: ... *den bílý milosti nebeské* ... (11a); ... *dcera od své matky* ... (14a); ... *přechování všeliké naší lehkomyšlnosti* ... (16a) aj.

- **3. sg. maskulin** se v textu objevuje **2x** v podobě nezúžené a **10x** v zúžené (poměr 1:5).

Podoba zúžená: ... *svatý Pavel každému v pamět uvedl* ... (11a); ... *žádnému nebylo pokoje míti* ... (16a) aj.

Podoba nezúžená: ... *hrozil ... dobrému zlé* ... (12a); ... *rozhlášení býti lidu Judskému* ... (15c).

- **3. sg. neuter**: zaznamenali jsme **5** příkladů varianty nezúžené a jen **1** zúžený (poměr 5:1).

Podoba zúžená: ... *proti tělu/ kterému sme přílišně hověli* ... (12b).

Podoba nezúžená: ... *k smyslnému požádání/ ... k skutečnému cizoložení* ... (12c); ... *můj k zlemu navedení* ... (13b) aj.

- **3. sg. feminin** je v kázání zastoupen **5** případy nezúženými: ... *tej tak náramně pohromě se uhejbnouti* ... (14c); ... *nedojde k třídě/ a důstojnosti kněžské* ... (15c) aj.

- **4. sg. maskulin**: našli jsme jen **2** výrazy nezúžené: ... *hledě na bližního svého* ... (11c); ... *viděti budeš protivníka svého* ... (15b).

- **4. sg. neuter** nalezneme pouze v podobách nezúžených, a to u **17** tvarů: ... *doufajíce v šťastné zmrtvýchvstání* ... (11b); ... *můj pro své bezbožné chování* ... (13b); ... *že o požehnání otcovské přišel* ... (14a) aj.

- **6. sg. maskulin** se v textu nalézá ve **4** podobách nezúžených a **13** zúžených (poměr 4:13).

Podoba zúžená: ... *povídá se o svatým Vincensiusovi* ... (11b); ... *povím o hrozným hřmotu* ... (12b) aj.

Podoba nezúžená: ... *nemluvím nyní o tom hrozném hlasu* ... (13c); ... *zemrou v věku vyspělem* ... (15c) aj.

- **6. sg. neuter**: našli jsme pouze **2** doklady varianty zúžené: ... *v dotčeným místě* ... (11a); ... *který den/ v kterým místě* ... (13a).

- **6. sg. feminin** se vyskytuje v podobě nezúžené **3x**: ... *o zhoubě babylonské* ... (11c); ... *v prachu/ a pejři zemské* ... (12c); ... *na soudné stolici* ... (15b).

- **1. pl. neuter** se v textu vyskytuje **4x** v podobě nezúžené, **10x** v náležité tvarové shodě s koncovkou **-a** a **2x** v podobě zúžené. Poměr mezi podobou zúženou a nezúženou je tedy 6:1.

Podoba zúžená: ... *bezbožný/ a proklatý uši/ které jste tak hanebné řeči poslouchaly* ... (12c).

Podoba nezúžená: v těchto případech i v případech s úžením se však v plurálu jedná o ženskou shodu: ... *jako nějaká nová usta otevříná*. (13c); ... *povídám/ aby i také nám ta hrozná nastávající odsouzení/ ta trestání/ ta zebrání/...* (16a) aj.

- **1. pl. feminin**: v kázání nacházíme **5** příkladů varianty nezúžené a **1** variantu zúženou (poměr je 5:1).

Podoba zúžená: ... *bezbožný nohy/ které jste mne ... zavedly* ... (12c).

Podoba nezúžená: ... *tváře jejich podobné budou* ... (11c); *Myšlínky taky rozličné/ ... mysl naši zachvacují* ... (11c) aj.

- **4. pl. maskulin** je v textu zastoupen **3** příklady nezúženými a **1** zúženým (poměr 3:1).

Podoba zúžená: ... *nevinní/ který jsme my podvedli* ... (12b).

Podoba nezúžená: ... *řízení pro dobré věřící* ... (12a); ... *souditi živé i mrtvé* ... (13c).

- **4. pl. neuter** nalezneme **3x** v náležité shodě se substantivem: ... *chtěje spravedlivý Bůh hrozná trestání* ... (15b); *Dám mrtvá těla jejich za pokrm ptactvu* ... (16a); *Přiložtež srdce svá ke všem slovům* ... (16c).

- **4. pl. feminin**: v kázání jsme našli **9** příkladů nezúžených a **4** zúžené (poměr 9:4).

Podoba zúžená: ... *pro stále přicházející/ ... tlačící se podivný podobízny* ... (11b); ... *všechny věci/ který jsme zpáchali* ... (13a) aj.

Podoba nezúžená: ... *uši/ které jste tak hanebné/ špinavé/ oplzlé řeči tolikráte poslouchaly* ... (12c); ... *vedu zlé věci na Jeruzalém* ... (15c) aj.

Ve třetím kázání se podoba nezúžená objevila v **64,93 %** z celkových **134** možných slov. Zbýlých **35,07 %** tedy připadlo na podobu zúženou. Nezúžené výrazy převažují, především u 4. sg. neuter. Úženi se proti tomu neuplatňuje u 1. pl. maskulin (text neobsahuje ani jednoho zástupce) a 4. pl. neuter, kde dochází k náležité shodě se substantivem s koncovkou *-a*.

Úženi v koncovkách slov je nejhojnější, proto je shrnujeme v přehledné tabulce:

	1. kázání é : í	2. kázání é : í	3. kázání é : í
2. sg. M	10 : 21	7 : 18	10 : 10
2. sg. N	22 : 9	14 : 23	10 : 3
2. sg. F	33 : 0	29 : 1	8 : 0
3. sg. M	1 : 3	5 : 5	2 : 10
3. sg. N	1 : 1	3 : 1	5 : 1
3. sg. F	3 : 0	8 : 0	5 : 0
4. sg. M	0 : 11	2 : 7	2 : 0
4. sg. N	10 : 0	21 : 0	17 : 0
6. sg. M	4 : 8	1 : 9	4 : 13
6. sg. N	2 : 4	1 : 1	0 : 2
6. sg. F	13 : 0	28 : 1	3 : 0
1. pl. M	0 : 2	0 : 1	0 : 0
1. pl. N	0 : 0	0 : 0	4 : 2
1. pl. F	0 : 3	1 : 0	5 : 1
4. pl. M	2 : 4	0 : 1	3 : 1
4. pl. N	0 : 0	0 : 0	0 : 0
4. pl. F	10 : 3	2 : 0	9 : 4

7. TVAROSLOVÍ

V této kapitole se budu zabývat tvaroslovnou analýzou kázání Daniela Nitsche na třetí neděli adventní ze souboru *Berla královská* s citátem *Ego vox clamantis in deserto/ Já hlas volajícího na poušti*.³⁸

Tvarosloví (morfologie) je částí gramatiky, která se zabývá slovními druhy z hlediska jejich forem a základních významů. Těmito formami se rozumí veškeré jejich podoby užití ve větě, jež jsou tvořeny tzv. tvarotvorným základem (společným pro všechny tvary slov), a morfém (= nejmenší útvar realizovatelný v textu mající ustálenou formu i význam, především gramatický – např. koncovka). Tvary slov se stejnými soubory morfů tvoří jednotlivé skloňovací podtypy či vzory.³⁹

Tato lingvistická disciplína zahrnuje všech deset slovních druhů českého jazyka, ovšem my se zaměříme pouze na ohebné slovní druhy (podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa) a příslovce, na nichž se budeme snažit dokázat posun ve vývoji jazyka a upozornit na odlišnosti ve srovnání s dnešní spisovnou normou.

7.1 Podstatná jména (substantiva)

Substantiva označují nezávislé entity, tj. osoby, zvířata a věci, dále potom vlastnosti a děje pojímané jako nezávislé entity (*krása, láska*). Představují plnovýznamový ohebný slovní druh. Jejich významy jsou dány jednak významy nesegmentovaných lexémů u neutvořených slov primárních (*den, otec*), jednak významy tvořenými podle existujících slovtvorných modelů (*bůh – božský*). Část těchto významů se stala zobecněným a obecným pravidlem, jedná se například o význam přirozeného rodu a životnosti, gramatickou kategorii pádu a čísla.⁴⁰

Podstatná jména se rozlišují podle jmenných deklinačních typů, které se dělí na tři rody: mužský (maskulina), ženský (feminina) a střední (neutra). Převažuje skloňování jmenné, ovšem některá zpodstatnělá přídavná jména skloňujeme adjektivně podle vzoru *mladý* nebo *jarní*. Dnešní jmenné rozdělení zahrnuje vzory maskulinní životné (*pán, muž, předseda, soudce*) a neživotné (*hrad, stroj*), feminní vzory *žena, růže, píseň, kost*

³⁸ NITSCH, Daniel: *Berla královská Jezu Krista. To jest slovo boží ...* Vytiskněná v Starém Městě pražském u Vojtěcha Jiřího Koniáše Léta 1709. Knihopis č. K06194. Kázání je na s. 31–39.

³⁹ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 227.

⁴⁰ Tamtéž, s. 229.

a pro neutra vzory *město, moře, kuře, stavení*. Stav paradigmatických vzorů pro jednotlivé rody je výsledkem jazykového vývoje od staročestiny, kdy se jejich podoba více rozrůžňovala a lišila. Deklinace se proti dnešnímu principu rodovému dříve zakládala na principu kmenovém, kmeny se dělily podle typu kmenotvorné přípony na vokalicke a konsonantické. Ze zaniklých souhláskových kmenů přetrval pouze nt-kmen se vzorem *kuře*, samohláskové kmeny daly základ dnešním vzorům, které byly vytvořeny převážně z o-, jo-, a-, ja-kmenů a i-kmenů, výjimečně z ѣjo-kmenů. V některých případech došlo ke splynutí (například u-kmenů a o-kmenů), proto dnes můžeme hovořit o synonymitě koncovek.⁴¹

V rámci syntaktické výstavby zastupují podstatná jména nejčastěji podmět (*dí svatý Otec*), předmět (*lide obavajice se hanby*), část přísudku jmenného (*je ten nejbídnější otrok*), přívlastek neshodný (*před obličej Solofernesa*), příslovečné určení (*vede on nás na vinici*) či doplněk (*jest Spasitelem nazvaný*).

U substantiv v textu se nejčastěji uplatňuje kategorie čísla jednotného a množného, ovšem ne zcela pravidelně. Vyskytují se zde i názvy hromadné: ... /kterýmu kdosi zavěsil listi z plíšku zlatého ... (35b) – dochází ke krácení hlásky *í* v konci slova (ztráta kvantity); ... *naprsník vysazený drahým kamením* ... (37b).

Slabší zastoupení mají podstatná jména látková, našli jsme jen typ *voda*: ... *prejšťící se vodou čistotnou* ... (34a); ... *z její křišťalové vody* ... (34a).

Hojně se v textu setkáme s abstraktními pojmenováními (*ctnost, chvála, sláva, slunce, štěstí, víra,...*), které ve většině případů řadíme k rodu ženskému. V rodě mužském životném i neživotném jsou zastoupena jména vlastní - propria (*Daniel, Jan, Kristus, Mesiáš, Řím, Samuel,...*).

Celkový počet vyhledaných substantivních výrazů v kázání je **1182**. Z tohoto počtu dále statisticky vyjádříme procentuální výskyt jednotlivých pádových podob (kromě nominativu singuláru, který v textu nevykazoval specifické zvláštnosti). Uvádíme ke každému pádu (s výjimkou těch, jejichž podoby nebyly zaznamenány) jednotlivé příklady jak pro singulár, tak pro plurál, a všimáme si odlišností od dnešní podoby

⁴¹ JANEČKOVÁ, M.: *Staročeské hláskosloví a tvarosloví*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1994, s. 15–29.

jazyka. Také zařazujeme podstatná jména k patřičným staročeským kmenům a porovnáváme je s nynějším stavem a formou.

7.1.1 Maskulina životná

- **1. pl.:** Nominativ plurálu se tvoří pomocí u-kmenové koncovky **-ové** (též zkrácené podoby **-ove**) a koncovky souhláskových kmenů **-é**, která může být v některých výrazech zkrácena na **-e**. Deklinačním typem jsou staročeské o-kmeny mužské, vzor *chlap*, který v dnešní deklinaci odpovídá vzoru *pán*.

Koncovka **-ové**: ... *kteroužto spravovali přední pánové* ... (31c); ... *a synové jeho ouřad vykonávali* ... (37a); ... *a jiní svatí Otcové* (38a) aj.

Koncovka **-é**: ... *laskaví křesťané* ... (31c); ... *že i taky zlostní lidé obavajíce se hanby* ... (32c); ... *že Egyptčane chtěli z něho* ... (33c) aj.

Dohledat můžeme též původní o-kmenovou koncovku **-i** a i-kmenovou maskulinní koncovku **-í** (vznikla buď zdloužením koncovky mužských jo-kmenů, nebo monoftongizací **-ie** na **-í** u původního mužského i-kmenu). Po sykavkách se koncovka **-i** píše jako **-y**.

Koncovka **-i**: ... *byli přední a vzácní páni/* ... (31c); ... *složivše na stranu řemeslníci nadoby své* ... (33c); ... *čtyři židovští mladenci* .../ *všickni jiní mladenci* ... (37a).

Koncovka **-í**: ... *posílají židí k Janovi* ... (31c); ... *byli vysláni kněží* ... (31c) – zkrácená koncovka **-í**; ... *jako dnešní kněží/*... (32a).

V textu se v tomto pádu celkově vyskytlo **21** výrazů, tj. **1,78 %** ze všech počítaných substantiv.

- **2. sg.:** Druhý pád singuláru se u substantiv životných skloňovaných podle tvrdého vzoru tvoří pomocí o-kmenové koncovky **-a**: ... *na pravém uznání Krista* ... (32a); ... *aniž se věkem člověka mění* ... (35c); ... *účastenství samýho Boha* ... (35c) aj.

Měkká substantiva tvoří genitiv pomocí jo-kmenové koncovky **-e** vzoru *oráč*: ... */Spasitele našeho/ zaslíbenýho Mesiáše/*... (32a).

Koncovku **-e** mají také substantiva končící na souhlásku **-l**: ... *od Samuele/ otce svého* ... (32c); ... *stvrzuje Písmo v Daniele Proroka* ... (37a) aj.

Napočítali jsme **28** příkladů životných maskulin 2. pádu singuláru, což činí **2,37 %** všech podstatných jmen v textu.

- **2. pl.:** Druhý pád plurálu je tvořen převážně původně u-kmenovou koncovkou **-ův**:
... *po straně pak židův* ... (31c); ... *přihrnulo se k němu synův izrahelských* ... (33a);
... *od množství mužův* ... (36a) aj.

Objevit se však může také novější koncovka **-ů**: ... *dvouch tisíců jezdců* ... (36a).

Celkový počet životných maskulin 2. pádu plurálu je **10** výrazů, tj. **0,85 %**.

- **3. sg.:** V dativu se u podstatných jmen skloňovaných podle vzoru *chlap* objevuje koncovka **-u** nebo **-ovi**.

Koncovka **-u**: ... *aneb poselství ku Kristu Pánu* ... (31c); ... *ctnost k vyvýšenosti člověku* ... (34b); ... *obětí jako Bohu obětovali* ... (34c) aj.

Koncovka **-ovi**: ... *aby Xaveriovi pro jeho velikou ctnost* ... (34c); ... *moudrosti Danielovi pak přidal* ... (37a); ... *že Mojžíšovi dosti bylo k ozdobě* ... (37c) aj.

Napočítali jsme celkem **14** příkladů pro tento pád, což tvoří **1,18 %** celého textu.

- **3. pl.:** V dativu množného čísla jsou maskulina životná zakončena **-ům**, v našem textu jsme našli pouhý jeden doklad tohoto jevu (**0,08 %**): ... *směle se beře proti oděncům* ... (35a).

- **4. sg.:** Akuzativ je u maskulin životných tvořen tvarem genitivu-akuzativu ve shodě s dnešním územ. K nalezení jsou koncovky o-kmenové **-a** podle vzoru *chlap* či j-o-kmenové **-e** podle vzoru *oráč*.

Koncovka **-a**: ... *když Krista hledali*... (32b); ... *vida jakýhosi slona v vojsku* ... (33b);
... *to zmužileho vojáka nedělá* ... (35a) aj.

Koncovka **-e**: ... *od Samuele za krále lidu* ... (32c); *Postav přede mnou žoldnéře* ... (34c); ... *mělo býti/ pro Mojžíše pak nic* ... (37b) aj.

Číselné vyjádření akuzativu je **32** výrazů čili **2,7 %**.

- **4. pl.:** V plurálu jsme našli jen **4** příklady životných maskulin (tj. **0,34 %**).

Koncovka **-e**: ... *chválíš rodiče jeho* ... (35c); ... *pro kterou pobizela i obyvatele své* ... (36c) aj.

Koncovka **-y**: ... *pro Arona/ a syny jeho v celé kráse .../ ... pro syny jeho měli být* *zdělaný* ... (37a).

- **5. sg.**: V textu se vyskytl jeden výraz oslovení: ... *živ buď králi!* ... (32c) = **0,08 %**.
- **5. pl.**: V plurálu jsme zaznamenali jeden případ s původně i-kmenovou mužskou koncovkou **-í**: *O blázní!* ... (32a) = **0,08 %**.
- **6. sg.**: V šestém pádu singuláru se objevuje koncovka **-ovi** a **-u**.

Koncovka **-ovi**: ... *mluvili o Šimonovi čarodejníkovi* ... (38b).

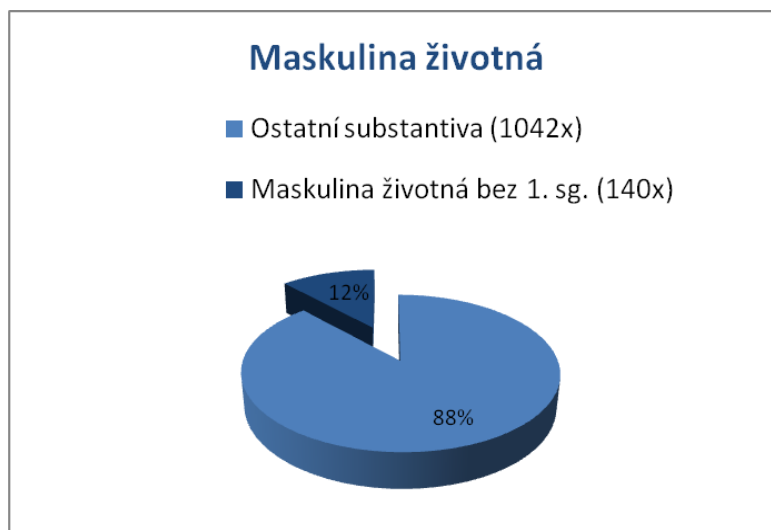
Koncovka **-u**: ... *na člověku to chváleno být má* ... (35b); ... *a v duchu skroušeném a v pokorném Bohu* ... (36c).

Celkový počet životných maskulin v této podobě se v kázání vyskytl **5x**, což činí **0,42 %**.

- **7. sg.**: Instrumentál maskulin se nijak výrazně neodchyluje od dnešní podoby jazyka. Je tvořen pravidelně přidáním koncovky **-em**: ... *chodila za Saulem/ střelila za Antoniem/* ... (34c); ... *jich bývá ponížených pánem* ... (36c) aj.

Celkem jsme vyhledali **20** tvarů životných maskulin, které tvoří **1,69 %** substantiv z textu.

- **7. pl.**: Plurál životných maskulin je ve shodě se současnou gramatikou. Dohledali jsme jen **3** případy (tj. **0,25 %**): První koncovka je i-kmenová, ostatní dvě o-kmenové: ... *tak hezkými lidmi zapravená* ... (32a); ... *mezi Egyptčany se skvěl* ... (33c); ... *vládla nad apoštoly Páně* ... (37c).

7.1.2 Maskulina neživotná

- **1. pl.:** V nominativu plurálu neživotných substantiv se často vyskytuje u-kmenová koncovka **-ové**. Je dokladem toho, že distribuce koncovky **-ové** pouze pro maskulina životná nebyla ještě definitivně ukončena: ... *nejsou jazykové .../ješto by nebyli slyšání hlasové jejich* ... (38c) aj. Koncovka **-ove** je od původu krátká, dlouhé **-é-** se sem dostalo vlivem koncovky **-é**.

Hojnějši je však náležitá koncovka **-y** vzniklá v akuzativu plurálu, tzv. akuzativ-nominativ: ... *ty střevičky na nohách jejich* ... (36b); ... *ty vlasy/ které byla shladila* ... (36b); ... *dva kameny onychynove* ... (37b); ... *a pásy/ a klobouky k slávě oni měli* ... (37c) aj.

Celkem jsme v kázání dohledali **14** neživotných maskulin v nominativu plurálu, tj. **1,18 %**.

- **2. sg.:** Druhý pád singuláru je tvořen pomocí u-kmenové koncovky **-u**: ... *od zboru kněžského/ druhá od magistratu světského...* (31c); ... *vrazil se do prostřed houfu* ... (33b) aj.

U některých slov najdeme původní o-kmenovou koncovku **-a**: ... *po všeckny dní života svého* ... (36c); ... *na dvouch krajích naprsníka* ... (37b) aj.

Maskulina skloňovaná podle měkkého vzoru jsou zakončena na **-e**: ... *až do konce země* ... (36a); ... *naprsníki z zlata/ a postavce modrýho a šarlatu červce dvakrát barveného* ... (37a) aj.

Z celkového počtu 1182 substantiv se zde vyskytlo **37** dokladů na 2. pád singuláru neživotných maskulin, což činí **3,13 %**.

- **2. pl.:** V plurálu se objevuje nejčastěji koncovka **-ův**, ale také novější podoba s **-ů**.

Koncovka **-ův**: ... *z pokolení Juda třidceti tisícův* ... (33b); ... *krom svatkův/ a slavností židovských* ... (36c) aj.

Koncovka **-ů**: ... *mělo býti tolik haklíků ... řetízků ... a kroužků zlatých* ... (37b) aj.

Procento výskytu genitivu plurálu u neživotných maskulin je **1,27 %**, což znamená **15** případů.

- **3. sg.:** V dativu jsou neživotná maskulina zakončena na **-u**: ... */k západu běh svůj zřízený* ... (34b); ... *k břehu dychtí* ... (34b) aj.

Výjimkou je měkký typ *terč* se zdlouženou dativní koncovkou **-í**: ... *z lučiště k terčí pospíchá* ... (34b).

V textu se vyskytlo **7** případů, tj. **0,59 %** všech napočítaných jevů.

- **3. pl.:** Množné číslo neživotných maskulin je zde zakončeno taktéž koncovkou **-ům** a stejně jako v případě životných substantiv jsou zastoupena jen jedním příkladem: ... *aby rozuměl všelikému vidění/ a snům* ... (37a) = **0,08 %**.

- **4. sg.:** Také akuzativ maskulin neživotných se výrazně neliší od současné podoby jazyka. Ve všech **30** případech (**2,54 %**) jde o formu shodnou s nominativem singuláru: *Přines mi kord* ... (34c); ... *sedlák má čaloun/ nebo koberec/ na kterým* ... (35a); ... *udělala sobě soukromí pokojík* ... (36c) aj.

- **4. pl.:** Plurálových forem jsme v kázání našli **10** (tj. **0,85 %**) s koncovkami různých kmenů, zvláštěností je ovšem typ zakončený na dloužené **-í** ve dvou případech: ... *aniž postupuje mečí* ... (35a); ... *po vseckny dní života svého* ... (36c).

Koncovka **-e**: ... *ukryla ho za tři měsíce* ... (33b); ... *má kříže z drahých perel* ... (34c).

Koncovka **-y**: ... *má hedvábný krajíky na šest prstů široký* ... (34c) aj. – krajíky (krajky, krejzlíky viz LD)⁴² a dále nalezeno jen *krajek*, *krejzl*, *krejzlik* – Dobrovského slovník elektronický, strany zdroje: I/333, I/334 (Deutsch-böhmisches Wörterbuch, Praha 1821).

- **6. sg.:** V lokálu singuláru se objevuje koncovka **-u** nebo **-ě**, výjimečně dloužená koncovka **-í**.

Koncovka **-u**: ... *visí na khynku* ... *obnáší na klobouku* ... (34c; khynk – přívěsný řemen, na který se zavěšuje zbraň; zapínadlo, pás LD); ... *vsazený v svém pořádku* ... (37b) aj.

Koncovka **-ě**: ... *není na světě nic lepšího* ... (32c); ... *vskočil do vojska na usvitě* ... (33a) aj.

Zdloužená koncovka **-í**: ... *aby někdo na stupní stál* ... (34a).

Celkem jsme napočítali **25** případů neživotných maskulin, tj. **2,12 %** substantiv z celého textu.

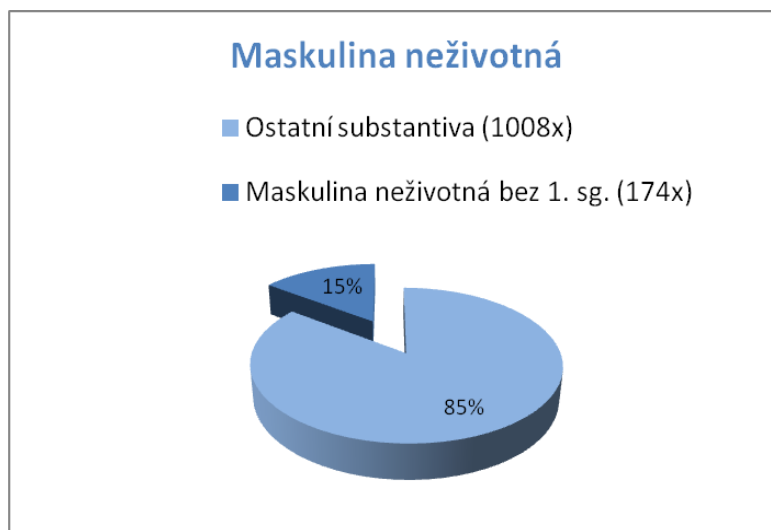
- **6. pl.:** V plurálu jsme dohledali pouze jeden výraz s o-kmenovou koncovkou **-ích**: ... *na dvouh krajích náprsníka* ... (37b) = **0,08 %**.

- **7. sg.:** Ze **17** nalezených případů (**1,44 %**) se uplatňuje pravidelně koncovka **-em**: ... *vylil nádobu s olejem* ... (33a); ... *pod koralem špatným* ... (35a); ... *měl býti ten dílem řemeslným* ... (37b) aj.

- **7. pl.:** Instrumentál nevykazuje výraznější odchylky od současného stavu. Pouze u substantiva *klín* (výpůjčka z něm.) je i-kmenová koncovka **-mi**: ... *slunce s oblaky zastíněné* ... (32c); ... *mezi všemi rody* ... (33a); ... *obohatiti klín~~mi~~/ prsteny/ pásy* ... (37c) aj.

V textu jsme zaznamenali **17** příkladů, to činí **1,44 %**.

⁴² LD – NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 21. 4. 2010]. Dostupné z WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.

7.1.3 Feminina

- **1. sg.:** Singulár některých méně známých substantiv: ... *kord/ kterého ... klinka* (čepel), *špic a ostří každé odění prorazí ...* (34c).

- **1. pl.:** Plurálová podoba feminin se v textu vyskytla celkem v **16** případech, což činí **1,35 %** všech substantiv. Střídají se koncovky a-kmenové vzoru *žena (-y)*, ja-kmenové typu *dušě (-e/-ě)*, ěja-kmenové vzoru *laní (-í)* a i-kmenové typu *kost (-i)*.

Koncovka **-y**: ... *ve vážnosti byli/ jako osoby duchovní ...* (31c); ... *sobě obzvláště znamenají panny ...* (36a) aj.

Koncovka **-e/-ě**: ... */a naušnice ji milost dodávaly ...* (36b); ... *sukně s oky ...* (37a); ... *a větve mé jsou cti ...* (38a) aj.

Koncovka **-í**: ... *ourodná se činí rolí ...* (34b); ... *a paní/ které rády mají ...* (36a) aj.

Koncovka **-i**: ... *a větve mé jsou cti/ a milosti ...* (38a) aj.

- **2. sg.:** Genitiv singuláru má nejpočetnější zastoupení ze všech pádových podob substantivních vyjádření. Napočítali jsme dokonce **118** výrazů, tj. **9,98 %** všech podstatných jmen. Koncovky se nijak zásadně neliší od současného stavu jazyka, vyskytují se zde typická zakončení genitivu feminin **-i**, **-y**, méně často **-e/-ě**.

Koncovka **-i**: ... *nicméně z te hodnosti své/ a důstojnosti veliké ...* (32c) aj.

Koncovka **-y**: ... *aby sobě dobyl jména věčného/ a slávy* ... (33b); ... *do řeky uvrhnouce utopili* ... (33c); ... *z příčiny krásy/ a opatrnosti v řečech*. (36a) aj.

Koncovka **-e/-ě**: ... *zmužile vyšla z Betulie* ... (36a); *Ta ctnost bázně boží* ... (36c) aj.

- **2. pl.:** Množné číslo genitivu jsme v textu zaznamenali pouze **5x (0,42 %)**. Jedná se o jednu formu s nulovou koncovkou a ostatními s koncovkou **-í**. V jednom případě se u substantiva s příponou *-ice* v gen. pl. objevuje i-kmenová zkrácená koncovka **-i** podle vzoru *kost*.

Koncovka **-0**: ... *kříže z drahých perel* ... (34c).

Koncovka **-í**: ... *nedrží se tak břečťan zdí* ... (34b); ... *krom svatkův/ a slavností židovských* ... (36c) aj.

Koncovka **-i** se objevuje nenáležitě u ja-kmenového typu *tkanice*: ... *aby náprsník od tkanici z postávce modrého neodevstával* ... (37b).

- **3. sg.:** Dativ se v textu uplatňuje pravidelně podle dnešních zvyklostí koncovkami **-i** nebo **-e/-ě**.

Koncovka **-i**: ... *ke kráse/... statečnosti* ... (32c); ... *dovedeno k dceři faraonově* ... (33c) – původní r-kmenová koncovka podle vzoru *máti*.

Koncovka **-e/-ě**: ... *a odevzdává ke kráse* ... (32c); ... *a vlastní jeho matce z nahody* ... (33c); ... *roucha svatá k slávě* ... (37a) aj.

Napočetali jsme **20** dokladů tohoto jevu, které tak tvoří **1,7 %**.

- **4. sg.:** Akuzativ je utvářen opět celkem pravidelně podle dnešního úzu, je převážně tvořen buď formou rovnající se nominativu (u i-kmenových typů), nebo koncovkou **-u** (u tvrdého deklinačního typu). Velmi ojediněle se objevilo také **-i** (měkký deklinační typ).

Koncovka **-0**: ... *hledáme vážnost/ ... statečnost/ moudrost* ... (32a) aj.

Koncovka **-u**: ... *až vstaneme pro chválu* ... (32a); ... *na hlavu jeho nádobu s olejem* ... (33a) aj.

Koncovka **-í**: ... *vede on nás na vinici* ... (35a); ... *rozplodila sem chutnou vůni* ... (38a) aj.

Procentuální vyjádření počtu substantiv v tomto tvaru je **7,45 %** (tj. **88** výrazů).

- **4. pl.:** V tomto pádě se opět uplatňují různorodé koncovky: **-e, -y, -i/-í**.

Koncovka **-e**: ... *aby hledal oslice stracený* ... (32c).

Koncovka **-í**: ... *rozložila sem ratolesti*/... (38a); ... *dáti má samé ctnosti* ... (38c) aj.

Koncovka **-y**: ... *složivše nadoby své k práci* ... (33c); ... *na nohách ostruhý stříbrný* ... (35a) – dloužená varianta **-y**.

Koncovka **-í**: ... *za šlechetné paní* (36a).

Celkem bylo dohledáno **22** výrazů náležících k plurálu akuzativu. Procentuálně to činí **1,86 %**.

- **5. sg.:** Vokativ se v textu vyskytl ve **2** případech (**0,17 %**): *O slepoto lidská!* (32a); *O ctnost!* (35c).
- **6. sg.:** V lokálu můžeme zaznamenat jako typické koncovky **-i** (případně dlouženou variantu **-í**) a **-e/-ě**. Celkový počet nalezených jevů je **40**, tj. **3,38 %**.

Koncovka **-i/-í**: ... *hlas volajícího na poušti* ... (31c); ... *na novym světě v Indiích/ a Japonií* ... (34b); ... *mezi sebou i v řeči* ... (36a); ... *před Bohem v svatyní vykonávali* ... (37a) aj.

Koncovka **-e/-ě**: ... *nejhlavnější v Evropě sedlák* ... (35a); ... *v celé kapitole dvadcaté* ... (37a) aj.

- **6. pl.:** Množné číslo je zastoupeno nižším počtem výrazů (**15**, tj. **1,27 %**), přičemž se zde střídají koncovky **-ích, -ách** i **-ech**. V jednom případě se objevila duálová koncovka **-ou**.

Koncovka **-ách**: ... *hledaje oslice po horách* ... (33a); ... *vody po loukách tekoucí* ... (34a) aj.

Koncovka **-ích**: ... *na novym světě v Indiích/ a Japonií* ... (34b) aj.

Koncovka **-ech**: ... *nebylo takové ženy ... do konce země v řečech* ... (36b) – vyskytuje se však též výraz *v řečích*.

Koncovka **-ou**: ... *a ta v rukou držela jinou slitinu* ... (38c).

- **7. sg.:** **23x** jsme dohledali sedmý pád feminin v singuláru. Činí to **1,95 %**. Obvyklá je koncovka **-ou** a-kmenového typu *žena* či **-i/-í** i-kmenového vzoru *kost*.

Koncovka **-ou**: ... *sama jest svou cenou* ... (32a); ... *a s jedinou děvečkou svou* ... (36a) aj.

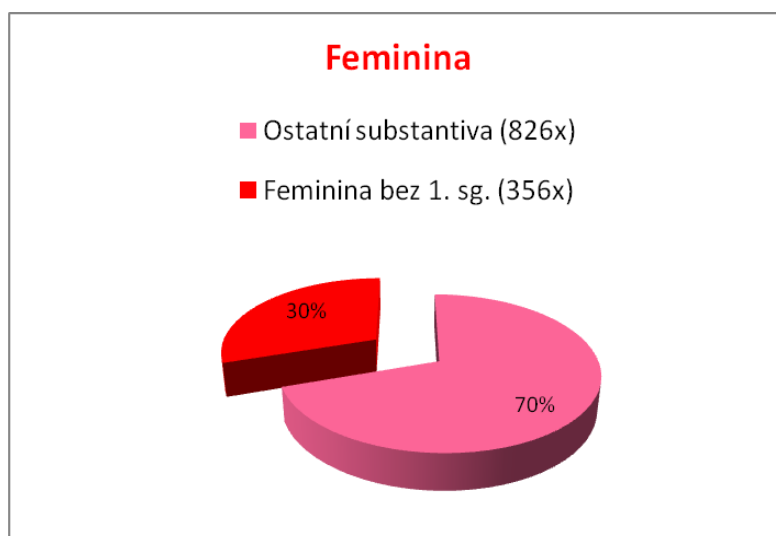
Koncovka **-i/-í**: ... *pod paždi flintu* ... (35a); (JgS, P-R, s. 52 – *paždí*, f. a n.); ... *rozplodila sem ovotce ctí/ a poctivostí* ... (38a) aj.

- **7. pl.:** V **7** případech se objevil instrumentál feminin s koncovkami **-mi** podle vzoru *kost*, **-ami** podle vzoru *žena* či **-emi** podle vzoru *dušě*. Z celkového počtu podstatných jmen tvoří **0,59 %**.

Koncovka **-mi**: ... *s korábem/ a rozličnými kořistmi* ...(34b); ... *slonovými kostmi vyloženou* ... (35a) aj.

Koncovka **-ami**: ... *a řemeslně s proměnami rozmanitými* ... (34c); ... *s děvečkami svými bydlela* ... (36c) aj.

Koncovka **-emi**: ... *s drahými prsteny/ a točenicemi* ... (37c).

7.1.4 Neutra

- **1. pl.:** V kázání jsme našli **9x** podobu nominativu plurálu (tj. **0,76 %** všech substantiv v textu). Zastoupen je typ *stavení* se zakončením **-í**, typ *město* s koncovým **-a** a objevuje se též koncovka nt-kmenového deklinačního typu vzoru *kuře*.

Koncovka **-í**: ... *všeliká jiná nadání/ obdarování* ... (32b) aj.

Koncovka **-a**: ... *ta spinadla, která byla přijala* ... (36b); ... *to znamenají ta slova* ... (38a).

Koncovka **-ata**: ... *pacholata a děvčata bez ctnosti* ... (38c); ... *pozdvíhnětež brán knížata nebeská/* ... (39a) aj.

- **2. sg.:** Genitiv neuter má nejhojnější zastoupení příkladů. Našli jsme jich **54**, což činí **4,57 %** substantiv. Zvláštností je výraz *evangelium*, který zůstává v singuláru nesklonný. Většina substantiv náleží ke vzoru *stavení*. Vyskytují se zde zakončení na **-í**, **-a** či n-kmenové **-e**.

Koncovka **-í** (shodná s nominativem): ... *z pokolení Juda třiceti tisícův*... (33b); ... *do nebezpečství vystaveno bylo* ... (33b) aj.

Koncovka **-a**: ... *vskočil do prostřed vojska* ... (33b); ... *naprsník z zlata* ... (37b) aj.

Koncovka **-e/-ě**: ... *vystřelený šíp z lučiště* ... (34b); ... *od zroženosti/ a podstatného plemene* ... (35a) aj.

- **2. pl.:** Množné číslo se v textu uplatnilo jen ve **4** případech (**0,34 %**). Zakončení jsou na **-í**, nebo mají nulovou koncovku.

Koncovka **-í**: ... *v jistý čas rozličných protivenství* ... (33c).

Koncovka **-0**: ... *vyryto na jednom šest jmén* ... *na druhým jmén šest ostatních* ... (37b); ... *jeho zvonečků/ a jablek zlatých* ... (37c).

- **3. sg.:** Dativ singuláru zastupují opět především substantiva typu *stavení*, jedenkrát typu *město*.

Koncovka **-í**: ... *k mému předsevzetí přivodí* ... (35b); ... *k posilnění člověka* ... (39a) aj.

Koncovka **-u**: ... *taky tomu městu Římu* ... (32c).

Dohromady jsme našli **10** výrazů tohoto jevu, což tvoří **0,85 %**.

- **4. sg.**: Akuzativ je druhým nejzastoupenějším pádem, co se týče neuter. Vyskytlo se zde **30** případů (tj. **2,54 %**). V převaze jsou opět neutra typu *stavení*, ale svoje zastoupení mají také ostatní vzory.

Koncovka **-í** (shodná s nominativem): ... *já tu mám jinačejší napadlé myšlení a rozmejšlování* ... (32a); ... *o ní kněz svědectví veřejné dal* ... (36c) aj.

Koncovka **-o**: ... *má sedlo/ na kterým okrášlena* ... (35a); ... *stříbrem protkané roucho dal* ... (37b) aj.

Koncovka **-e/-ě**: ... *uzřela tam spanilé dítě* ... (33c); ... *slunce celé nebe papršky osvěcuje* ... (34a).

- **4. pl.**: Množné číslo se v akuzativu vyskytlo **13x**, což tvoří **1,1 %** všech podstatných jmen.: ... *aby i oči/ a srdce své obveselili* ... (33c); ... *těm já před oči představuji Judith* ... (36a) – dloužená varianta **-í**; ... *svá nadání/ a obdarování vyjevuje* ... (38c) aj.

- **6. sg.**: Šestý pád singuláru se ani v tomto případě výrazně neliší od dnešní podoby jazyka. Byly nalezeny koncovky o-kmenové (**-e, -u**) a ъjo-kmenové (**-í**).

Koncovka **-u/-e/-ě**: ... *v vojsku nepřátelským* ... (33b); ... *visí na khynku/ a neb na zapínadle* ... (34c); ... *jiného něco v Písmě nacházím* ... (36b) aj.

Koncovka **-i /-í**: ... *ve všelikým literním umění* ... (37a); ... *i tam na nebi* ... (39a) aj.

Neuter jsme napočítali **12**, což je procentuálně vyjádřeno jako **1,02 %**.

- **6. pl.**: Lokál plurálu jsme našli pouze ve **3** spojeních (**0,25 %**). Jsou to koncovky o-kmenové, ъjo-kmenové a v posledním případě dostalo jméno ženskou koncovku **-ách**.

Koncovka **-ách**: ... *v zámořských krajinách/ a kralovstvích* ... (34c); ... *tak zjevně v Písmích vyjevuje* ... (38b).

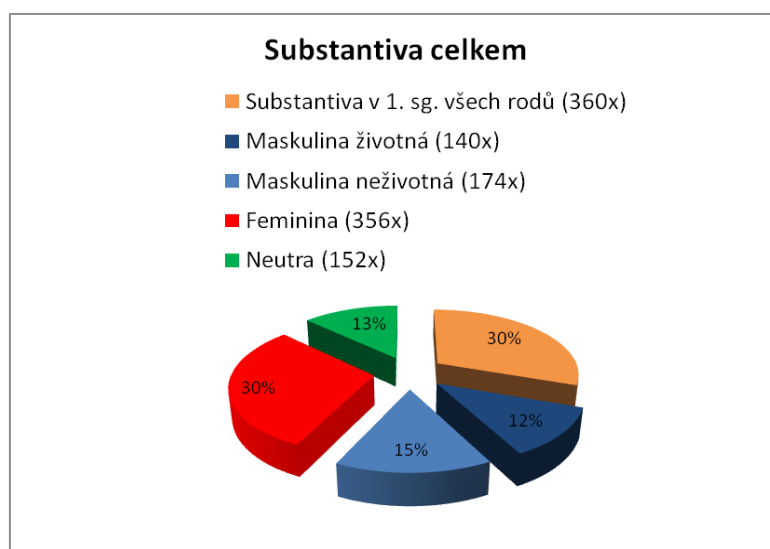
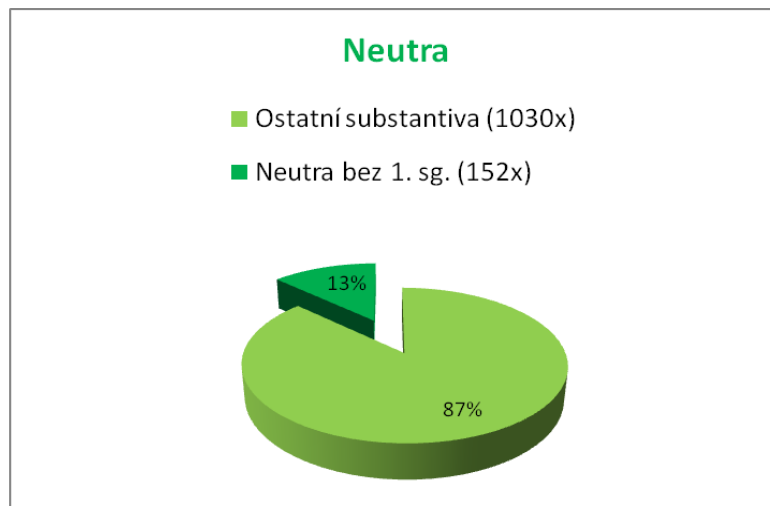
Koncovka **-ách**: ... *mající žíni na svých bedrách* ... (36c).

- **7. sg.:** V sedmém pádě singuláru se celkem pravidelně uplatňuje koncovka **-em**, případně méně častá **-ím**. Výsledkem je **14** nalezených výrazů (**1,18 %**).

Koncovka **-em**: ... *zlatem a stříbrem* vytkaným ... (34c); ... *zemi kopytem* kopá ... (35b) aj.

Koncovka **-ím**: ... *pomazal tě Pán nad dědictvím* ... (33a); ... *vysazený drahým kamením* ... (37b) aj.

- **7. pl.:** Instrumentál plurálu se v textu vyskytl jen **3x**, což činí **0,25 %**. Příklady potvrzují rozdíl v čísle: duálové koncovky proti plurálové koncovce substantiva *oko*: ... *ač před očima* lidskýma ... (34c); ... *nepřirovnanou krásou všech očima* se okázala ... (36c); ... *a sukně s oky* ... (37a).

7.2 Přídavná jména (adjektiva)

Adjektiva patří stejně jako substantiva k plnovýznamovým ohebným slovním druhům. Pojmenovávají vlastnosti substancí (tj. osob, zvířat a neživých jevů konkrétních i abstraktních) a některé druhy relací.⁴³

Ve větě plní primárně funkci přívlastku shodného, a to jak v pozici před, tak za jménem (z *milostného vzezření jeho; vida slona v vojsku nepřátelským*), jmennou část přísudku (*Saul byl šlechetný a dobrý*) a objevují se též v doplňku (*kdokoli jest Pánem ctnostným*).

Z hlediska sémantického se adjektiva dělí na kvalifikační (kvalitativní, vyjadřující vlastnosti substancí – *dobrý, krásný, nový*) a relační (vztahová, vyjadřující i další vztahy k substanti, ději, okolnosti či vlastnosti – *božský, světský, židovský*).

Přídavná jména podléhají deklinaci jmenné, smíšené a složené. Složená se dále dělí na tvrdou a měkkou a podle tohoto dělení se budeme dále orientovat při rozboru adjektiv v textu.⁴⁴ Celkově se v našem textu objevilo **471** adjektiv.

7.2.1 Jmenná deklinace

V současné češtině se jmenná deklinace zachovala jen ve zbytcích tvarů, a to převážně v nominativní formě (*mlád, laskava, rovno*). Ojedinele se může vyskytnout též v podobě archaického akuzativu (*Vidím tě zdrávu*). Tyto jmenné tvary mají své zastoupení pouze v oblasti adjektiv tvrdých, měkká se nezachovala. Málo užívané tvary středního rodu se dnes uplatňují jako zvláštní druh příslovcí (*veselo, možno*).

V našem kázání jsme dohledali pouze **3** příklady této deklinace z celkových 471 napočítaných adjektiv (tj. **0,64 %**): ... *živ bud' králi*/... (32c); ... *nebyl přítomen* ... (32c) - vzniklo ze spojení *při tom*; ... *není chvály hoden* ... (34c).

Jmennou formu mají také adjektiva utvořená ze slovesného základu, sloužící jako součást pasivního tvaru slovesného (příčestí trpné). Těch jsme na rozdíl od klasických jmenných tvarů zaznamenali velké množství, ovšem v rozboru je řadíme ke slovesným tvarům složeným (*byli posláni, jest okrašlena* aj.).

⁴³ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 281.

⁴⁴ Tamtéž, s. 282.

7.2.2 Smíšená deklinace

Přídavná jména skloňující se smíšeně mají část tvarů podle deklinace jmenné a část podle deklinace složené. Patří sem skupina přídavných jmen přivlastňovacích typu *otcův, matčin*.⁴⁵

V Nitschově kázání se vyskytly tyto doklady spíše výjimečně. Nalezli jsme je v 8 případech (1,7 %), a to pouze u feminin a neuter obou čísel.

Neutra sg.: *z pokolení Benjaminova* (33a).

Neutra pl.: *slova jsou Kristova* (35c).

Feminina sg.: *dcera faraonova* (33c); *matka Mojžišova* (33c); *Syrachova matka* (37c) aj.

Feminina pl.: *v knížkách Mojžišových* (37a).

7.2.3 Složená deklinace

Složená deklinace se dělí na tvrdou (podle vzoru *mladý/-á/-é*) a měkkou podle vzoru *jarní* (nesklonné).

7.2.3.1 Tvrdý typ

Vzor *mladý, mladá, mladé* přiřazujeme přídavným jménům s tvarotvorným základem zakončeným na tvrdou nebo obojetnou souhlásku.⁴⁶ V našem textu se nachází celkem 406 (86,2 %) příkladů adjektiv tvrdého typu ve všech rodech singuláru i plurálu. Pro lepší orientaci se pokusím, stejně jako u předcházejících substantiv, podat přehled jednotlivých pádů pro každý rod zvlášť (vynechávány budou pouze pády, u nichž se v textu nevyskytl ani jeden doklad) a statisticky vyjádřit jejich procentuální vyjádření v rámci všech 471 adjektiv.

Maskulina životná

- **1. sg.:** První pád maskulin životných je v rámci tohoto rodu vůbec nejzastoupenějším pádem (důvodem je zařazení adjektiv tvořících jmennou část

⁴⁵ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 283.

⁴⁶ Tamtéž, s. 282.

přísudku). Napočítali jsme **75** dokladů, což činí **16 %** všech dohledaných přídavných jmen v kázání.

Maskulina životná mají v tomto pádě jednotnou koncovku **-ý**: *vysoce učený Toletus* (31c); *křesťanský mudřec* (32a); *znameníý kazatel* (33c) aj.

- **1. pl.:** Plurál nominativu je zastoupen **21x (4,46 %)**, přičemž se pravidelně dodržuje jednotná koncovka **-í**: *vzáctní páni* (31c); *božští kněžikové* (34b); *svatí Otcové* (38a).

- **2. sg.:** V genitivu využívají maskulina buď zakončení **-ého**, či častější tvar se zúženým **-ýho**. Celkově jsme v tomto pádě zaznamenali **13** případů, tvoří tedy **2,76 %** všech adjektiv.

Koncovka **-ého**: ... *ctnost člověka skrytého* ... (32c); *silného a zmužilého vojáka to nedělá* ... (35a); ... *od Pána mocného* ... (39a).

Koncovka **-ýho**: ... *po straně svatýho Jana*/... (31c); ... *jakožto zaslíbenýho Mesiáše* ... (32a); ... *každýho syna hebrejskýho* ... (33b) aj.

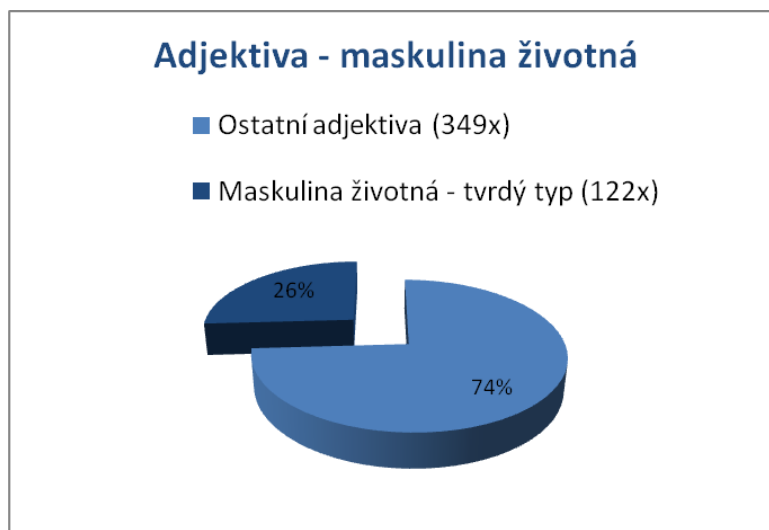
- **2. pl.:** Druhý pád plurálu je zastoupen **3** stejnými doklady s koncovkou **-ých**, což tvoří **0,63 %** všech adjektiv: ... *z synův izrahelských* (33a) aj.

- **4. sg.:** Akuzativ životných maskulin jsme dohledali ve **4** podobách (**0,85 %**) se zakončením **-ýho**: ... *vida slona přioděnýho pancíři* ... (33b); ... *vojáka draze oděnýho a vymundýrovanýho* ... (35a) aj.

- **5. pl.:** Vokativ jsme zaznamenali pouze u plurálové podoby s koncovým **-í**, a to ve **3** případech (**0,64 %**): *laskaví křesťané* (31c, 36a); *laskaví poslouchači* (33c).

- **7. sg.:** V instrumentálu singuláru jsme zaznamenali výskyt daného jevu dvakrát (**0,42 %**): *Pánem ctnostným jest* ... (39a); ... *volám s svatým Davidem* ... (39a).

- **7. pl.:** Plurálová podoba se objevila **1x (0,21 %)**, a to v podobě s koncovkou **-ými**: ... *s tak hezkými lidmi* ... (32a).

Maskulina neživotná

- **1. sg.:** První pád singuláru maskulin neživotných pravidelně dodržuje koncovku **-ý** ve všech zaznamenaných **13** případech. To činí **2,76 %** z celkových 471 adjektivních výrazů: *vinný kmen* (34b); *vražený hřebík* (34b); *zlatý obraz* (38c) aj.
- **1. pl.:** V pouhém počtu **4** výrazů se vyskytl plurál nominativu, tvoří tedy **0,85 %** adjektiv textu. Zde najdeme koncovku **-é, -ý** a zkrácenou **-ové**: *květy vyšivané* (36b); *kameny onychynové* (37b); *drahý kameny do zlata vsazený* (37b, 37c).
- **2. sg.:** Genitiv neživotných maskulin sestává z kombinací koncovek **-ého** a **-ýho**. Celkový počet v této pádové podobě je **12**, tj. **2,55 %**.

Koncovka **-ého**: ... *z stolu kralovského* ... (37a); ... *z postavce modrého* ... (37b).

Koncovka **-ýho**: ... *od zboru kněžského/ druhá od magistratu světského* ... (31c); ... *z drahého koflíku* ... (35b) aj.

- **2. pl.:** Množné číslo zastupují **4** příklady s koncovkou **-ých**, což činí **0,85 %** všech adjektiv: ... *tolik haklíků zlatých/ ... zvonečků zlatých* ... (37b); ... */která velikých pokladův* ... (37c) aj.
- **4. sg.:** Dohledali jsme **15** výrazů pro tento pád, procentuálně to tvoří **3,18 %**. Důsledně je dodržena koncovka **-ý**: ... *na sebe v jistý čas* ... (33b); ... *dal přísný rozkaz* ... (33b); ... *okazuje nám keř vinný* ... (35b) aj.

- **4. pl.:** Plurál akuzativu maskulin neživotných se v kázání objevil **5x (1,06 %)**, opět s koncovkou **–ý:** ... *má hedvábný krajíky na šest prstů široký* ... (34c); ... *rozvodil oblouky stříbrný* ... (35b) aj.

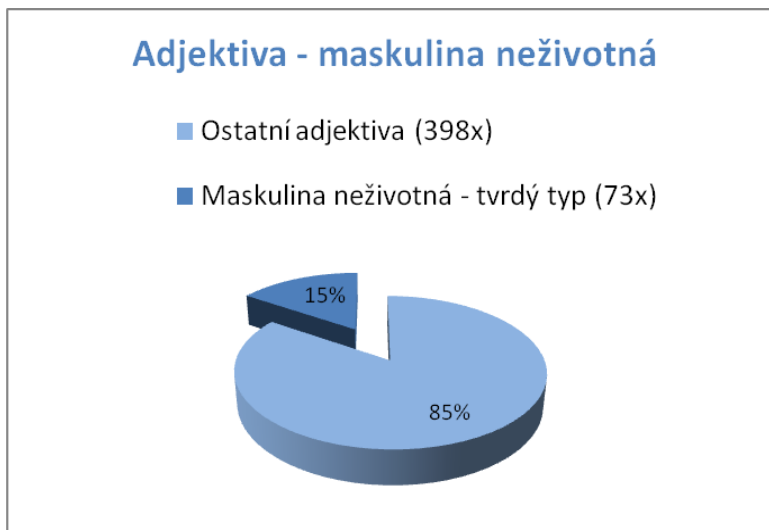
- **6. sg.:** V šestém pádě singuláru se vyskytla koncovka **–ém** a častější podoba s **–ým**, takovýchto dokladů máme v textu **7** (tj. **1,49 %**).

Koncovka **–ém:** ... *v duchu skroušeném*/... (36c).

Koncovka **–ým:** ... *v starým zákoně* ... (33c); ... *na novým světě* ... (34b); ... *v vinným kmenu* ... (35b) aj.

- **7. sg.:** Instrumentál se v kázání objevil **10x**, což činí **2,12 %** všech adjektivních výrazů. Pravidelné je zakončení na **–ým:** ... *s korábem obtiženým/ a obohaceným* ... (34b); ... *pod koralem špatným* ... (35a) aj.

- **7. pl.:** Plurál maskulin neživotných jsme v tomto pádě zaznamenali ve **3** dokladech (**0,64 %**) s koncovkou **–ými:** ... *pancíři kralovskými* ... (33a); ... *dobrymi a ctnostnými mravy ozdoben* ... (35c).

Feminina

- **1. sg.:** Nominativ singuláru feminin je pádem celkem hojně zastoupeným, vyskytl se **32x**, což činí **6,8 %** ze všech započítaných adjektivních výrazů. Důsledně je dodržována koncovka **–á:** ... *snadná odpověď* ... (32a); ... *veliká řeka/ a široká* ... (34a); ... *nejaká rozkoš tělesná* ... (35c) aj.

- **1. pl.:** V množném čísle nominativu feminin nacházíme v **7** dohledaných případech (**1,49 %**) dvě koncovky:

Koncovka *–é*: *rozkošné louky* (34a); *brány věčné* (39a).

Úžením vzniklá koncovka *–ý*: *dotčený ozdoby* (34c); *zdělaný sukně* (37c) aj.

- **2. sg.:** Genitiv feminin se objevil celkem **17x (3,61 %)**, a to pravidelně se zakončením na *–é*: ... *z důstojnosti veliké* ... (32b); ... *z její křišťalové vody* ... (34a); ... *do slávy nebeské*/... (39a) aj.

- **2. pl.:** Našli jsme jen **2** zástupce tohoto pádu, což tvoří **0,42 %** adjektiv: ... *z drahých perel* ... (34c); ... *krom slavností židovských* ... (36c).

- **3. sg.:** Dativ se v jednotném čísle vyskytl pouze **3x (0,64 %)** s koncovkou *–é*: ... *na světě ji rovné není* ... (32a); ... *podobná studánce čisté/ a živé* ... (34a).

- **4. sg.:** Akuzativ feminin patří v singulárové podobě k nejzastoupenějším pádům, podařilo se nám nalézt **34** podob, což tvoří **7,22 %** všech adjektiv. Jednotnou koncovkou je zakončení *–ou*: ... *na důstojnost královskou* ... (33a); ... *šarlatovou/ a nebo zlatohlavou patrontašku* ... (35a); ... *slávu nesmrtedlnou* ... (35c) aj.

- **4. pl.:** V plurálu se střídají koncovky *–é* a *–ý*, dohledali jsme **11** příkladů (**2,34 %**).

Koncovka *–é*: ... *složivše nadoby potřebné* ... (33c); ... *na hory libanské* ... (34b) aj.

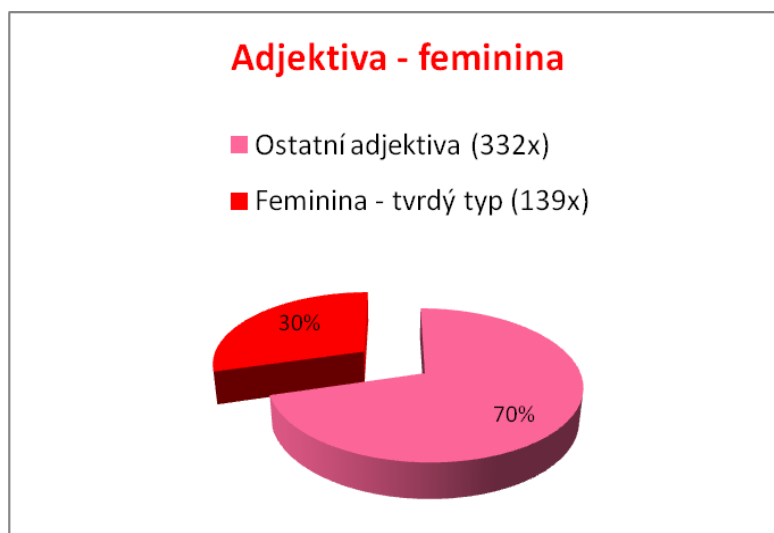
Koncovka *–ý*: ... *hledal oslice stracený* ... (32c); ... *na nohách ostruhý stříbrný* ... (35a) aj.

- **5. sg.:** V textu se vyskytuje **6x** vokativ singuláru (**1,27 %**) s pravidelnou koncovkou *–á*: ... *O slepoto lidská!* (32a); *O ctnost milostná/ a předrahá!* (39a) aj.

- **6. sg.:** **8** nalezených dokladů, které činí **1,7 %** všech adjektivních výrazů, mají důsledné zakončení na *–é*: ... *v politické vhlídnosti* ... (31c); ... *po pravé a levé straně* ... (33b); ... *v celé kapitole* ... (37a) aj.

- **6. pl.:** Plurál ženského rodu v tomto pádě se v textu objevil **6x (1,27 %)**, pokaždé se zakončením *–ých*: ... *na poustkách afrikanských/ španhelských/ francouzských* ... (32c); ... *v zámořských krajinách* ... (34b) aj.

- **7. sg.:** Tento pád se v kázání vyskytl **8x (1,7 %)** s koncovou podobou zakončenou na **-ou**: ... *vodou čistotnou/ nezkalenou/ sladkou a neporušenou* ... (34a); ... *s milostí božskou* ... (39a) aj.
- **7. pl.:** Nalezli jsme **5** výrazů pro instrumentál plurálu, což činí **1,06 %** adjektiv v textu, přičemž všechny končí na **-ými**: ... *s rozličnými kořistmi* ... (34b); ... *slonovými kostmi vyloženou* ... (35a); ... *všelijakými ozdobami dotčenými* ... (36b) aj.

Neutra

- **1. sg.:** Nominativ neuter se vyznačuje koncovkou **-é**, která byla v jednom případě nahrazena zúženým zakončením **-ý**. Celkový počet pádových podob tvoří **17** výrazů (**3,61 %**).

Koncovka **-é**: *svaté evangelium* (31c); *dobré štěstí* (35c); *pravé bohatství* (38c) aj.

Koncovka **-ý**: *pachole jednoletý* (33a).

- **1. pl.:** Plurál je zastoupen pouze **3** příklady (**0,64 %**), a to koncovkou **-a**: *rozkošná mazání rozmařilá* (38a); *knížata nebeská* (39a) - rodově shodná koncovka.
- **2. sg.:** Vyhledaných příkladů pro tento pád jsme napočítali **30 (6,37 %)**, což je nejčastější tvar pro genitiv neuter v singuláru. Objevují se zakončení **-ého** či **-ýho**.

Koncovka **-ého**: *Podle svatého evangelium* ... (31c); ... *jejich neřádného obcování* ... (32c); ... *dobyl jména věčného* ... (33a) aj.

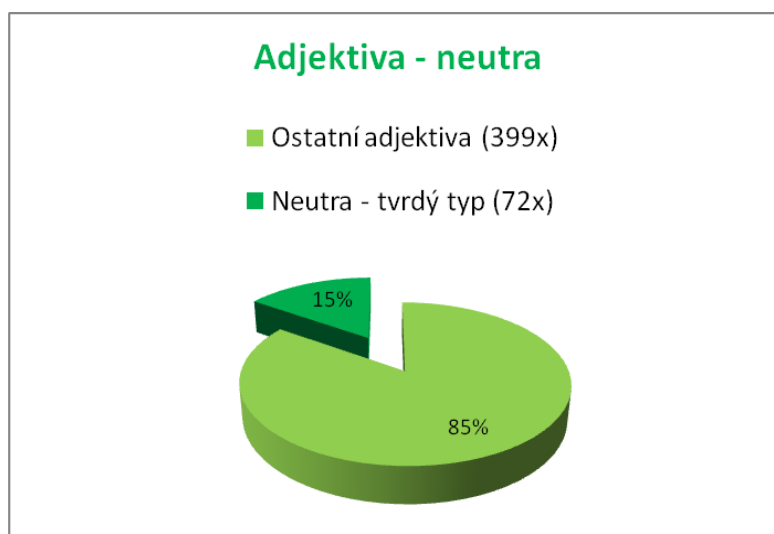
Koncovka **-ýho**: ... *do prostřed vojska nepřátelskýho* ... (33a); ... *z zřízení božskýho* ... (33b); ... *dědice království egyptskýho* ... (33b) aj.

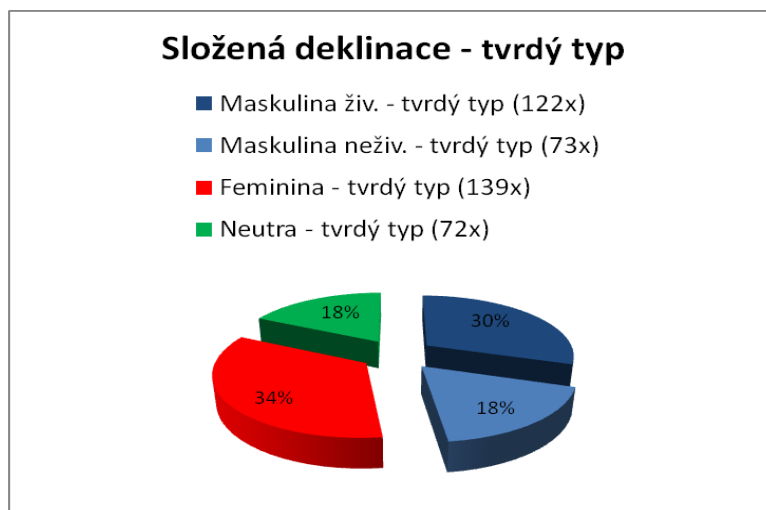
- **2. pl.:** Genitiv se v plurálu objevil jen **4x (0,85 %)**, a to se zakončením **-ých**: ... *v čas rozličných protivenství* ... (33b); ... *po dvanácte nebeských znameních*/... (34b); ... *tolik jablek zrnatých* ... (37c) aj.
- **4. sg.:** Čtvrtý pád neuter singuláru jsme dohledali v **9** výrazech, což tvoří **1,91 %** všech adjektiv v textu. Jednotnou koncovkou je **-é**: ... *mám jinačejší napadlé myšlení* ... (32a); ... *uzřela spanilé dítě* ... (33c); ... *mluvil zlé slovo* ... (36c) aj.
- **4. pl.:** Množné číslo bylo vyhledáno jen **2x (0,42 %)** se zakončením **-á**: ... *dal rozličná obdarování* ... (37a); ... *jakoby roucha svatá udělati měl*/... (37a).
- **6. sg.:** Lokál neuter v singuláru jsme zaznamenali pouze **3x (0,64 %)**, a to se střídajícím se zakončením **-ém** a **-ým**.

Koncovka **-ém**: ... *na pravém uznání Krista* ... (32a).

Koncovka **-ým**: ... *v vojsku nepřátelským* ... (33a, 33b).

- **7. sg.:** Instrumentál se v textu vyskytl také ve **3** podobách, což činí **0,64 %** adjektiv, pravidelně s koncovkou **-ým**: ... *s tělem smrtedlným* ... (35c); ... *vysazený drahým kamením* ... (37b).
- **7. pl.:** Plurál jsme objevili pouze jeden (**0,21 %**): ... *před očima lidskýma* ... (34c).

7.2.3.2 Měkký typ

Přídavná jména s koncovkami měkkými skloňujeme podle vzoru *jarní* (podoba pro všechny tři rody). Oproti tvrdému typu se jich v našem textu objevuje poměrně málo, celkem jsme napočítali **54 (11,46 %)** z celkového počtu 471 adjektiv. Častější výskyt zaznamenáváme v singuláru, ovšem některé podoby nominativní a genitivní se nacházejí též v plurálu. Jejich četnost vyhodnotíme jako obvykle na základě jednotlivých pádů, díky jednotnému zakončení už však nebudeme rozdělovat na každý rod zvlášť.

- **1. sg.:** Nominativ singuláru je v rámci měkkého typu vůbec nejzastoupenějším pádem. Nalezli jsme **17** dokladů tohoto jevu, což činí **3,61 %** z celkového počtu adjektiv, všechny jsou zakončeny koncovkou **-í**: *neděle třetí adventní* (31c); *království boží* (35c); *kunštovní čepec* (36b) aj.
- **1. pl.:** Plurál měkkého typu v prvním pádě se vyskytl **6x (1,27 %)**, opět důsledně zakončený na **-í**: *přední páni* (31c); *osoby duchovní* (31c); *dnešní kněží* (32a) aj.
- **2. sg.:** V tomto pádě nacházíme **14** výrazů, tj. **2,97 %** všech napočítaných přídavných jmen, které jsou zakončeny u maskulin a neuter koncovkou **-ího** a u feminin koncovkou **-í**.

Koncovka **-ího**: *Podle onedejšího ... evangelium ...* (31c); *... nynějšího času hlas ...* (31c); *... podle dnešního posilají ...* (31c); *... není na světě nic lepšího ...* (32b) aj.

Koncovka **-í**: *... z vody po loukách tekoucí ...* (34a); *... ctnost bázně boží ...* (36c).

- **2. pl.:** Množné číslo je v textu zahrnuto **4x (0,85 %)** s důslednou koncovkou **-ích**: ...*od uvalujících se protiventví* ... (33b); ... */a dvaceti tisíců pěších* ... (36a); ... *kromě záškodníků jezdců* ... (36a); ... *jmén šest ostatních* ... (37b).

- **3. sg.:** U dativu máme **3** doklady (**0,64 %**), z nichž pro feminina zakončení **-í** a pro maskulina **-ímu**.

Koncovka **-í**: ... *vlastní jeho matce* ... (33c); ... *studánce/ prejšťící se vodou* ... (34a).

Koncovka **-ímu**: ... *k zákonu božímu* ... (37a).

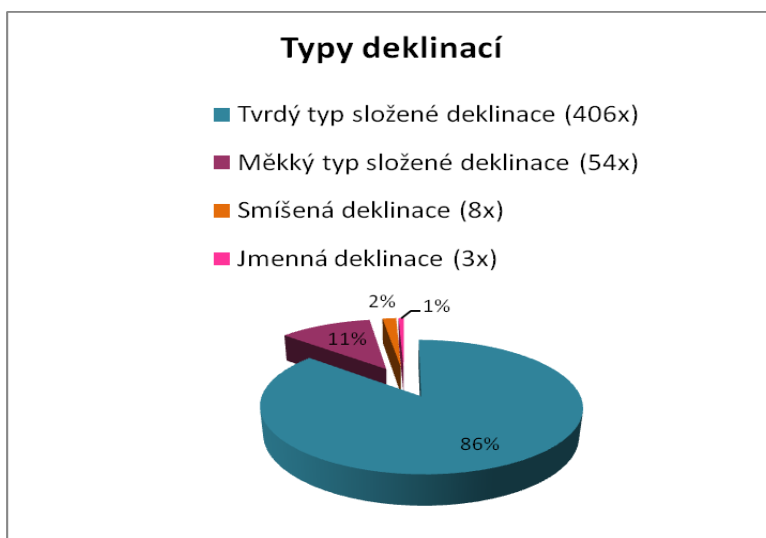
- **4. sg.:** Ze **7** příkladů činicích **1,49 %** všech adjektiv se v textu nachází koncovka **-í** pro feminina a neutra či koncovka **-ího** pro maskulina.

Koncovka **-í**: ... *ta šlechetnost a dobrota ušlechtila zevnitřní postavu* ... (33a); ... *dej vladnoucí slávu* ... (34c); ... *své ryzí zlato* ... (38c) aj.

Koncovka **-ího**: ... *za nejposlednějšího se pokládal* ... (33a); ... *jakyhosi slona/ převyšujícího* ... (33a).

- **6. sg.:** V lokálu máme doklad jen pro maskulina a neutra, která končí na **-ím**, a zaznamenali jsme je pouze ve **2** podobách (**0,42 %**): ... *v literním umění* ... (37a); ... *nachází se v mnohém lepším počtu* ... (37c).

- **7. sg.:** V instrumentálu singuláru se nachází jen jeden příklad feminin se zakončením na **-í** (**0,21 %**): ... *krásou z tvářnosti své vyskytující* ... (33c).

7.3 Zájmena (pronomina)

Zájmena představují plnovýznamový ohebný slovní druh, v němž se různou měrou realizuje schopnost jazyka pojmenovávat substance a vlastnosti substitučně.⁴⁷ Z toho vyplývá, že zájmena nepojmenovávají osoby, zvířata, věci, ale zastupují příslušná podstatná a přídavná jména, popřípadě naznačují určitou nebo neurčitou osobu, odkazují k ní či vyjadřují vztah osoby k ní. Z komunikační situace se potom dovídáme, o jakou osobu, věc nebo vlastnost se konkrétně jedná.

V rámci zájmen se rozlišují různé sémantické rysy – mohou pojmenovávat jevy ve vztahu k jejich roli v komunikaci (*já, ty, on,...*), odkazovat k referentu nebo ukazovat mimo text (*on, ona, ono, ten, tento,...*), vyjadřovat vztah komunikační role a posesivity (*můj, tvůj, náš*), doplňovat informaci o předmětu komunikace (*kdo, co, jaký, který, čím*), vyjadřovat vztah (*kdo, co, který, jaký, čím, jenž*) nebo odstíny neurčitosti (*někdo, ledajaký, čísi*), popírat předmět či vlastníka (*nikdo, nic, žádný*), identifikovat (*týž, tentýž, jiný*), totalizovat či kvantifikovat (*všichni, každý*) a reflexivizovat (*se, svůj*). Některé z těchto významových rysů lze přiřadit též části jiných slovních druhů, především číslovkám a zájmeným adverbium.⁴⁸

Zájmena dělíme na rodová a bezrodá. Bezrodá zájmena (*já, ty, my, vy, se*) tvoří zvláštní skupinu se specifickým typem zájmeného skloňování (podrobněji rozebereme dále). Rodová se skloňují buď shodně s přídavnými jmény (podle vzorů *mladý a jarní*), nebo mají skloňování zájmené podle vzoru tvrdého (*ten*) a měkkého (*náš*), či jsou nesklonná (*jeho, jejich, jehož, jejichž*).

V našem textu jsme celkem dohledali **825** výrazů spadajících do kategorie zájmen. V následující kapitole je rozřadím podle typu, ke kterému náleží, a pokusím se opět statisticky vyhodnotit stav jejich výskytu v kázání vzhledem k jejich celkovému počtu.

7.3.1 Zájmena osobní (personalia)

Osobní zájmena označují roli v komunikaci a odkazují k referentu v rámci situace či textu. Velmi těsně souvisejí s kategorií osoby u sloves.⁴⁹ V kázání se vyskytuje

⁴⁷ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 284.

⁴⁸ Tamtéž, s. 285.

⁴⁹ Tamtéž, s. 285.

318 příkladů (k zájmenům osobním řadíme i zájmena osobní zvrtná), což činí z celkového počtu 826 zájmen **38,55 %**.

- Bezrodé zájmeno **já** označuje mluvčího, který může být vyjádřen pouze zájmenem, nebo zároveň substantivem (**Já matka pěkného milování**). Jeho skloňování je zájmenné specifické a některé pádové tvary se mírně liší od dnešní podoby jazyka (tento rozdíl spočívá především ve vynechání dublet pro genitiv, dativ a akuzativ, které v současné spisovné češtině existují). Celkem jsme zaznamenali **19** výrazů zájmena *já* (= **2,3 %** všech zájmen), a to ve všech jeho pádových tvarech kromě vokativu.

V nominativu se objevuje, stejně jako v současné češtině, tvar *já*: **Já hlas volajícího** ... (31c); ... **já jiného nacházím** ... (36b); **Já jako smrt** ... (38a) aj.

Genitiv využívá jen podoby *mne*, na rozdíl od dnešních dubletních tvarů *mne, mě*: ... **tážeš se mne** ... (32b); ... **u mne nebude více hlas tvůj** ... (39a).

Dativ má v nové češtině taktéž dva tvary (*mně, mi*), v našem textu se ovšem uplatňuje pouze podoba *mi*: **Dej mi člověka** ... (34c); **Přines mi kord** ... (34c); **Přived' mi koně** ... (35a) aj.

Akuzativ lze v současném jazyce také zapsat dvěma způsoby (*mne, mě*), my jsme dohledali jen příklad *mne*: ... **kdo se chlubí/ že zná mne** ... (38b).

Lokál využívá tvaru *mně*: ... **ve mně všeliká naděje** ... (37c).

V instrumentálu jsme dohledali jeden příklad: **Postav přede mnou** ... (33b).

- Také zájmeno **ty**, jež označuje adresáta a užívá se pro 2. osobu, patří k bezrodým a má specifické zájmenné skloňování. V textu se objevilo **7** příkladů tohoto zájmena, což činí **0,85 %** všech zájmen.

Nominativ je zastoupen tvarem *ty*: **Jak mnoho ty můžeš** ... (35b).

Genitiv se objevuje v podobě *tebe*, opět není použit druhý tvar *tě*: ... **bez tebe žádný nic!** (35b); ... **tebe samé držeti se budu/ tebe samé poslouchati** ... (39a).

Dativ se vyskytl jen v podobě *tobě*, příklonný tvar *ti* se zde nenachází: ... **připasanou tobě samé** ... (38c); ... **tobě sloužiti budu** ... (39a).

Akuzativ využívá tvaru *tě*, oproti současné češtině, kde můžeme využít dublet *tebe*, *tě*: *Ej, pomazal tě Pán ...* (33a).

Lokál a instrumentál jsme v textu nedohledali ani v jednom případě.

- Rodová zájmena *on*, *ona*, *ono* zastupují označení pro předmět komunikace a odkazují na něj v rámci komunikační situace. Užívají se pro 3. osobu, zájmeno *on* má od 2. pádu sg. skloňování zájmenné měkké podle vzoru *náš*. Nalezli jsme dohromady **102** zástupce (**12,36 %**) tohoto zájmena pro všechny tři rody, z nichž nejčastější byl výskyt zájmena *ona* a jeho tvarů (**51x = 6,18 %**), dále *on* a jeho tvary (**50x = 6,06 %**) a pouze jedenkrát zájmeno *ono* (**0,12 %**).

V nominativu se nachází tvar *on/ona*: ... *zdaleka by on byl Kristus ...* (32a); ... *s nimi on obcovoal ...* (32a); ... *ona sama jest ...* (32a); ... *kde ona je/ táhne ...*(32b).

Genitiv je pro zájmeno *on* zastoupen krátkou podobou *ho*: ... *tázali se ho ...* (32a), delším tvarem s náslovným *ň*-: ... *rozražení jsou od něho ...* (33a); ... *od něho na sebe ...* (33b); feminina potom podobou s náslovným *ň*- (i krácenou): ... *pochází z ní ...* (33b); ... *aby od ní prejštila ...* (38a), s náslovným *j*- a kráceným tvarem: ... *ji samé žádám ...* (32b); ... *drží se ji ...* (33b).

Dativ jsme objevili u feminin v kráceném tvaru *ji* místo dnešního *jí*: ... *na světě ji rovné není ...* (32b); u maskulin v kratším tvaru *mu*: ... *žeť mu není podobnýho ...* (32c); ... *jakoby se mu ztratil ...* (33a), v delší podobě *jemu*: ... *jemu zdárně odolala ...* (33a); ... *jemu chválu zejská ...* (33b); nebo *němu*: ... *přihrnulo se k němu ...* (33a); ... *tolikráte k němu přistupuje ...* (37a).

Akuzativ se vyskytuje v maskulinu v podobě s náslovným *j*-: ... *ten hlas/ a následující jej ...* (31c); ... *slona .../zabil jej ...* (33a), v krátkém tvaru *ho*: ... *hledali ho jinde ...* (32a); ... *tam ho poznati nechtěli ...* (32b), nebo v podobě s náslovným *ň*-: ... *nemoc na něho se přiřzene ...* (35c); ... *pečoval o něj ...* (33a); ... *opovážil se na něj ...* (33a); feminina nalézáme také ve tvaru s počátečním *j*-: ... *nenechejme ji opuštěnou ...* (31c); ... *hledáme ji ...* (32a), s náslovným *ň*-, v dloužené i krácené podobě: ... *nad ní není na světě ...* (32b); ... *zamilujeme se v ni ...* (38c); neutrum se vyskytlo v podobě *je*: ... *dítě/je za své přijala ...* (33b).

Lokál jsme zaznamenali u zájmena *ona* v podobě s náslovným ň-: ... *po ní dychtěli* ... (33b); u zájmena *on* tvar *něm*: ... *takto o něm mluví* ... (32b); ... *Písmo o něm povídá* ... (33a).

Instrumentál mužského rodu využívá tvar *ním*: ... *s ním jednává* ... (37a); feminina krácený tvar *ni*: ... *poněvadž nad ni vládne příčinou ctnosti* ... (39a).

- Bezrodé zájmeno **my** označuje mluvčího a další osoby, používá se pro první osobu množného čísla a má skloňování zájmenné specifické. V našem kázání jsme ho v rámci jeho pádových tvarů napočítali **19x**, což tvoří **2,3 %** všech napočítaných zájmén.

Nominativ zastupuje tvar zájmena *my*: ... *my slyšme ten hlas* ... (31c); ... *my si sobě nevážíme/my ji necháváme* ... (32a) aj.

Genitiv se v textu neobjevil.

Pro dativ se užívá tvar *nám*: ... *jak nám to navrhuje* ... (33b); ... *bylo nám jako v* ... (33b); ... *vypisuje se nám takto* ... (35a) aj.

Akuzativ se vyskytuje v podobě *nás*: *Vede on nás na vinici* ... (35a); ... *nemůže nás slavný učiniti* ... (35c);

Lokál ani instrumentál v kázání nezastupuje ani jeden příklad.

- Zájmeno **vy** patří taktéž mezi bezrodé se skloňováním specifickým. Označuje adresáta a další osobu/-y, používá se tedy pro druhou osobu plurálu. V textu jsme ovšem zaznamenali jen jednu jeho podobu (**0,12 %**), a to v instrumentálu: ... *království boží mezi vámi* ... (36a).

- Rodová zájmena **oni**, **ony**, **ona** zastupují předměty komunikace (kromě mluvčího a adresáta) a odkazují na ně v komunikaci. Užívají se ve třetí osobě plurálu. Dohledali jsme **18** výrazů pro všechny jejich pádové tvary (**2,18 %**), přičemž nejčastěji se vyskytlo zájmeno *oni*.

Nominativ můžeme zaznamenat ve zdložené podobě *oni* i kráceném tvaru *oni*: ... *poslání jsou oni* ... (31c); ... *a seznali oni* ... (32c); ... *oni předce nějakou chválu vyštárají* ... (34c) aj.

Genitiv jsme našli ve zdložené podobě s náslovným ň-: ... *nezůstalo z **ních** dvou* ... (33a).

Dativ se vyskytuje ve tvaru s náslovným j-: ... ***jim** kázal* ... (32a); *Vyjevila **jim** to* ... (32c) aj.

Akuzativ jsme vyhledali v rámci zájmena *ony*: ... *panny a paní/ když **je** za krásné máme* ... (36a); taktéž pro zájmeno *oni*: ... *mladenci .../ obdařil **je** povědomostí* ... (37a).

Lokál je zastoupen výrazem *nich*, ovšem v dlouženém tvaru: ... *v **ních** nic jinšího* ... (32c).

Instrumentál se objevil v dloužené podobě s náslovným ň-: ... *s **ními** on obcova* ... (32a).

- **Zvratné zájmeno osobní** označuje vztah k osobě nebo věci, která je v téže větě podmětem (bez rozdílu osoby). Jedná se tedy o zástupné bezrodé zájmeno, které nemá úplné paradigma, jelikož netvoří nominativ a nerozlišuje singulár a plurál. V našem kázání je zastoupeno velkým počtem tvarů, napočítali jsme jich **150**, což činí **18,18 %** všech dohledaných zájmen.

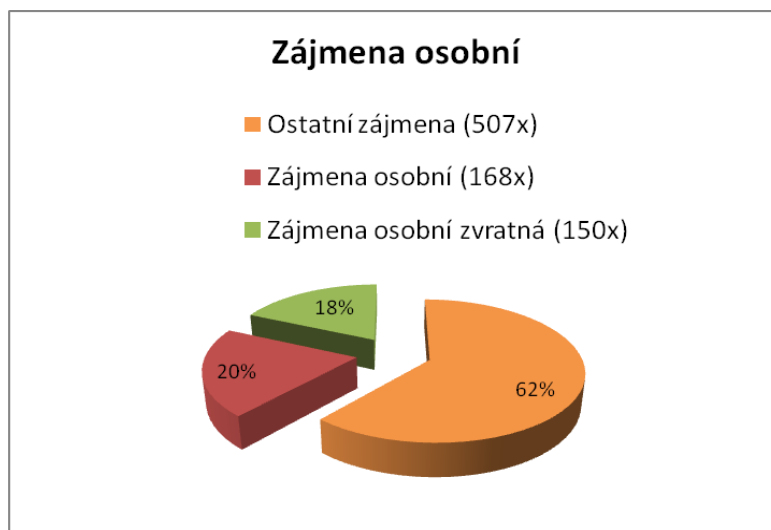
Genitiv má tvar *sebe*: ... *u prostřed **sebe** Krista měli* ... (32a); ... *pouští ze **sebe** znamení* ... (33c); ... *mrtvení **sebe*** ... (36c) aj.

Dativ využívá tvaru *sobě*: ... *my **ji sobě** sami nevážíme* ... (32a); ... *jest **sobě** sama ta mzda* ... (32b); ... *aby **sobě** dobyl jména* ... (33a) aj.

Akuzativ může mít kratší tvar *se* nebo delší *sebe*: ... *v ní **se** toliko drží* ... (31c); ... *tázali **se** ho* ... (32a); ... *do bludu sami **sebe** uvrhujeme* ... (32a); ... *od něho na **sebe*** ... (33a) aj.

Lokál se vyskytuje v podobě *sobě*: ... *spanilost na **sobě** dokázala* ... (36a); ... *člověka na **sobě** nemá* ... (39a).

Instrumentál užívá tvaru *sebou*: ... *táhne za **sebou** chválu* ... (32b); ... *tak **sebou** jako střelila za Antoniem* ... (34b); ... *mezi **sebou** v řeči miváme* ... (36a) aj.

7.3.2 Zájmena přivlastňovací (posesiva)

Zájmena přivlastňovací vyjadřují komunikační roli osoby, k níž se vztahují, zároveň s významem posesivity. Konkurojí tedy v tomto významu posesivnímu substantivu nebo adjektivu přivlastňovacímu.⁵⁰ V našem textu jsme napočítali **100** příkladů (započítáme opět zvrtné přivlastňovací zájmeno *svůj*), což činí z celkového počtu 825 zájmen **12,12 %**.

- Zájmeno **můj** přivlastňuje první osobě singuláru, mluvčímu. Jeho skloňování je z části složené tvrdé a z části zájmenné (nominativ, akuzativ a vokál singuláru). V našem kázání se vyskytlo pouze **4x**, tj. **0,48 %** všech zájmen.

Dohledali jsme dativ v podobě *mému*: ... k **mému** předsevzetí ... (35b).

Akuzativ plurálu má tvar *mé*: ... rozložila sem ratolesti **mé**/ a větve **mé** .../ a kvíti **mé** ... (38a).

- Zájmeno **tvůj** se užívá pro druhou osobu singuláru a skloňuje se stejně jako zájmeno *můj*. Zaznamenali jsme jen **2** tvary (**0,24 %**): ... ve jménu **tvém** ... (38a) – lokál neuter; ... *nebude více hlas tvůj* ... (39a) – nominativ maskulin.
- Zájmena **jeho** a **její** přivlastňují třetí osobě singuláru. Zájmeno *jeho* je nesklonné, jeho pádové podoby jsou tedy všechny stejné. Vyskytlo se v **27** případech, což je **3,27 %** všech zájmen. Tvar *její* se skloňuje podle měkkého vzoru adjektivního

⁵⁰ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 288.

skloňování *jarní*. Dohledali jsme **9** dokladů (**1,09 %**), které jsou většinou krácené na *jeji*.

Nesklonné *jeho*: ... *vyráží se ctnost jeho* ... (33b) – nominativ; ... *synové jeho* ... (37a) – nominativ plurálu; ... *ta ctnost jeho není* ... (35c) – genitiv; ... *jeho matce dala* ... (33c) – dativ; ... *pro ctnost jeho* ... (32c) – akuzativ; ... *chválíš rodiče jeho* ... (35c) – akuzativ plurálu; ... *na obrubě jeho* ... (37b) – lokál aj.

Její: Nominativ chybí. Genitiv feminin se vyskytuje ve tvaru kráceném: ... *z její křišťalové vody* ... (34a); ... *všeliké poctivosti její* ... (36b); maskulina a neutra mají tvar *jejího*: ... *kráse obličejů jejího* ... (36a); ... *jejího těla způsoblost* ... (38a).

Dativ feminin se v textu nachází také v běžné dloužené podobě *její*: ... *divili se kráse její* ... (36a).

Akuzativ plurálu se zde vyskytuje ve tvaru *její*: ... *měla všelijaký ozdoby její* ... (36a); neutra mají tvar *její*: ... *na její tělo* ... (38a).

Lokál jsme také zaznamenali v plurálu: ... *na nohách jejích* ... (36a); ... *v řečích jejích* ... (36c).

Instrumentál jsme dohledali v nesprávném tvaru *jeji* místo *jejím*: ... *pod její pláštíčkem* ... (32c) – tvar se jeví jako nesklonovaný.

- Zájmeno *náš* je určeno pro první osobu plurálu a samo o sobě funguje jako měkký vzor zájmenného skloňování. Zaznamenali jsme pouze **4** případy (**0,48 %**).

Nominativ ženského a středního rodu má podobu *naše*: ... *všeckno dobré naše* ... (32a); ... *jest duše naše nesmrtelná* ... (35c); ... *naše pravé štěstí* ... (38a).

Genitiv mužského rodu má tvar *našeho*: ... *Spasitele našeho* ... (32a).

- Zájmeno *váš* přivlastňuje druhé osobě plurálu, skloňuje se jako *náš* a v našem textu se objevilo jen jedenkrát v dlouženém tvaru (**0,12 %**): ... *pozdvihnětež brán vašich* ... (39a) – genitiv plurálu.

- Zájmeno **jejich** se užívá pro třetí osobu plurálu, je nesklonné a v kázání se vyskytlo **2x (0,24 %)**: ... **jejich** neřádného obcování ... (32b) – genitiv neuter; ... slyšání hlasové **jejich** ... (38c) – nominativ plurálu.

- **Zvratné zájmeno přivlastňovací svůj** (**50x = 6,06 %**) přivlastňuje osobě, pokud je v dané větě podmětem. Skloňování je stejné jako u zájmen *můj* a *tvůj*. Nominativ jsme nenašli.

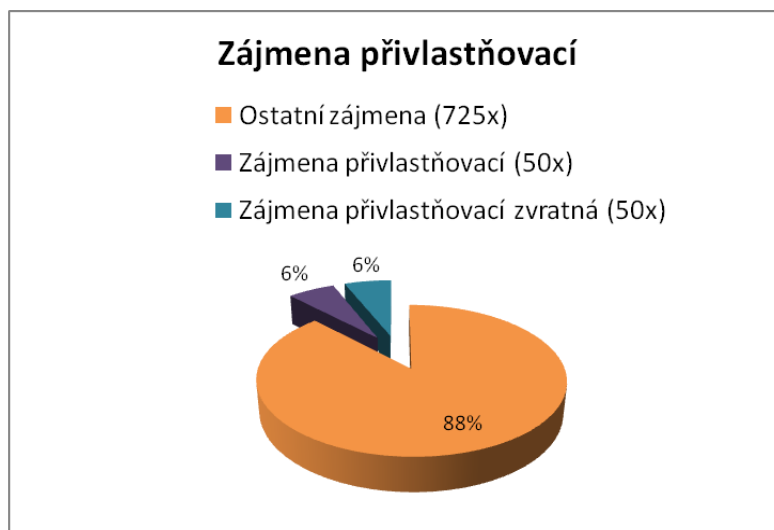
Genitiv ženského rodu se objevuje ve tvaru *své*: ... z te hodnoti **své**/... (32b); ... dítě **své** matky ... (34a); mužský a střední rod ve tvaru *svého* nebo *svýho*: ... oslice otce **svého** ... (32c); ... od ramene **svého** ... (32c); ... z těla **svýho** ... (36c); plurál má podobu *svých*: ... po dvanácte **svých** znameních ... (34b); ... aby pokořili duši **svých** ... (36c) aj.

Pro dativ maskulin se užívá tvaru *svému*: ... dal lidu **svému** rozkaz ... (33c).

Akuzativ feminin má podobu *svou*: ... poslal děvečku **svou** ... (33c); ... na hlavu **svou** ... (36c); neutra podobu *své*: ... dítě/ za **své** přijala ... (33c); maskulina tvar *svůj*: ... má běh **svůj** ... (34b); plurál tvar *své*: ... složivše nadoby **své** ... (33c); ... pobizela obyvatele **své** ... (36c) aj.

Lokál ženského rodu se objevuje ve tvaru *své*: ... v síle **své** ... (35b); mužský rod v podobě *svém*: ... v **svém** pořádku ... (37b); plurál ve tvaru *svých*: ... na **svých** bedrách ... (36c).

Instrumentál feminin má tvar *svou*: ... ona jest **svou** cenou ... (32a); ... s děvečkou **svou** ... (36a); maskulina a neutra mají podobu *svým*: ... **svým** hlasem ... (32a); ... nad dědictvím **svým** ... (33a); plurál tvar *svými*: ... s papršlky **svými** ... (34a); ... s děvečkami **svými** ... (36c) aj.

7.3.3 Zájmena ukazovací (demonstrativa)

Demonstrativa mají dva základní významy – ukazují mimo text (sémantické rysy bližší – vzdálenější), nebo ukazují do textu (odkaz zpět či dopředu). Na blízké či nejbližší předměty se mimotextově ukazuje pomocí zájmen *ten, ta, to, ti, ty, ta; tento, tato, toto, tito, tyto, tato; takový*. Jejich variantami mohou být *tenhle, tenhleten, tadyten*. Na vzdálenější objekty se ukazuje pomocí *tamtén, tamta, tamto*. Vnitrotextovému odkazování slouží zájmena *ten, ta, to, takový, onen, ona, ono*. Tyto ukazovací a odkazovací funkce pomáhají k lepší orientaci účastníků komunikace k předmětu komunikace.⁵¹

V našem kázání se vyskytuje celkem **184** zájmen ukazovacích, což tvoří **22,3 %** všech napočítaných zájmen.

- Zájmena *ten, ta, to* plní funkci ukazovací i odkazovací. Odkaz může být buď anaforický (zpět) nebo kataforický (dopředu). Zájmeno *ten* slouží zároveň jako vzor zájmenného skloňování tvrdého. V textu jsme napočítali celkem **129** dokladů pro tato zájmena, což tvoří **15,63 %** všech zájmen textu. Nejpočetnější je zájmeno *to* pro střední rod ve všech pádech (**63x = 7,64 %**), dále zájmeno *ta* pro rod ženský (**41x = 4,97 %**) a nejméně je příkladů pro mužské zájmeno *ten* (**25x = 3,03 %**).

Nominativ má pro neutra podobu *to: ... když se to nestává ...*(32a); *... to sličné dítě...* (34b); pro feminina tvar *ta: ... a ta tělo ctnostné posvěcuje ...* (32b); *... ta šlechtnost ...*

⁵¹ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 291.

(33a); pro maskulina *ten*: ... *kdo ji má/ ten všechno má* ... (32b); ... *ten/ který má* ... (34c). Vyskytla se také podoba *toto*: ... *toto bohatství* ... (35a) aj.

Genitiv feminin se objevuje ve zkráceném tvaru *te*: ... *z te hodnosti* ... (32b); ... *te krásy na ní* ... (36c); neutra mají podobu *toho*: ... *z toho všeho* ... (35a); ... *aby se z toho naučil* ... (37a) aj.

Pro dativ neuter a maskulin je užíván výraz *tomu*: ... *tomu městu* ... (32c); ... *že by tomu bylo tak* ... (32c); ... *tomu/ který jest dokonalý* ... (37a) aj.

Akuzativ pro maskulina má tvar *ten* či *toho* (liší se na základě životnosti): ... *slyšme ten hlas* ... (31c); ... *vida toho slona* ... (33a); pro neutra podobu *to*: ... *snadná na to odpověď* ... (32a); ... *jak nám to navrhuje* ... (33c); pro feminina tvar *tu*: ... *pro tu ošitku* ... (33c); ... *tu spanilost dokázala* ... (36a) aj.

Lokál feminin se objevil opět ve zkrácené formě *te*: ... *v te nevinnosti* ... (33a); u neuter ve tvaru *tom* nebo *tomto*: ... *nic na tom nezáleží* ... (35b); ... *na tomto světě* ... (35c) aj.

Pro instrumentál maskulin se využívá zkrácený tvar *tim*: ... *tim způsobem* ... (36c); ... *za tím velikým korabem* ... (37a); objevuje se též *timto*: ... *s tímto napisem* ... (38c).

- Zájmeno **onen** se skloňuje podle tvrdého vzoru *ten* a v našem textu jsme našli pouze jeden příklad (**0,12 %**): *Praví onen vznešený mudrak* ... (34a) – nominativ maskulin.
- Zájmena **ti, ty, ta** se v textu vyskytla celkem **19x**, tj. **2,3 %** všech zájmen.

V nominativu je tvar *ti*: ... *ti/ kteříž byli posláni* ... (31c); *ti narodove chtěli* ... (34c); také tvar *ta*: ... *znamenají ta slova* ... (38a).

Genitiv nebyl nalezen ani jednou.

Dativ dokládáme příkladem ... *paní/ a matrony.../ těm já představuji* ... (36a).

Akuzativ se v textu vyskytuje pro plurál: ... *ty ozdoby měla* ... (34c); ... *ta spinadla na sebe byla vzala* ... (36a); našli jsme také výraz *tyto*: ... *nad tyto věci tělesné* ... (35c) aj.

Lokál ani instrumentál text také nevykazuje.

- Zájmeno **takový** ukazuje na vlastnost a jejího nositele. Odkazuje na ně v rámci textu. Skloňuje se podle adjektivní deklinace tvrdé vzoru *mladý* a v našem kázání se objevil **7x** ve všech rodech a pádech (**0,85 %**).

Nominativ nebyl zaznamenán ani v jedné podobě.

Genitiv jsme našli u feminin: ... *nebylo **takové** ženy* ... (36a).

Dativ plurálu jsme dohledali ve tvaru *takovým*: *A proti **takovým** kázati budu* ... (32a).

Akuzativ maskulin životných má tvar *takovýho*: ... *za **takovýho** vyhlášen* ... (32c); ... ***takovýho** koně chválíme* ... (35a); v plurálu nacházíme tvar *takové*: ... *vida všechny **takové** šelmy* ... (333a), *taková*: ... *vyjevuje **taková** nadání* ... (38b).

Tvary pro lokál a instrumentál zcela chybí.

- Zájmeno **sám** plní zdůrazňovací a vytýkací funkce. Jeho delší tvary skloňujeme podle složené adjektivní deklinace. Jen v akuzativu jsou možné krátké tvary *sama*, *samu*, *samo*, *samy*. Ve významu „osamocený“ jde však o jinou funkci, v tomto významu se zájmeno *sám* pokládá za totalizátor. Zaznamenali jsme celkem **28** příkladů pro zájmeno *sám* ve všech rodech, což činí **3,4 %**.

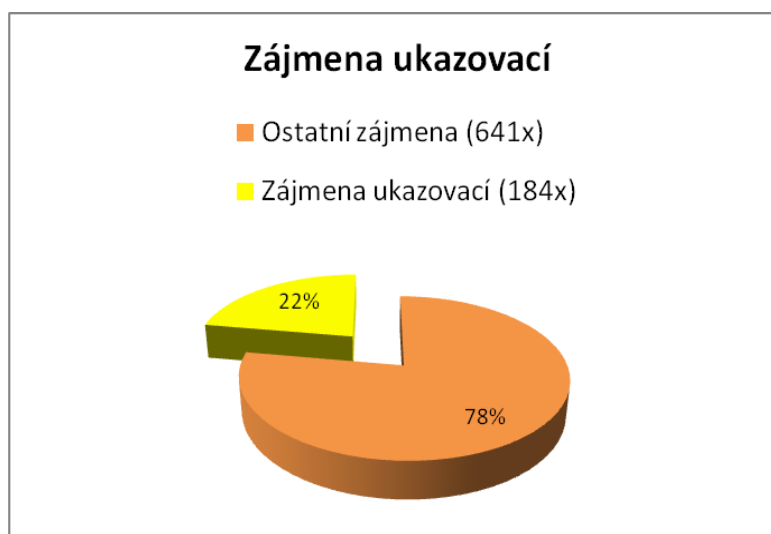
Nominativ feminin se nachází ve tvaru *sama*: ... *ona **sama** jest cenou* ... (32a); ... *leč **sama** rozpustilost* ... (32b); maskulina ve tvaru *sám*: ... *vyjevil to **sám** Bůh* ... (32c); neutra v podobě *samé*: ... *i **samé** Písmo vykládá* ... (36a); plurál je doložen příkladem ... *my **sami** máme* ... (35c) aj.

Genitiv feminin má tvar *samé*: ... *ji **samé** žádám* ... (32b); ... *ze **samé** ctnosti* ... (34c); maskulina mají tvar *samýho*: ... *účastenství **samýho** Boha* ... (35c); plurál: ... *sebe **samých** líčení* ... (36b) aj.

Dativ feminin se vyskytuje ve tvaru *samé*: ... *tobě **samé*** ... (38c).

Akuzativ plurálu jsme zaznamenali v dložené podobě *samý*: ... ***samý** sebe jsme uvrhli* ... (32a); maskulina ve tvaru *samýho*: ... ***samýho** toho člověka chválíš* ... (35c) aj.

Lokál a instrumentál jsme ani u tohoto zájmena nenalezli.

7.3.4 Zájmena (ne)totožnosti (identifikační)

Tato zájmena vyjadřují totožnost či netotožnost s dalšími jevy téhož druhu.⁵² Významu totožnosti slouží zájmena *týž, tentýž, táž, tatáž, totěž*, ovšem v kázání se nevyskytoval ani jeden příklad. Naopak se zde objevuje opačný význam – netotožnost, a to pomocí zájmena *jiný, jiná, jiné*, které se skloňuje podle adjektivního vzoru *mladý*. Často se vyskytuje v podobě *jinší, jinačejší*, které se skloňuje podle adjektivního vzoru měkkého. Celkový počet je **18** výrazů, což činí **2,18 %** všech zájmen textu.

Nominativ plurálu má tvary: ... *všeliká jiná nadání* ... (32a); ... *všecky jiný ctnosti* ... (36c); ... *všickni jiní mladenci* ... (37a) aj.

Genitiv neuter jsme vyhledali v podobě *jinšího*: ... *nic jinšího nepřebývá* ... (32c); ... *od čeho jinšího/ než ctnosti* ... (34b), ale také ve tvaru *jiného* a *jiného*: ... *od čehokoli jiného* ... (35c); ... *něco tu jiného bylo* ... (36b) aj.

Dativ pro tento typ zájmen chybí.

Akuzativ neuter jsme našli v podobě *jinačejší*: ... *mám jinačejší myšlení* ... (32a); pro feminina ve tvaru *jinou*: ... *držela jinou slitinu* ... (38c); pro plurál ve zkráceném tvaru *jina* a *jiný*: ... *nad všecka jina města* ... (32c); ... *nad jiný stupně není* ... (34a).

Lokál maskulin se vyskytuje ve tvaru *jiným*: ... *na jiným světě* ... (32c).

⁵² GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 294.

Instrumentál plurálu má tvar *jinými*: ... *nad **jinými** vládoucí* ... (34c).

7.3.5 Zájmena tázací (interrogativa)

Interrogativa jsou zájmena, jejichž funkcí je žádat o doplnění informací.⁵³ Zahrnujeme k nim výrazy *kdo*, *co*, *který*, *jaký*, *čím*, ale v našem textu se objevilo jen zájmeno *co* nebo podoba s postfixem *-ž* (*což*). Celkem jsme napočítali **4** výrazy, tj. **0,48 %** ze všech těchto zájmen.

Zájmenem *co* se ptáme na neznámý objekt a zvíře, skloňování má podle zájmenného vzoru *náš*: ... *co* *žádám z ctnosti?* (32b); .../*což* *jest tomu divu?* (36a); *Co chceme míti víceji/ a co slyšeti?* (36c).

Ostatní tázací zájmena se v textu nevyskytují.

7.3.6 Zájmena vztažná (relativa)

Sestávají se ze stejného souboru zájmen jako tázací (*kdo*, *co*, *který*, *jaký*, *čím*), dále k nim patří zájmeno *jenž*, varianty s postfixem *-ž*: *kdož*, *což* a vztažná posesiva *jehož*, *jejíž* (ta se ovšem v našem textu nevyskytují). Tato zájmena mají mimo jiné funkci spojovacího prostředku, plní tak roli vnitrotextovou a vyjadřují vztah vedlejší věty k větě řídicí nebo k některému členu.⁵⁴

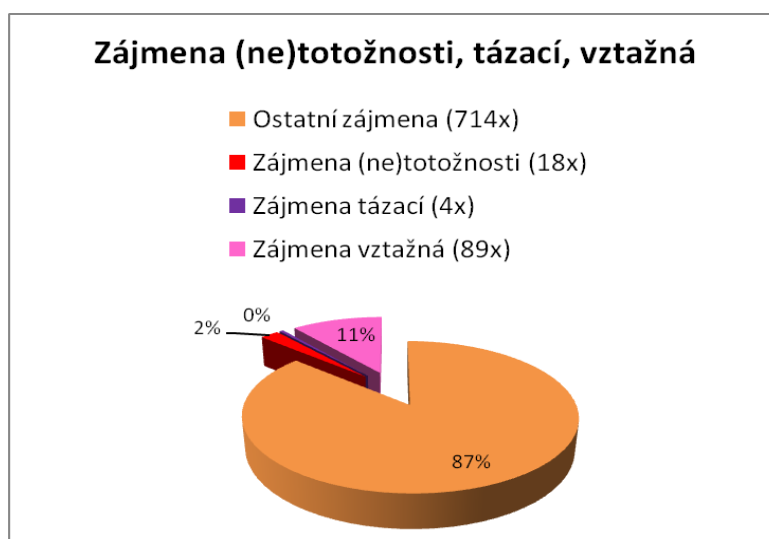
V kázání se celkem objevilo **89** vztažných zájmen, tj. **10,79 %**, přičemž nejhojněji je zastoupeno zájmeno *který* ve všech svých tvarech. Druhým nejčastějším zástupcem je zájmeno *jenž* a jeho tvary. Menší procento výskytu zaujímají zájmena *kdo*, *co* a *čím*.

- Zájmeno *kdo* se v textu objevilo **4x** (**0,48 %**). Má skloňování zájmenné tvrdé podle vzoru *ten*: ... *kdo* *ji má/ ten všecko má* ... (32b); ... *vidíte/ koho* *vyvolil Pán* ... (32c); .../*kdo* *o ní mluvil* ... (36c); ... *kdo* *se chlubí/ že rozumí* ... (38b).
- Zájmeno *co*, *což* je zastoupeno ve **13** případech, což činí **1,58 %** všech napočítaných zájmen. Podléhá zájmenné deklinaci měkké podle vzoru *náš*: ... z *čehož* *všeho poznati* ... (34c); ... *od čeho* *jinšího* ... (34c); ... *koně/ co* *má zlatem* ... (35a); ... *chváleno býti má/ co* *jeho vlastní* ... (35b); ... *což* *jest ji prokázal* ... (37c) aj.

⁵³ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 295.

⁵⁴ Tamtéž, s. 297.

- Zájmeno **který** je se svými **59** výrazy (**7,15 %**) nejčastějším vztažným zájmenem. Skloňuje se podle adjektivního vzoru *mladý*. Příklady singulár: ... *člověku/ který se ji chytí* ... (32b); ... *rady/ kteroužto spravovali* ... (31c); ... *syna/ kterýž se narodí* ... (33b); ... *ctnost/ která ho nechává* ... (33c); ... *dcera faraonova/ kterážto* ... (33c); ... *uznáš/ kterého ostří* ... (34c); ... *pravdy/ o které káží* ... (35a); ... *keř/ kterému zavěsil* ... (35a); plurál: ... *ti/ kteříž byli posláni* ... (31c) aj.
- Zájmeno **čí** se vyskytlo jen jedenkrát (**0,12 %**). Deklinace je adjektivní měkká podle vzoru *jarní*: ... *čím by se zaplatiti mohla* ... (32b).
- Zájmeno **jenž** se ve všech obměnách (*ješto, nižto,...*) objevuje **13x**, což tvoří **1,58 %**. Skloňování se děje týmiž formami jako osobní zájmeno *on*. Příklady singulár: ... *v nižto jediné vážnost jest* ... (32a); ... *k městu Římu/ ješto nade všecka jina města* ... (32c); ... *pokojík/ v němžto s děvečkami* ... (36c); ... *ctnost/ jižto samé* ... (38c); plurál: ... *ty/ ješto ji nerádi mají* ... (34a); ... *roucha/ v nichž by* ... (37a) aj.

7.3.7 Zájmena neurčitá (indefinita)

Zájmeny neurčitými blíže neoznačujeme, o kom nebo čem chceme mluvit, ale naznačujeme to jen obecně. Jsou stejně jako zájmena vztažná spjata se zájmeny tázacími. Jejich významy se vyjadřují pomocí slovtvorných prostředků prefixální i sufixální povahy, komponenty adverbialními, číslovkami apod.⁵⁵

⁵⁵ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 299.

V rámci neurčitosti rozeznáváme neurčitost nespecifikovanou (*někdo, něco, nějaký, některý, něčí*), neurčitost větší míry (*kdosi, cosi, jakýsi, kterýsi, čísi*), neurčitost spojenou s významem neutrální libovolnosti (*kdokoli, cokoli, jakýkoli, kterýkoli, číkoli*), libovolnosti s významem záporným nebo jen rozmanitostí (*ledakdo, ledaco, ledajaký, ledakterý, ledačí*), neurčitost spojenou s měrovým významem (*málokdo, máloco, zřídakterý, sotvaco,...*) či růzností významu (*všelico, všelijaký*), všeobecnou platnost s možností míry (*kdekdo, kdeco, kdekerý,...*) a neurčitost s příznakem hovorovým či expresivním (*bůhvíkdo, pámbuvíkdo, nevímco, nevímjaký*). Zájmena neurčitá mají skloňování totožné se zájmeny tázacími.⁵⁶

Celkově jsme v našem kázání dohledali **31** příkladů neurčitých zájmen, což činí **3,76 %** všech zájmen textu.

- Zájmeno **někdo** jsme v textu zaznamenali **4x**, což tvoří **0,48 %** všech dohledaných zájmen v textu: ... *slušně/ řekne někdo* ... (32a); ... *na někom ukrytá* ... (33c); ... *aby někdo na stupni stál* ... (34a); ... *řekne někdo/ což krása* ... (36b).
- Zájmeno **něco** se zde vyskytuje **7x (0,85 %)**: ... *něco se zdá býti* ... (34c); ... *něco nesmrtedlného* ... (35c); ... *slyšme něco o kráse* ... (36a); ... *něco tu jiného bylo* ... (36b) aj.
- Zájmeno **nějaký** se objevuje také v **7** podobách, většinou s depalatalizovanou předponou *ne-*, jedenkrát s palatalizovanou podobou *ně-* (**0,85 %**): ... *vylévá se v nějakou řeku* ... (34a); ... *aní od nějaké příhody* ... (35c); ... *nejaká rozkoš tělesná* ... (35c); ... *aby sobě nějaký oděv* ... (37a); plurál: ... *ženská nějaká ličení* ... (38a) aj.
- Zájmeno **některý** je v textu uvedeno pouze **2x**, jednou v podobě shodné s dnešní, jednou v podobě depalatalizované (**0,24 %**): ... *ačkoliv některý čas na někom* ... (33c); plurál: ... *tak smejší některé ženky* ... (36b).
- Zájmeno **kdosi** je v kázání užito jedenkrát (**0,12 %**): ... *kterému kdosi zavěsil listi* ... (35a).
- Zájmeno **jakýsi** nacházíme ve **2** příkladech (**0,24 %**): ... *vida jakyhosi slona* ... (33a) – zkrácená podoba; ... *vystaven jakýsi kostel* ... (38c).

⁵⁶ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 300.

- Zájmeno *kdokoli, cokoli* se vyskytlo **3x (0,36 %)**: ... *od čehokoli jiného* ... (35c); ... *všeho/ cokoli podivného býti může* ... (38b); ... *kdokoli Pánem ctnostným jest* ... (39a).
- Zájmeno *všelijaký* (ve smyslu různý) jsme našli též ve **2** dokladech (**0,24 %**): plurál se zúženou koncovkou: ... *k tomu všemu všelijaký ozdoby její* ... (36b); .../ *že všelijakými ozdobami* ... (36b).
- Zájmeno *nevímjaký* se objevilo **2x (0,24 %)**, přičemž se píše odděleně: ... *kštice s nevím jakými famífernochy* (chocholy; jiné podoby fafrnoch, fam-/fanfrnoch) ... (35a); ... *nevím jaké pohodlí/ a bohatství* ... (35c).

7.3.8 Zájmena totalizující míru, kvantum (totalizátory)

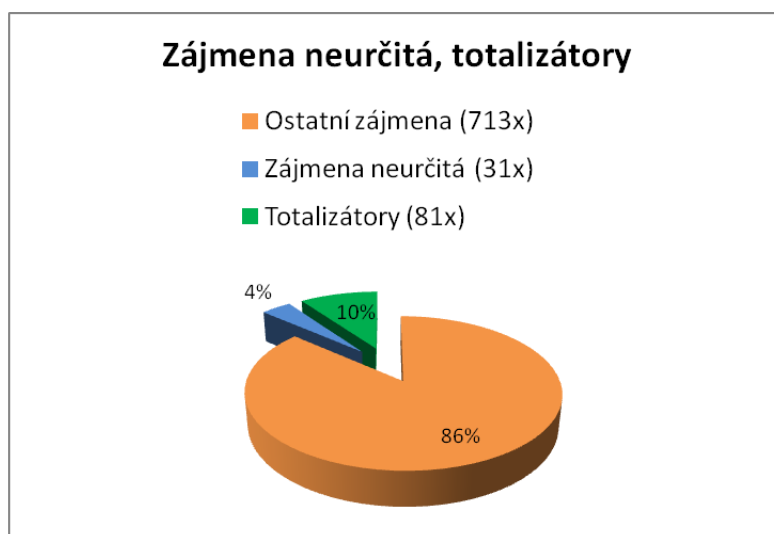
Tato zájmena vyjadřují význam úplného množství. Patří sem jednak zájmena *všechn* a jeho tvary (*všechna, všechno, všechny, všichni, všecek, vše, všecko, všecka*), dále zájmeno *veškeryý, všeliký, každý* a *sám* (ve významu samotný). Opačný význam, tedy popření jakéhokoli množství, vyjadřují zájmena *nikdo, nic, nijaký, ničí, žádný*.⁵⁷

V kázání jsme napočítali celkem **81** výrazů patřících k totalizátorům (**9,82 %**), přičemž největší zastoupení má zájmeno *všechn* a jeho varianty.

- Zájmeno *všechn* s obměnami (*všechno, všecko, všeckno všechn, vše,...*) se v našem textu vyskytuje ve **38** případech, což tvoří **4,6 %** všech zájmen: ... *záleželo všeckno dobré naše* ... (32a); ... *kdo ji má/ ten všecko má* ... (32b); ... *přede vším lidem* ... (32c); ... *řekl všemu lidu* ... (32c); *To všechno laskaví poslouchači* ... (33c); ... *z čehož všeho poznati* ... (34b); plurál: ... *nade všecka jina města* ... (32c); ... *mezi všemi rody* ... (33a); ... *všecky takové jiné šelmy* ... (33a); ... *všem se zalíbila* ... (36a) aj.
- Zájmeno *veškeryý* se objevilo pouze **2x (0,24 %)**: ... *převyšoval veškeren lid* ... (32c); ... *protož zkríkl veškeren lid* ... (32c).
- Zájmeno *každý* jsme zaznamenali ve **12** podobách (**1,45 %**): ... *vyobrazil každého ctnostného člověka* ... (33a); ... *rozumí se každý člověk* ... (33c); ... *činějí každou mysl* ... (34a); ... *každé odění prorazí* ... (34c); ... *slávu každému zejská* ... (35c) aj.

⁵⁷ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 300.

- Zájmeno **všeliký** je užito **15x (1,82 %)**: ... *ke všeliké důležitosti* ... (34c); ... *všelikou spanilost převyšující* ... (36a); plurál: ... *všeliká jiná nadání* ... (32a) aj.
- Zájmeno **nic** jsme napočítali **10x (1,21 %)**: ... *my si sobě za nic nevážíme* ... (32a); ... *na světě nic lepšího není* ... (32b); ... *nic na tom nezáleží* ... (35b) aj.
- Zájmeno **žádný** bylo nalezeno v **5** příkladech (**0,61 %**): ... *opuštěna od žádného býti nemá* ... (32a); ... *bez tebe žádný nic!* (35b); ... *nebylo v řečích žádné ouhony* ... (36c) aj.

7.4 Číslovky (numeralia)

Číslovky slouží jako slovní druh pro vyjádření kvantovosti, a to buď počítané, určité, vyjádřené čísla, nebo nepočítané, neurčité, čísla nevyjádřitelné. Nemají jednotnou slovnědruhovou povahu a stejně jako zájmena jsou substitutem, jenž vyjadřuje kvantum jako substanci (*pět, pětka, mnoho*), vlastnost (*pátý, pětinasobný, několikátý*) či okolnost (*pětkrát*). Nepočítanou kvantovost neurčitou vyjadřují číslovky *mnoho, málo, několik, několikátý, několikery, mockrát* atd.⁵⁸

Číslovky mohou být jmény, tj. mohou vyjadřovat rod, pád a některé i číslo, jednak jsou neohebné a zastávají funkci adverbíí. Číslovky jmenné povahy jsou tedy morfologickými substantivy či adjektivy.⁵⁹

⁵⁸ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 301–302.

⁵⁹ Tamtéž, s. 306.

V našem textu se vyskytlo **58** výrazů náležících k tomuto slovnímu druhu. Následuje opět jejich rozdělení v rámci jednotlivých druhů a vyjádření jejich výskytu.

7.4.1 Číslovky základní

Označují pouhý počet, samy o sobě pojmenovávají čísla. V běžném užití se tyto číslovky spojují se jménem počítaného předmětu, na němž závisí další sémantické odstíny povahy číslovek.⁶⁰

Náš text obsahuje **29** číslovek základních (= **50 %** ze všech), přičemž se většinou jedná o zaznamenání počtu spojeného s předmětem. Jen jedenkrát se v kázání objevil záznam číslem: ... *vypisuje se nám takto Job 39*. (35a).

- Číslovka **jeden, jedna, jedno** se skloňuje podle zájmenného tvrdého vzoru *ten, ta, to*: ... **jedna** od zboru ... (31c); ... **ještě jedno** podobenství ... (35b); ... **jeden** kůr ... (38b); ... **viděti jednu** rytinu ... (38c) aj.
- Číslovka **dva, dvě** mají zvláštní skloňování s pozůstatky čísla duálového: ... *za dvě* letě ... (33a); ... *z nich dvou* mužův ... (33a); ... *dvaceti dvou* tisíců ... (33a); ... **dva** kameny ... (37b); ... *na dvou* krajích ... (37c).
- Číslovky **tři** a **čtyři** přebírají deklinaci od jmen: ... *na tři* strany ... (33a); ... *za tři* měsíce ... (33b); ... *ti čtyři* židovští kněží ... (37a); ... **čtyřmi** řady vykládaná ... (37b).
- Číslovky **5-99** mají skloňování zjednodušené tím, že nominativ se shoduje s akuzativem a ostatní pády přibírají často koncovku *-i*: ... *z třidceti* tisícův ... (33a); ... *po dvanácte* svých znameních ... (34b); ... *na šest* prstů ... (34c); ... **dvaceti** tisíců ... (33a) aj.
- Číslovky **sto** a **tisíc** se skloňují taktéž jmenně, *sto* podle vzoru *město*, *tisíc* podle vzoru *stroj*. Číslovka *tisíc* může mít starší genitivní zakončení *-ův*: ... *z třidceti tisícův* ... (33a); nebo *-ů*: ... *od sta/ a dvaceti tisíců* pěších ... (36a); ... **sto tisíc** mužův ... (33a).

⁶⁰ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 302.

7.4.2 Číslovky řadové

Jde o kvantitativní vyjádření umístění v pořadí jedinců téhož druhu. Řadové číslovky se skloňují jako adjektiva tvrdá podle vzoru *mladý (druhý, čtvrtý, osmý,...)* nebo měkká podle vzoru *jarní (první, třetí,...)*.⁶¹

V našem textu jsme našli **11** číslovek řadových (**18,9 %**): *neděle třetí adventní* (31c); ... *druhá od magistratu* ... (31c); ... *druhé cihly/ se drží* ... (34a); ... *jedno k druhému* ... (36b); ... *v kapitole dvacáté osmé* ... (37a); ... *v prvním/... v čtvrtém řadu* ... (37b) aj.

7.4.3 Číslovky druhové

Označují počet druhů, typů substance označené substantivem.⁶² Skloňují se smíšeně adjektivně. Naše kázání dokládá pouze jeden příklad (**1,72 %** všech číslovek): ... *tehdyž dvoje legaci* (delegace, poselství) ... (31c).

7.4.4 Číslovky násobné

Násobné číslovky vyjadřují počet opakování děje (*tříkrát*), násobenost substance (*trojitý*), srovnání (*tříkrát tak přesný*). Existují buď ve formě adjektivní, ohebné, nebo adverbialní, neohebné.⁶³

Zaznamenali jsme **7** dokladů pro tento druh číslovek, což činí **12,07 %**: ... *tříkrát sto tisíc mužův* ... (33a); ... *z dvakrát barveného* ... (37a); neurčitost: ... *dělá se mnohdykráté* ... (34a); ... *častokráté vězí* ... (35a); ... *přivodí tolikráté* ... (35b) aj.

7.4.5 Číslovky neurčité

Neurčitost vyjadřuje pouze obecný počet udávané substance, vlastnosti či okolnosti. Náš text dokládá **5** výrazů *mnoho* a *tolik* (**8,62 %**), jejichž skloňování je redukované na tvary *mnoho* a *tolik* pro nominativ a akuzativ, v ostatních pádech potom *mnoha*, *tolika*: ... *jak mnoho záhonů* ... (35c); ... *mnoho můžeš* ... (35c); ... *tolik haklíků* ... (37c) aj.

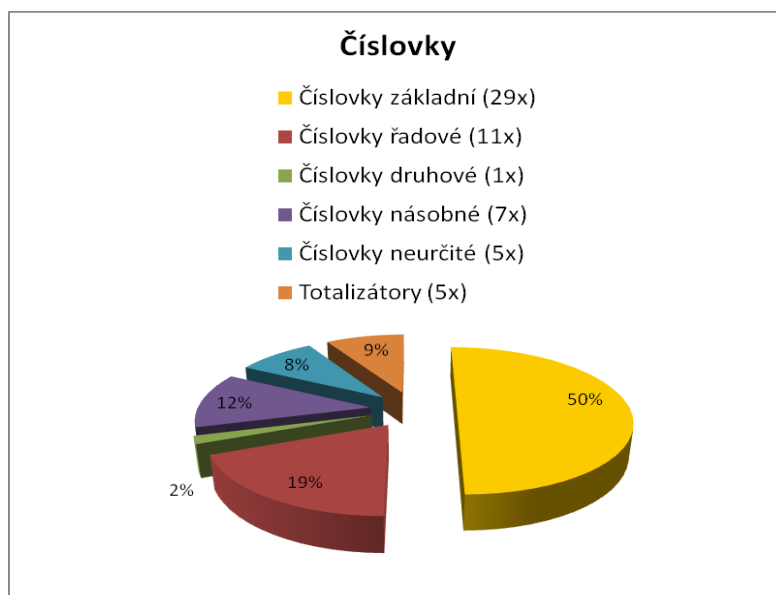
⁶¹ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 304.

⁶² Tamtéž, s. 304.

⁶³ Tamtéž, s. 304–305.

7.4.6 Číslovky totalizující (totalizátory)

Totalizátory označují úplné množství, v analyzovaném textu se vyskytla jen číslovka *jediný* (deklinace jako vzor *mladý*) a to **5x (8,62 %)**: ... *ctnosti/ v nižto jediné vážnost ...* (32a); ... *tak jediné/ a samé ctnosti ...* (34c); ... *s jedinkou děvečkou ...* (36a) aj.

7.5 Slovesné tvary

Slovesa patří k plnovýznamovým ohebným slovním druhům, které vyjadřují stavy, prosté a akční mutace těchto stavů, procesy a jejich změny. Existují také slovesa významově pomocná, doplněná o prvek modality či fázovosti (*musím jít*). Z mluvnického hlediska pojednává o slovesech konjugace neboli časování. Slovesné tvary se dělí na *určité* a *neurčité*. Tvar určitý (verbum finitum) je schopen vyjadřovat osobu, čas a způsob, tvary neurčité (*infinitiv, příčestí minulé a trpné, přechodník přítomný a minulý*) vyjadřují tyto kategorie v závislosti na verbu finitu.⁶⁴ V další fázi se slovesné tvary rozlišují podle toho, z kolika částí se skládají, na tvary *jednoduché* (*čtu*) a *složené* (*četla jsem*). Všechny slovesné formy se tvoří různými morfy od slovesných kmenů, přičemž se rozeznává kmen přítomný, minulý a infinitivní.⁶⁵

Na základě kmenotvorných přípon se slovesa dělí na *atematická* a *tematická*. Atematická slovesa nemají kmenotvornou příponu (téma), jejich počet je omezený (*být*,

⁶⁴ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 311.

⁶⁵ Tamtéž, s. 325.

jíst, vědět, dát, mít). Některá slovesa jsou izolovaná (*chtít, vidět, jít*). Sloves tematických je většina, podle kmene přítomného je dělíme do pěti skupin, a to podle typu kmenotvorné přípony (*-e, -ne, -je, -í, -á*).

Tato práce se zaměřuje především na příznakové tvary, jimiž jsou infinitiv, přítomný čas, préteritum, plusquamperfektum, přechodníky, kondicionál a opisné pasivum. Celkem jsme napočítali **686** slovesných tvarů, z nichž budeme dále statisticky a graficky vyjadřovat počty jednotlivých tvarů.

7.5.1 Infinitiv

Infinitivem rozumíme neurčitý tvar a slovesný tvar jednoduchý. Zároveň je slovníkovou formou slovesa. Tvoří se od kmene infinitivního koncovkami *-t, -ti, -(c)t, -ci*, přičemž koncovka *-ti* se dnes považuje za archaismus.⁶⁶ V době barokní bylo ovšem právě toto zakončení infinitivu nejčastější, což dokazuje i náš text. Autor použil celkem **64** infinitivních výrazů (= **9,33 %** všech slovesných tvarů).

V našem kázání byly použity tři typy koncovek, z nichž největší zastoupení (**59x**) má zakončení *-ti*, což činí **8,6 %** všech zaznamenaných slovesných tvarů v textu: ... *proti takovým kázati budu* ... (32a); ... *chtěli z něho dědice ustanoviti* ... (33b); ... *chválu sobě zejskati pohledávají* ... (34c); .../ *na kterým měla co tkáti/ a vyšívati* ... (35a); ... *měli býti do zlata vsazený* ... (37b) aj.

Čtyřikrát se zde objevila koncovka *-cti*, vždy pravidelně u slovesa řícti (**0,58 %**): ... *jakoby byl řícti chtěl* ... (32b); *Smím já řícti/ že* ... (34c) aj.

Pouze jeden doklad máme pro novější koncovku *-t* (**0,15 %**): .../ *na kterým měl co dělat nejhlavnější sedlák* ... (35a).

⁶⁶ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 337.

7.5.2 Přítomný čas (prézens)

Patří k jednoduchým slovesným tvarům a vyjadřuje děj odehrávající se v okamžiku promluvy. Bezprostředním formálním prostředkem pro vyjádření přítomného času je přítomný kmen slovesa, k němuž se připojují koncovky.⁶⁷

- Tvary sloves v přítomném čase určují paradigmata obsažená ve **slovesných třídách**, jejichž dlouhý historický vývoj se ustálil na rozlišení pěti slovesných tříd podle kmene přítomného s odlišnými kmenotvornými příponami a příslušnými koncovkami. Bez koncovky je 3. osoba singuláru indikativu přítomného, která je tvořena pouze kmenem. Dnešní spisovná mluvnice udává pro **1. třídu** (kmenotvorná přípona **-e**) vzory *nese, bere, maže, peče, umře*, kdežto ve staré češtině byly vzory *vésti* (vede), *pěci* (peče), *mřieti* (mře), *pieti* (pne), *mazati* (maže), *plúti* (plove), *bráti* (bře), *zváti* (zove). **2. třída** (**-ne**) zahrnuje vzory *tiskne, mine, začne* pro novočeskou gramatiku, ve stč. byly jen vzory *tiskne, mine*. **3. třída** na **-je** má shodné vzory *kryje, kupuje* ve staré i nové češtině. **4. třída** (**-í**) má vzory *prosí, trpí, sází* a **5. třída** (**-a**) vzor *dělá*. Ve staré češtině se vzor *sázeti* přiřazoval k 5. třídě. Do těchto tříd nelze zařadit atematická ani izolovaná slovesa (viz úvod o slovesných tvarech).

Pro názornost uvádíme ke každé třídě několik příkladů, ovšem pozorněji se zaměříme na problematiku 4. třídy, potažmo na slovesa patřící ke vzoru *prosí*, která jsou ve 3. os. pl. časována podle vzoru *sází* a naopak.

⁶⁷ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 316.

1. třída: *okáže* (32b); *táže* (32b); *roste* (34b); *beře* (35a); *vede* (35b) aj.

2. třída: *řekne* (32a); *táhne* (32b); *probodne* (34c); *ustane* (35c); *spadne* (35c) aj.

3. třída: *navrhuje* (31c); *šacuje* (32b); *posvěcuje* (32b); *vyskytuje* (33c); *rozšiřuje* (34a) aj. Převažující jsou příznakové tvary sloves podle vzoru *kupovati* (*navrhovati*, *vyskakovati*, *vyskytovat*, *nasledovati* aj.).

4. třída: *praví* (31c); *mluví* (32a); *dí* (32c); *chytí* (32c); *narodí se* (33b) aj.

Slovesa 4. třídy typu *prosí* časovaná ve 3. os. pl. podle dlouhého vzoru *sázejí*: *zlostní lidé se snažejí* (32c); *papršky činějí* (34a); *bloudějí ti* (34c) x slovesa časovaná podle vzoru *prosí*: *bloudí ti* (32a); *činí se louky* (34b). Sloveso *smejšlet se* v textu časuje podle vzoru *sází* v kratším tvaru: ... *ženky smejšlí* ... (36b). Tyto nepravidelně časované vzory jsme zaznamenali **6x (0,87%)**.

5. třída: *povídá* (31c); *volá* (32a); *dodává* (32b); *vykládá* (33a); *zejská* (33b) aj.

- Dále jsme v rámci prézenta zkoumali výskyt koncovek **-me/ -m** u 1. osoby plurálu. Z celkového počtu **13** takovýchto slovesných tvarů jsme nedohledali ani jednu podobu se zakončením **-m**, důsledně se tedy užívá osobní koncovka **-me (1,9 %** všech sloves): *unavujeme se/ upachtujeme/ upracujeme/ až vstaneme ... / hledáme ...* (32a); *miváme* (36a); *rozumíme* (38b) aj.

- Pozornost jsme věnovali také **3. osobě singuláru indikativu prézenta slovesa být**, které může být užito buď v podobě **jest**, či **je**. Celkový počet tohoto jevu je **62** výrazů (**9,04 %** všech sloves), z čehož se **54x** objevil tvar *jest* (**7,87 %**) a pouze **8x** novější tvar *je* (**1,17 %**). Pro zápor 3. os. sg. se standardně užívá tvaru *není*.

Tvar **jest**: ... *snadná jest odpověď* ... (32a); ... *ona jest sama svou cenou* ... (32a); ... *na něm jest král* ... (33a); ... *to jest/ duše ctnostná* ... (34a); ... *jest okrášlena* ... (34b) aj.

Tvar **je**: ... *ctnost je nynějšího času* ... (31c); ... *sama je sobě svá cena* ... (32b); ... *sláva je jako stín* ... (34a); ... *je ten nejbídnější otrok* ... (34c); ... *ať je kostel ctnosti* ... (38c) aj.

- Od přítomného kmene se tvoří také **imperativ** (rozkazovací způsob) pro 1. osobu množného čísla (*-me, -eme/-ěme, -ejme*) a 2. osobu jednotného (-*0, -i, -ej*) i množného čísla (*-te, -ěte/-ete, -ejte*).⁶⁸

Rozkazovací způsob byl v textu dohledán **24x**, tj. **3,5 %** všech sloves.

1. os. pl.: *slyšme* (31c); *nenechejme* (31c); *podívejme* (37c); *zamilujme se* (38b) aj.

2. os. sg.: *bud'0* (32c); *Dej0* (34c); *Přines0* (34c); *Postav0* (34c); *Přived'0* (35a); *nechlub0 se* (38b) aj.

2. os. pl.: *přiložte* (38c); *pozdvihnětež se* (39a) – postfix *-ž*; *vyzdvihněte se* (39a).

7.5.3 Minulý čas (préteritum)

Préteritum se řadí mezi slovesné tvary složené a vyjadřuje děj, jenž se odehrál před okamžikem promluvy. Realizuje se pomocí přičestí *l*-ového (= kmen minulý + koncové *-l, -la, -lo, -li, -ly, -la*) a přítomných tvarů pomocného slovesa *být* v 1. a 2. os. sg. i pl., ve 3. os. se pomocné slovesou vypouští. Přičestí *l*-ové vyjadřuje jmenný rod činitele děje a gramatické číslo.⁶⁹ V singuláru maskulin u sloves se zavřeným kmenem mohlo docházet ve staré češtině k vypouštění koncového *-l*, což je v dnešní češtině považováno za znak běžné mluvy nespisovné.

V námi analyzovaném kázání se préteritum vyjadřuje buďto s archaickou podobou pomocného slovesa *být* ve 3. os. sg. i pl., nebo (ve většině případů) již bez ní. Celkový

⁶⁸ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 322.

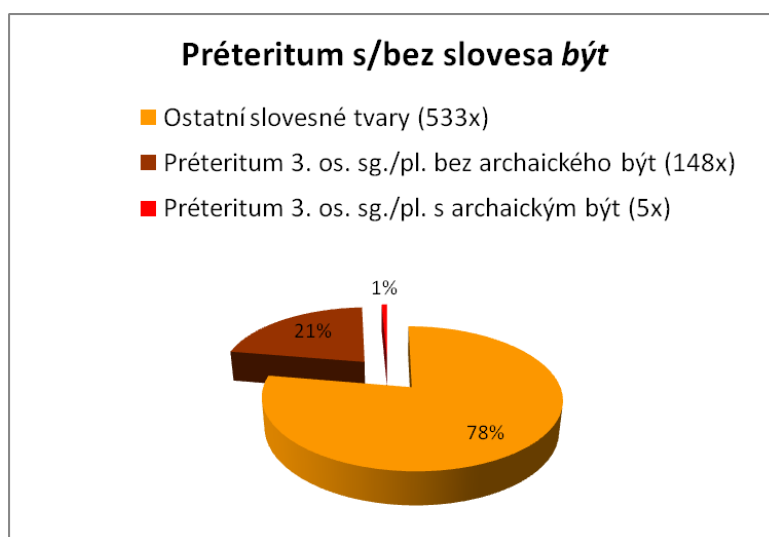
⁶⁹ Tamtéž, s. 316–317.

počet dohledaných slovesných tvarů v préteritu (přičemž započítáváme také préteritum slovesa *být* v přísudku jmenném se sponou) je **153 (22,3 %)**, z čehož je pouze **5** tvarů préterita s archaickým pomocným slovesem (**0,73 %** všech sloves), zbylých **148** náleží k běžnému préteritu shodnému se současnou češtinou (**21,57 %**).

- **Préteritum bez archaického slovesa *být* ve 3. os. sg. a pl.:** ... *poslal Jan ku Pánu Kristu* ... (31c); ... *ve vhlídnosti se nacházeli*/ ... (31c); ... *když Krista hledali* ... (32a); ... *odpověděl zase Seneka*/ ... (32b); ... *a polibil ho* ... (33a); ... *víceji po ní dychtěli* ... (33c); ... *tak se vznášela za Mojžíšem* ... (34b); ... *rozvodil oblouky stříbrný* ... (35b); ... *přišla před obličej* ... (36a); ... *obdařil je povědomosti*/ ... (37a); ... *rozložila sem ratolesti* ... (38a); ... *zázraky sme učinili* ... (38b) – tvar pomocného slovesa bez náslovného *j-*, aj.

Préteritum vyjadřují také iterativa (slovesa násobná): ... *po ulicích chodíval* ... (33c); ... *na něj se divávali* ... (33c) aj.

- **Préteritum s archaickým slovesem *být* ve 3. os. sg. a pl.:** ... *že jsou bili/ a mordovali lid* ... (33a); ... *ty jsou ji milost dodávaly* ... (36b); ... *ta jest ji krásu množila* ... (36b); ... *aniž jest kdo byl*/ ... (36c); ... *což jest ji lásky prokázal* ... (37c).

7.5.4 Plusquamperfektum

Forma plusquamperfekta je archaizační stylový prostředek češtiny. Vyjadřuje se préteritem a *l*-ovým přičestím slovesa *být*.⁷⁰ Naše kázání obsahuje **10** takovýchto

⁷⁰ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 317.

slovesných tvarů, což činí **1,46 %** všech dohledaných slovesných tvarů: ... *přítomen nebyl/ nýbrž **byl se skrýl** doma ...* (32c); *Eleazar **byl vyobrazil** každého ctnostného člověka ...* (33b); ... *matka Mojžíše/ když ho **byla porodila** ... ukryla ho za tři měsíce doma ...* (33b); ... *tu spanilost na sobě dokázala/ když se **byla pokusila** o věc neslychanou ...* (36a); ... *ty střevíčky/ který **byla vzala** ...* (36b); ... *ta spinadla/ která **byla na sebe přijala** ...* (36b); ... *ty vlasy/ které **byla shladila** ... ty jsou ji milost dodávaly ...* (36b); ... *ta ozdoba/ kterou se **byla okrášlila**/ nebyla z chlípnosti/ ale z ctnosti ...* (36c) aj.

7.5.5 Přechodníky (transgresivy)

Přechodníky řadíme mezi slovesné tvary neurčité a jednoduché. V současné češtině jsou vnímány spíše jako archaismy či výrazy knižní, slouží především ke kondenzaci obsahu ve větě. Z gramatických významů slovesných vyjadřují přechodníky číslo, čas, rod a vid, ze jmenných významů potom rod. Dělí se na přítomný a minulý.⁷¹

Náš text celkem obsahuje **28** přechodníků (= **4,08 %** všech slovesných tvarů).

- **Přechodník přítomný** je tvořen od kmene přítomného od sloves nedokonavých těmito řadami morfů: *-a* (pro maskulina sg.), *-ouc* (pro feminina a neutra sg.), *-ouce* (pl. všech rodů) či příponami *-e/-ě, -íc, -íce* a jejich variantami (*-eje, -ejíc, -ejíce; -aje, -ajíc, -ajíce*). Přechodník přítomný vyjadřuje současnost s obsahem predikátu, proto se tvoří výlučně od sloves nedokonavých.⁷²

Náš text dokladuje **20** příkladů přechodníku přítomného, což činí **2,92 %** všech zaznamenaných slovesných tvarů v kázání: ... *my slyšme ten hlas/ a **nasledujice** jej/ nenechajme ji ...* (31c); ... *lide **obavajice** se hanby/ ...* (32b); ... *byl někde ztratil/ **hledaje** oslice po horách ...* (33a); ... *Eleazar/ **vida** jakyhosi slona .../ **domnívaje** se že na něm ...* (33a); ... *matka Mojžíše/ **vidouc**/ že krásný jest ...* (33b); ... *aby ukrytý **jsa**/ bez chvály byl/ ...* (33c); ... *kůň/ **dychtě a frkaje** rozmítá zemi ...* (35b); ... *všim tim pohrdá/ **řka**: ...* (35b); ... *když vyšla/ do vojska asyrského **pospichajíc** ...* (36a); ... *větve mé **jsouc** cti/ a milosti ...* (38a); ... *obyvatelové o Šimonovi čarodejníkovi/ **řkouce**: ...* (38b) aj.

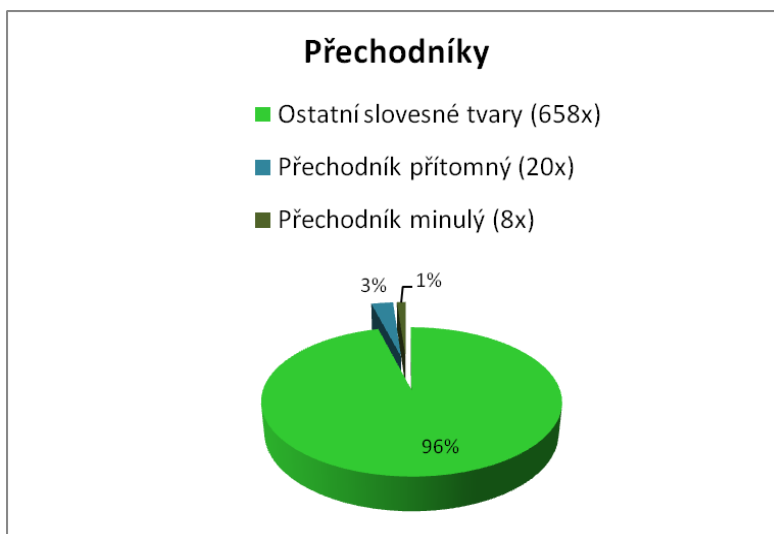
⁷¹ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 335.

⁷² Tamtéž, s. 336.

Pouze jediný přechodník je od slovesa dokonavého a vyjadřuje předčasnost před dějem hlavním: ... **podlehna** pod něj/ zabil jej ... (33b).

- **Přechodník minulý** vychází z kmene minulého, tvoří se od sloves dokonavých pomocí dvojích morfů: -0, -ši, -še od sloves se zavřeným kmenem (končícím na souhlásku) a -v, -vši, -vše od sloves s kmenem otevřeným (končícím na samohlásku). Přechodník minulý vyjadřuje předčasnost před dějem predikátu, obvykle v minulosti.⁷³

Přechodník minulý jsme dohledali pouze **8x (1,17%)**: ... a **rozděliv** Saul lid na tři strany, vskočil do prostřed vojska nepřátelského ... (33a); ... **podskočiv** pod toho slona ... zabil jej (33b); dcera faraonova/ kterážto **poslavši** pro tu ošitku ... jak uzřela spanilé dítě (33b); ... po ulicích chodíval/ **složivše** na stranu řemeslnici nadoby ... na něj se divávali (33c); ... my/ **uznavše** krásu/ a vážnost ... tím víceji po ní dychtěli (33c); ... bonzští kněžikové oltář **vystavivše**/ obětí jako obětovali ... (34b); a **oblekší** se zase v novou žíni/ sypávala popel na hlavu svou/ a **rozprostřevší** se před Pánem na zemi líhávala ... (36c).

7.5.6 Podmiňovací způsob (kondicionál)

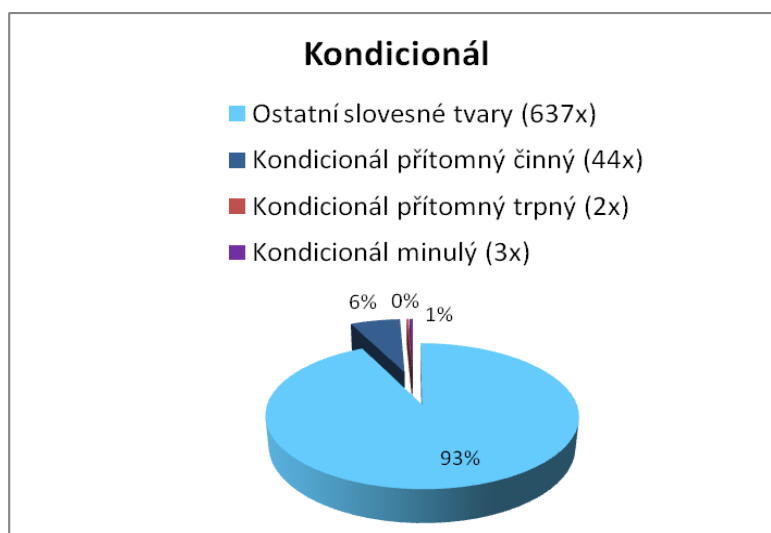
Kondicionál náleží ke slovesným tvarům složeným a jeho základním významem je vyjádření nereálnosti obsahu slovesa, která může být pojata jako podmínka, přání, výzva aj. Tvoříme jej pomocí participia *l*-ového a tvary slovesa *být* (*bych, bys, by, bychom, byste, by/ abych, abys,...*) Potencionálně možný děj je vyjadřován

⁷³ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 337.

kondicionálem přítomným (*byl bych*), neuskutečnitelný děj naopak kondicionálem minulým, který k tvarům kondicionálu přítomného přibírá tvary *býval*, *-a*, *-o* (*býval bych byl*). Podmiňovací způsob je na místě tehdy, když chce mluvčí oslabit rezolutnost děje, např. při vyjádření úcty, zdvořilosti, skromnosti.⁷⁴

V našem kázání se převážně vyskytuje kondicionál přítomný činný, méně přítomný trpný a několik příkladů kondicionálu minulého. Celkem tvoří **50** dokladů (**7,29 %**).

- **Kondicionál přítomný činný** se objevil **44x**, tj. **6,41 %** všech slovesných tvarů: ... *čím by se zaplatiti mohla*/ ... (32b); ... *aby jiní sobě nezošklivili skutky*/ ... (32b); ... *Eleazar/ aby sobě dobyl jména* ... (33a); ... *aby ctnost k vyvýšenosti nepomáhala* ... (34b); ... *toho člověka chválíš/ jakoby řícti chtěl/ od jiného* ... (35c); ... *přiznali/ že by nebylo takové ženy*/ ... (36b); ... *nebylo stvoření/ na které by tak laskavý byl Bůh* ... (37c) aj.
- **Kondicionál přítomný trpný** byl zařazen pouze **2x (0,29 %)**: ... *napominá nás/ aby nám bylo/ jako v obrazu vyrejšováno panenství*/ ... (38a); ... *nejsou jazykové/ ani řečí/ ješto by nebyli oslyšáni hlasové jejich*/ ... (38c).
- **Kondicionál minulý** jsme napočítali jen ve **3** příkladech (**0,44 %**): ... *jedna byla by se stala od zboru kněžského*/ ... (31c); ... *jakoby byl řícti chtěl/ kdo ji má/ ten* ... (32b); ... *pečoval o něj jakoby se mu byl někde ztratil* ... (33a).

⁷⁴ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 321.

7.5.7 Opisné pasivum

Trpný rod spadá pod slovesné tvary složené, též pasivní. Jsou tvořeny spojením tvarů slovesa *být* a pasivního přičestí (*je psán, byla psána, bude psáno*). Přičestí trpné lze v češtině tvořit od sloves předmětových a existuje ve dvou podobách od kmene minulého – buď s morfy *-(e)n, -(e)na, -(e)no,...* pro všechna slovesa kromě *minout, krýt, začít*, nebo s morfy *-t, -ta, -to,...* pro tyto tři zbývající slovesné vzory. Morfy obojího typu potom ještě mohou být doprovázeny alteracemi základového konsonantu.⁷⁵

Pasivní indikativ se v nejstarších dobách vyjadřoval reflexivním slovesem (*chválí se*), později hlavně spojením pasivního participia s tvary slovesa *bývati*. Tento způsob nebyl zdaleka ustálen, držel se však až do doby obrozenské. Opisné tvary typu *chválen jest* měly totiž původně význam préteritální (nebo rezultativní), a protože neměly po dlouhou dobu ustálené přítomní a budoucí protějšky, mohlo se *jest* či *sú* ve 3. os. vynechávat (*země porobena*). Teprve od 2. pol. 17. stol., ale převážně až v 18. století se ustavuje dnešní způsob vyjádření (*je chválen* = přítom, *byl chválen* = préteritum) a opisné pasivum se také zařadilo do soustavy časů. Pak už je ovšem užití znaků 3. osoby *jest* a *jsou* nutné, neboť mají zároveň platnost časovou. Je nutno rozlišovat skutečné pasivum (*jsem chválen*) od spojení deverbálních adjektiv se sponou *býti* (*jsem unaven*). V tomto případě totiž nejde o slovesný tvar, význam adjektivní zcela zatlačil význam dějový.⁷⁶

Typ opisného pasiva vznikl jako prostředek jazyka literárního pod vlivem pasiva latinského, tedy do jisté míry uměle. Proto se také nevyskytuje ve všech slovanských jazycích. Kromě češtiny je znám pouze ve staré polštině a lužičtině, a to vždy jen v jazyce spisovném, nikoli v dialektech. Musíme totiž rozlišovat skutečné složené pasivum (*jsem nesen*) od podobného spojení jmenného tvaru deverbálního adjektiva se sponou, která má však význam rezultativní, nikoli přímo dějový – tvoří se tedy od sloves dokonavých (*je rozpoután, jsou svoláni*). Takové spojení se samozřejmě vyskytuje i v jiných slovanských jazycích i v dialektech (např. české nářečí *máme posečíno*).⁷⁷

⁷⁵ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 323.

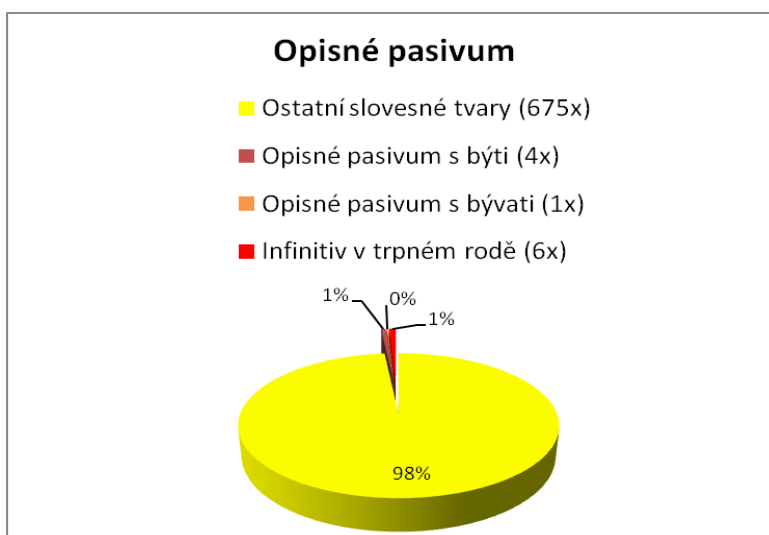
⁷⁶ LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 245–246.

⁷⁷ Tamtéž, s. 199.

Napočítali jsme celkem **11** příkladů opisného pasiva, což činí **1,6 %** všech slovesných tvarů v kázání.

- **Trpný rod s pomocným slovesem *býti*** jsme dohledali **4x**, tj. **0,58 %**: ... *musil se dostaviti/ neb psáno jest* ... (33a); ... *dítě tak ukryváno bylo* ... (33b); ... *krása se nad ní na míru rozhojnila; psáno jest/ ideo Dominus* ... (36 b, 36c).
- **Trpný rod s pomocným slovesem *bývati*** obsahuje kázání pouze **1x (0,15 %)**: ... *ta jeho není/ který tak chválen bývá*: ... (35c).
- **Infinitiv v trpném rodě** je zařazen **6x (0,87 %)**: ... *hledati mají/ a proto/ že opuštěna dokonce od žádného býti nemá*. (32a); ... *a utiskův utlačen a udušen býti se zdá* ... (33b); ... *tak taky na člověku to chváleno býti má / co* ... (35b); ... *od čeho jiného světského schválena/ a zvelebena býti/* ... (38b).

Pro srovnání uvádíme také příklady **jmenného tvaru deverbálního adjektiva se sponou**. Tato spojení mají význam rezultativní (obsahují dokonavé sloveso) a podle *Historické mluvnice češtiny* nejsou považována za pasivum, ale za přísudek jmenný se sponou: ... *ti pak/ kteříž byli posláni*/ ... (31c); ... *za krále lidu izrahelského pomazán jest* ... (32c); ... *kštice s nevím jakými famífernochy jest okrášlena* ... (35a); ... *nejlepší díl/ z kterého způsobeni jsme* ... (35c); ... *i není tedy oslyšán hlas tak Bohu milé ctnosti* ... (38c); ... *ta veliká rytina všecko zlato přičítala/ z kterého sformována byla* ... (38c) aj.

7.6 Příslowce (adverbia)

Příslowce jakožto slovní druh plnovýznamový neohebný vyjadřují především okolnosti, za nichž se realizuje obsah slovesa, přičemž platí obsah adjektiva nebo dalšího adverbium. Tyto okolnosti mohou být čtverého druhu – místní, časové, způsobové a příčinné. Adverbium je může pojmenovávat přímo, nebo být substitutem těchto pojmenování (= zájmenná příslowce).⁷⁸

S příslowci úzce souvisejí tzv. predikativa neboli adverbium modální a stavová (*je možno, bylo teplo*). Ta jsme ovšem v našem textu nezaznamenali, proto jim nebudeme věnovat větší pozornost.

Velký počet starých adverbium postrádá společné zakončení (*včera, sem, loni*), při posuzování tvarosloví se tedy vychází především z faktu, že příslowce jsou slovním druhem neohebným. Nejpočetnější zastoupení mají adverbium deadjektivní s tzv. modelovým zakončením na *-e/-ě, -o* nebo *-y* (*dobře, pěkně, smutno, hezky*). Existují však také příslowce tvořená z jiných slovních druhů – sloves a číslovek (*vsedě, dvojmo*).⁷⁹

Adverbium patří mezi slovní druhy dynamické, to znamená, že do jejich pozice se často dostávají jiné slovní druhy. Jde především o ustrnulé pády substantiv (*ráno, doma*) a příslowecné spřežky (*zdola, postaru*). Některá adverbium mohou díky ztrátě plného významu nabývat funkce předložek, spojek, částic nebo citoslovci, potom ale přestávají být větným členem.⁸⁰

V kázání jsme dohledali celkem **237** adverbium, mezi něž započítáváme jak adverbium pojmenovávající přímo, tak substitučně (zájmenná příslowce).

7.6.1 Příslowce místa

Odpovídají na otázky *kde, odkud, kam, kudy*, a to plnovýznamovým pojmenováním. K významu místa se vztahují i substitučně. Jejich celkový počet v textu tvoří **46** příkladů (**19,41 %** všech adverbium), z nichž **35** dokladů tvoří zájmenná příslowce (**14,77 %**) a zbylých **11** pojmenovávajících přímo (**4,64 %**). Jejich pravopis ponecháváme nezměněný, řada z nich se psala zvlášť.

⁷⁸ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 338–339.

⁷⁹ Tamtéž, s. 340–341.

⁸⁰ Tamtéž, s. 341.

- Přímá příslovce: ... **u prostřed** sebe Krista měli ... (32a); ... **skrýl se doma** ... (32c); ... **od ramene vzhůru** ... (32c); ... **do prostřed** vojska ... (33a); ... **vejšejí nad jiný** nebyl ... (34a); ... **zdaleka čije s radosti** ... (35a) aj.
- Zájmenná příslovce: ... **odkud'** tak znamenitá/ ... (31c); ... **já tu mám** ... (32a); ... **hledali ho jinde** ... (32a); ... **kde ji není/ tam** ... (32a); ... **odtud'** se stává/... (32b); ... **sem i tam/ podskočiv** ... (33b); ... **tady po ulicích** ... (33c); ... **odjinud** vyštárají ... (34c); ... **zde na tomto světě** ... (35c) aj.

7.6.2 Příslovce času

Příslovce času odpovídají podobně, tj. přímo i zástupně, na otázky *kdy*, *odkdy*, *dokdy*, *jak dlouho* apod. V kázání bylo dohledáno **33** výrazů s tímto významem (**13,92 %**), z toho **8** zájmenných příslovcí (**3,38 %**) a **25** přímých (**10,55 %**).

- Přímá příslovce: ... *praví zase Toletus: naposledy*/... (31c); ... *pravil dávno* ... (32b); ... *pomazán jest ponejprve* ... (32c); ... *vidíte nyní* ... (32c); ... *když dřívěji vrazil* ... (33b); ... *děle tajiti* ... (33b); ... *dlouho to trpěti nemůže* ... (33c); ... *opět kází* ... (35b); ... *nebo jednou pravda jest* ... (38a); ... *často rozhlašuje* ... (38a) aj.
- Zájmenná příslovce: ... *zatím necháváme* ... (32a); ... *i tehdáž/ když* ... (32c); ... *tehdy měl býti zhotoven* ... (37a) aj.

7.6.3 Příslovce způsobu

Odpovídají na otázky *jak*, *jak mnoho*, *kolik*, *vzhledem k čemu* apod. Mohou vyjadřovat buď způsob v užším smyslu (*smutně, mlčky*), míru v širším smyslu (*velmi, moc*) či zřetel (*umělecky, vzhledově*).⁸¹ Tento druh adverbíí se v textu objevuje nejčastěji, našli jsme celkem **91** příkladů (**38,4 %**), z nichž je **31** zájmenných (**13,08 %**) a **60** přímých (**25,32 %**). Zájmenná příslovce *jak, tak* se v kázání vyskytují také ve funkci spojovacího prostředku (viz Příslovce na přechodu ke spojkám).

- Přímá příslovce: *vysoce učený Toletus* ... (31c); ... *slušně/ řekne někdo* ... (32a); ... *jedině v ctnosti* ... (32a); ... *do náramně hrubýho bludu* ... (32a); ... *spravedlivě se chytí* ... (32b); ... *soukromě pomazán* ... (32c); ... *vidíte jistě* ... (32c); ... *zjevně Písmo povídá* ... (33a); ... *srdnatě/ a zdarně že bili* ... (33a); ... *slunce dobře vzešlo* ... (33a);

⁸¹ GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 338–339.

... **směle** učiniti ... (33b); ... **tim víceji** dychtěli ... (33c); ... **hbitě** na hory ... (34b); ... **mermo** chtěli ... (34c); ... **snadno** se ošiditi ... (34c); ... **kunštovně/ a řemeslně** pozlacenou ... (34c); ... **draze/ bohatě** oděnýho ... (35a); ... počkej **maličko** ... (35c); ...množství **velmi** velikého ... 36a); ... nemohli se **dosti** nadiviti ... (36a); ... **obširně** povídá ... (37a) aj.

- Zájmenná příslovce: ... **toliko** se drží čest ... (31c); ... **tak** vzáctná komisi ... (32a); ... **takto** o něm mluví ... (32c); ...tak jest/ a ne **jináč** ... (38b); ... hlas **tak** Bohu milé ctnosti ... (38c) aj.

7.6.4 Přísllovce příčiny

Tato adverbia zodpovídají otázky *proč, z jaké příčiny, za jakým účelem*.⁸² Náš text dokládá pouze výrazy substituční, tedy zájmenná příslovce (**6x = 2,53 %**): .../ **proč** tak znamenitá ... (31c); ... a **proto** zvolati musím ... (32a) – přechod ke spojkám; A **proč?**/ aby ses naučil ... (37c) aj.

7.6.5 Přísllovce neurčitá

Neurčitost v našem kázání zastupují také pouze zájmenná příslovce, a to v počtu **9** příkladů (**3,8 %**): ... hledají **někde** jinde ... (32a); ... člověk **nevím jak** ctnostný ... (32b); ... **nedivím se/ že někdy** Eleazar ... (33a) aj.

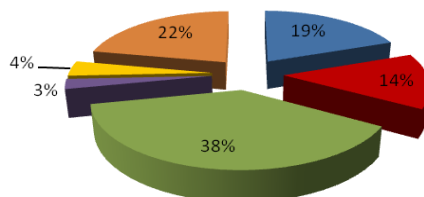
7.6.6 Přísllovce na přechodu ke spojkám

Přísllovce typu *jak, tak, potom, pak, pročez*, která mají zřejmý zájmenný základ, přecházejí ke spojkám. Náš text vykazuje **52** takovýchto výrazů, což činí **21,94 %** všech adverbíí: ... a **tak** se vydávají ... (32b); ... to jest/ **jak** vykládá ... (33a); .../ **pak** rozprchli se ... (33a); ... **potom pak** nemohouc tajiti ... (33b); **Pročez/ když** tomu tak jest ... (38b) - funkce spojovacího výrazu důsledkového.

⁸² GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 339.

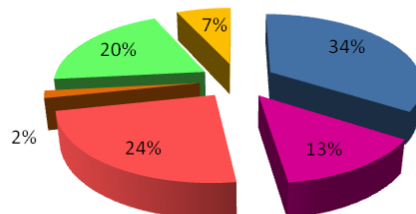
Příslovce

- Příslovce místa (46x)
- Příslovce času (33x)
- Příslovce způsobu (91x)
- Příslovce příčiny (6x)
- Příslovce neurčitá (9x)
- Příslovce na přechodu ke spojkám (52x)

Všechny analyzované slovní druhy

- Podstatná jména (1182x)
- Přídavná jména (471x)
- Zájmena (825x)
- Číslovky (58x)
- Slovesné tvary (686x)
- Příslovce (237x)

ZÁVĚR

Tématem diplomové práce byla jazyková analýza barokního textu Daniela Nitsche ze souboru *Berla královská Jezu Krista* (1709), k níž nám jako materiál posloužily kopie originálu ze Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje, sign. 5 A 31. Jazykovědným rozbořem se nám podařilo dosáhnout stanoveného cíle, totiž prozkoumat a popsat stav českého jazyka na počátku 18. století, především v oblasti hláskoslovné a morfologické. V úplném závěru se pokusíme shrnout všechny poznatky, k nimž jsme dospěli, a na jejich základě vyhodnotíme, zda jazyk autora odpovídá spíše dobové normě humanistického jazyka, či byl poznamenán vlivem jazyka mluveného, uplatňujícího se jako příznaková složka barokní češtiny.

Původně byl zamýšlen širší rozsah práce, jak po stránce obsahové, tak tematické, avšak vzhledem k rozsahu textů jsme se při morfologickém rozboru nakonec zaměřili na vybrané nejdelší kázání s názvem *Já hlas volajícího na poušti* (s. 31–39). Co se týče poznatků z analýzy hláskoslovné, byly převzaty z předcházející bakalářské práce a zařazeny s úmyslem vytvoření komplexnějšího a ucelenějšího obrazu o Nitschově tvorbě.

Výzkumné části diplomové práce předcházelo několik teoretických kapitol o Nitschově životě a tvorbě, zařazení autora do příslušného barokního období, definice baroka, barokní češtiny a barokních tisků, vývoj gramatik na pomezí humanismu a baroka a pravopisná kodifikace humanistické češtiny. Tato část práce nám pomohla zorientovat se v teorii a seznámit se s dobovou jazykovou normou (všechny zdroje a inspirativní podklady uvádíme v závěrečné kapitole práce). Následuje část praktická, kam jsme zařadili shrnutí dosavadních poznatků z hláskosloví a nový, pro naši práci stěžejní, výzkum tvaroslovný. Jejich výsledky zde podrobně uvedeme a stanovíme cíle, k nimž nás analýza dovedla.

Začneme hláskoslovnou rovinou. Předmětem zkoumání ve třech kázáních Daniela Nitsche byl rozbor čtyř jevů - výskyt protetického *v-*, změna počátečního *ú-> ou-*, diftongizace *ý > ej* a úžení *é > í*. Protetické *v-* se v textu objevilo jen zřídka, což považujeme za důsledek vlivu *Bible kralické* (první vydání v šesti dílech, 1579-1593, další vydání, jednodílná, 1596, 1613). Ve všech třech kázáních se z celkového počtu **512** slov, kde se proteze mohla uplatnit, objevuje podoba s protetickým *v-* pouze

ve **3** případech, přičemž všechny doklady jsou jen v prvním kázání (*vohlav* 35a; *votěží* 35a; *voře* 35b). Proteze se tedy neobjevila u **132** substantiv, **54** adjektiv, **44** zájmen, **7** číslovek, **103** sloves, **25** příslovcí, **126** předložek a **18** výrazů zvolacích.

Druhý příznakový jev, diftongizace *ú-* > *ou-*, proběhl důsledně, ani v jednom případě v textu jsme nenalezli výraz s počátečním dlouhým *ú-*. Diftongizovanou podobu naopak zachycujeme v každém kázání – v prvním **8x** (*ouroda* 34a; *oučastenství* 35c; *ouhona* 36c), ve druhém **4x** (*ouprava* 24a; *oučastenství* 26c, 27c, 27c) a ve třetím **2x** (*ouzkostmi* 12c; *oudolí* 16a). Podoba s počátečním krátkým *u-* se objevuje v prvním kázání **3x** (*usvit* 33a; *utiskův* 33b; *utok* 33b), ve druhém také **3x** (*utěchou* 24a; *usta* 26b, 29b) a ve třetím **5x** (*upěnlivé* 11c; *usta* 12a; *udolí* 16a).

Diftongizace *y* > *ej*, třetí zkoumaný jev, byla dodržena méně striktně. Uprostřed slova došlo k diftongizaci u **10** příkladů v prvním kázání (*rozmejšlování* 32a; *prejšťící* 34a; *vejšeji* 34a), u **12** ve druhém kázání (*mejli* 24c; *mejlika* 24c; *neomejlili* 25b) a u **8** příkladů v kázání třetím (*blejskáni* 11c; *dejm* 13a; *mlejně* 14a). V předponě slov je tento jev ojedinělý, najdeme ho **3x** v prvním kázání (*vejtah* 31a; *vejrosteck* 33c; *vejsady* 38b), **2x** ve druhém kázání (*vejtah* 23c; *vejslovně* 27c) a **2x** ve třetím kázání (*vejtah* 10c; *vejstraha* 16b). Výjimečně se objevuje také zachovalá předpona *vy-*, dohromady ve všech textech pouze ve třech výrazech (*východ* 12a, 34a; *výstraha* 38a). V koncovce se diftongizované *-ej* vyskytlo pouze ve třetím kázání ve tvaru zájmena *tej* (14c).

Nejpočetnější skupinou zkoumaných jevů jsou zástupci úžení *é* > *í*. Všimli jsme si úžení uprostřed slova, v příponách přejatých slov a v koncovkách. V prvním kázání se úžení uprostřed slova vyskytlo pouze ve výrazu *klínotmi* (37c) a v příponě přejatých slov jen u slova *pancýř* (33b). Ve druhém kázání se úží uprostřed slova *vzhlidnemé* (25b) a v příponě přejímky *frejír* (29c). Ve třetím kázání jsme zaznamenali jen **3** výrazy zúžené uprostřed slova (*myšlinky* 10c, 11c; *svývolná* 12c), na úžení v příponě přejatých slov není doklad. Úžení v koncovkách slov je složitější a hojnější, proto jsme je zaznamenali do přehledné tabulky (viz s. 46). Zúžených podob jsme celkem napočítali v prvním kázání **69** (*po straně svatého Jana* 31c; *takového koně chválíme* 35b; *měly zdělaný sukně* 37b), ve druhém **68** (*k životu věčnýmmu* 27a; *do jakého poledne* 27b; *na obloze nebeský* 27b) a ve třetím **47** (*do zbouřeného moře* 11c; *k starému svému věku* 16b). Nezúžených podob jsme zaznamenali v prvním kázání **111** (*od ramene svého* 32c;

ditě za své přijala 33c; *rozuměl všelikému vidění* 37a), ve druhém **122** (*dala muži svému* 25a; *není tam žádné jiné podstaty* 25b; *díl dědictví mého* 26b) a ve třetím **87** (*tváře jejich podobné* 11c; *k smyslnému požádání* 12c; *ze srdce svého vyhání* 13a). Je zřejmé, že převažují podoby nezúžené, v čemž se Nitsch opět shoduje s jazykem humanistickým. Nejvyšší počet nezúžených tvarů se vyskytl ve 2. a 6. sg. feminin. Proti tomu nejvíce podob zúžených registrujeme ve 2. sg. maskulin a neuter. Úžením nepoznamenané zůstaly všechny tvary 4. pádu plurálu neuter a v prvních dvou kázáních také 1. pád pl. neuter, a to proto, že tyto výrazy se v textech vyskytují v náležitě shodě se substantivem, o úžení se tedy nejedná (*mrtvá těla* 16a; *slova božská* 25b; *zlatá usta* 29b; *taková zaslíbení* 30a). Ve třetím kázání jsme neobjevili ani jeden doklad 1. pl. maskulin.

Můžeme říci, že kazatel Daniel Nitsch celkem důsledně zachovával fonologický úzus *Bible kralické*. Vliv mluveného jazyka jsme pozorovali pouze v případech krácení zúženého *í* (*myšlinky* 10c; *vzhlidnemé* 25b), avšak to je problematika kvantity, která nebyla předmětem našeho zájmu.

V tvoroslovné rovině jsme sledovali příznakové jevy týkající se substantiv, adjektiv, zájmen, číslovek, sloves a příslovčí. Morfologii jsme rozdělili do šesti kapitol, přičemž každá z nich zahrnuje samostatný rozbor vybraného slovního druhu a jeho charakteristiku. U **podstatných jmen** jsme se zajímali o počet výskytu jednotlivých pádových podob vzhledem k celkovému počtu substantiv (**1182**). Jako nepříznakový se jevil pouze 1. pád singuláru, proto jsme ho vynechali. Ke každému pádu, který byl v textu zaznamenán, jsme uvedli příklady pro singulár i plurál a snažili jsme se zachytit odlišnosti od dnešní podoby jazyka. Rozbor byl proveden v rámci jednotlivých rodů (mužský životný/ mužský neživotný, ženský, střední), podstatná jména jsme zařadili k patřičným kmenům a vzorům a porovnávali je se současným stavem češtiny.

Nejprve jsme se zaměřili na **maskulina životná**. Nominativ plurálu je tvořen u-kmenovou koncovkou **-ové** (*pánové* 31c; *synové* 37a; *Otcové* 38a), koncovkou **-é** či zkrácenou podobou **-e** (*křesťané* 31c; *lide* 32c; *Egyptčane* 33c) pro deklinační typ o-kmenů a jo-kmenů mužských podle vzorů *chlap*, *oráč*, dále původní o-kmenovou koncovkou **-i** a i-kmenovou koncovkou **-í**, (*páni* 31c; *řemeslníci* 33c; *mladenci* 37a; *židí* 31c; *kněží* 32a). Tento pád jsme dohledali **21x**, což činí 1,78 % všech napočítaných

substantiv. Genitiv singuláru se pro tvrdý vzor *chlap* tvoří koncovkou **-a** (*Krista* 32a; *Boha* 35c; *člověka* 35c), pro měkký vzor *oráč* zakončením **-e** (*Mesiáše* 32a; *Otce* 32c; *Daniele* 37a). Pro tento pád máme **28** příkladů (2,37 % substantiv). Genitiv plurálu je tvořen převážně původně u-kmenovou koncovkou **-ův** (*židův* 31c; *synův* 33a; *mužův* 36a), či novějším **-ů** (*jezdců* 36a). Celkem to činí **10** výrazů (0,85 %). V dativu singuláru se objevují o-kmenové koncovky **-u** (*ku Kristu Pánu* 31c; *k člověku* 34b; *Bohu* 34c) nebo původně u-kmenové **-ovi** (*Xaveriovi* 34c; *Danielovi* 37a; *Mojžíšovi* 37c), a to v celkovém počtu **14** příkladů (1,18 %). Dativ plurálu se objevil pouze jedenkrát (0,08 %) se zakončením **-ům** (*proti oděncům* 35a). Akuzativ singuláru maskulin životných je tvořen ve shodě s dnešním územ – koncovkami původního genitivu-akuzativu **-a** (*Krista* 32b; *slona* 33b; *vojáka* 35a) nebo **-e** (*krále* 32c; *žoldnéře* 34c; *Mojžíše* 37b). Jejich počet je **32** výrazů (2,7 %). **4** příklady pro akuzativ plurálu (0,34 %) se vyskytují buď se zakončením na **-e** (*rodiče* 35c; *obyvatele* 36c), nebo **-y** (*syny* 2x 37a). Vokativ se v sg. i pl. objevil jen jednou (**2x** 0,08 %) – *buď králi* (32c); *Ó blázní* (32a). V lokálu singuláru jsou koncovky **-u** (*na člověku* 35b; *v duchu* 36c) nebo **-ovi** (*o Šimonovi čarodějníkovi* 38b), celkem **5x** (0,42 %). Instrumentál singuláru se tvoří starobyloou původní u-kmenovou koncovkou **-em** (*za Saulem* 34c; *Pánem* 36c), zde ve **20** výrazech (1,69 %). Plurál sedmého pádu jsme našli **3x** (0,25 %) s různým zakončením (*lidmi* 32a; *Egyptčany* 33c; *apoštoly* 37c).

Maskulina neživotná dokládají v nominativu plurálu také koncovku **-ové** (*jazykové* 38c; *hlasové* 38c), ovšem častější je neživotné zakončení **-y** (*střevíčky* 36b; *vlasý* 36b; *kameny* 37b). Celkem jsme našli **14** výrazů (1,18 %). Genitiv singuláru je tvořen u-kmenovou koncovkou **-u** (*od zboru* 31c; *od magistratu* 31c; *do prostřed houfu* 33b), o-kmenovým **-a** (*života* 36c; *naprsníka* 37b) či měkkým zakončením na **-e** (*konce* 36a; *postavce* 37a). Celkem to činí **37** dokladů (3,13 %). V plurálu genitivu se objevuje jak koncovka **-ův** (*tisícův* 33b; *svatkův* 36c), tak novější zakončení **-ů** (*haklíků*, *řetízků*, *kroužků* 37b), a to **15x** (1,27 %). Dativ singuláru dokládá koncovky **-u** (*k západu* 34b; *k břehu* 34b) a **-í** (*k terčí* 34b) v celkovém počtu **7** výrazů (0,59 %). Dativ plurálu je zastoupen **1x** (0,08 %) se zakončením **-ům** (*snům* 37a). Akuzativ singuláru se neliší od dnešní podoby shodně s nominativem (**30x** = 2,54 %): *Přines kord* (34c); *má čaloun/ nebo koberec* (35a). Plurálové formy akuzativu jsme dohledali **10x** (0,85 %) s různými koncovkami (*za tři měsíce* 33b; *má kříže* 34c; *má krajíky* 34c; *po všeckny dní* 36c).

Vokativ sg. i pl. chybí. V lokálu singuláru se ve **25** případech (2,12 %) střídají zakončení **-u** (*na klobouku* 34c; *v pořádku* 37b), **-ě** (*na světě* 32c; *na usvitě* 33a) a **-í** (*na stupni* 34a). Plurál téhož pádu jsme našli jen v jednom případě (0,08 %): *na krajích* (37b). Instrumentál singuláru se uplatňuje pravidelně s koncovkou **-em** v **17** dokladech (1,44 %): *s olejem* (33a); *pod koralem* (35a); *dilem* (37b), plurál jsme zachytili taktéž **17x** (1,44 %), a to s koncovkou **-y** (*s oblaky* 32c; *mezi rody* 33a) a **-mi** u výpůjčky z němčiny (*klínými* 37c).

Feminina dokládají v nominativu plurálu koncovku **-y** od a-kmenového vzoru *žena* (*osoby* 31c; *panny* 36a), **-e/-ě** od ja-kmenového typu *dušě* (*naušnice* 36b; *sukně* 37a), **-í** od ъja-kmenového *laní* (*rolí* 34b; *paní* 36a) a i-kmenovou koncovku **-i** (*cti/ milosti* 38a) ke vzoru *kost*. Celkem to činí **16** výrazů, tj. 1,35 % všech substantiv. Uvádíme také některé méně známé tvary pro nominativ singuláru (*klínka, špic* 34c). Nejzastoupenější genitiv singuláru (**118x** = 9,98 %) je zakončen třemi typy koncovek: **-i** (z *hodnosti/ a důstojnosti* 32c), **-y** (*do řeky* 33c; z *krásy* 36a), méně potom **-e/-ě** (z *Betulie* 36a; *bázně* 36c). Plurál genitivu byl napočítán **5x** (0,42 %), a to buď s koncovkou nulovou (z *perel* 34c), **-í** (*zdi* 34b; *slavností* 36c) nebo zkráceným **-i** podle vzoru *kost* (*od tkanici* 37b). Dativ singuláru feminin se užívá pravidelně podle dnešních zvyklostí, jednak s koncovkou **-e/-ě** (*matce* 33c; *k slávě* 37a), jednak s koncovkou **-i** (*statečnosti* 32c; *k dceři* 33c - původní r-kmenová koncovka vzoru *máti*) a jeho počet je **20** dokladů, tj. 1,7 % všech substantiv. Akuzativ singuláru se utváří buď nulovou koncovkou u typu i-kmenového (*hledáme vážnost/ statečnost* 32a), koncovkou **-u** u tvrdého deklinačního typu (*pro chválu* 32a; *na hlavu* 33a), anebo ojedinele koncovkou **-i** pro měkký typ (*na vinici* 35a). Jedná se o druhý nejpočetnější pád u ženského rodu – **88** výskytů (7,45 %). V plurálu téhož pádu se uplatňují koncovky: **-e** (*oslice* 32c), **-y** (*nadoby* 33c; *ostruhý* 35a – dloužená varianta), **-i** (*ratolesti* 38a); **-í** (*paní* 36a), a to **22x** (1,86 %). V textu se **2x** objevil vokativ singuláru (0,17 %): *O slepoto!* (32a); *O ctmost!* (35c). Lokál singuláru dokládá typické koncovky **-i** (*na poušti* 31c; *v řeči* 36a; *v svatyni* 37a – dloužená podoba), **-í** (*v Japonii* 34b), **-e/-ě** (*v Evropě* 35a; *v kapitole* 37a), zaznamenali jsme ho **40x**, tj. 3,38 %. Plurál téhož pádu je zastoupen **15** příklady (1,27 %) se střídajícími se koncovkami **-ích** (*v Indiích* 34b), **-ách** (*po horách* 33a; *po loukách* 34a), **-ech** (*v řečech* 36b) a jedenkrát také duálové **-ou** (*v rukou* 38c). **23x** (1,95 %) se vyskytl instrumentál singuláru, obvykle se zakončením **-ou** od a-kmenového typu *žena* (*cenou*

32a; *s děvečkou* 36a) či koncovkou **-i/-í** od i-kmenového typu *kost* (*pod paždi* 35a; *ctí/ a poctivostí* 38a). Plurál instrumentálu se objevil **7x** (0,59 %) se zakončením **-mi** podle vzoru *kost* (*kořistmi* 34b; *kostmi* 35a), **-emi** podle vzoru *dušě* (*točenicemi* 37c) a **-ami** podle vzoru *žena* (*s proměnami* 34c; *s děvečkami* 36c).

Neutra jsou v nominativu plurálu zastoupena koncovkou **-í** od vzoru *stavení* (*nadání/ obdarování* 32b), **-a** od vzoru *město* (*spinadla* 36b; *slova* 38a) či **-a** od nkmenu vzoru *kuře* (*pacholata a děvčata* 38c). Celkem jsme našli **9** výrazů, což činí 0,76 % všech substantiv. Genitiv singuláru jakožto nejhojněji zastoupený pád (**54x** = 4,57 %) končí na **-í** (*z pokolení* 33b; *do nebezpečnosti* 33b – podoba shodná s nominativem), **-a** (*do vojska* 33b; *z zlata* 37b), **-ě/-e** (*z lučičtě* 34b; *od plemene* 35a), nebo je nesklonný (*podle evangelium* 31c). Plurál téhož pádu se objevil jen **4x** (0,34 %), a to buď s nulovou koncovkou (*jmén* 37b; *jablek* 37c), nebo zakončením **-í** (*protivenství* 33c – forma viz nominativ). V **10** případech (0,85 %) se vyskytl dativ singuláru neuter typu *město* (*městu Římu* 32c) nebo *stavení* (*k předsevzetí* 35b; *k posilnění* 39a). Druhým nejhojnějším pádem neuter je akuzativ singuláru se **30** tvary (2,54 %) s rozličnými koncovkami: **-í** (*mám myšlení a rozmejšlování* 32a – podoba shodná s nominativem), **-o** (*má sedlo* 35a; *roucho dal* 37b), **-ě/-e** (*spatřila dítě* 33c; *osvětčuje nebe* 34a). Plurál akuzativu se vyskytl **13x** (1,1 %): *oči a srdce obveselili* (33c); *svá nadání vyjevuje* (38c). V lokálu singuláru byly nalezeny koncovky o-kmenů (**-e/-ě, -u**), jo-kmenů (**-i**) a ъjo-kmenů (**-í**): *v vojsku* (33b); *na khyнку/ a neb na zapínadle* (34c); *v Písmě* (36b); *na nebi* (39a); *v umění* (37a). Celkem lze napočítat **12** dokladů, tj. 1,02 %. Lokál plurálu jsme našli ve **3** spojeních (0,25 %) s koncovkami **-ích** (*v kralovstvích* 34c; *v Písmích* 38b), nebo **-ách** (*na bedrách* 36c). **14x** (1,18 %) se objevuje instrumentál v singuláru s koncovkami **-em** (*zlatem a stříbrem* 34c; *kopytem* 35b) nebo **-ím** (*nad dědictvím* 33a; *kamením* 37b). V plurálu se sedmý pád vyskytuje jen **3x** (0,25 %), a to u výrazu *oko* s duálovým či plurálovým skloněním (*před očima* 34c; *s oky* 37a).

Z těchto výsledků vyplývá, že náš text obsahuje **140** maskulin životných, **174** maskulin neživotných, **356** feminin, **152** neuter a zbylých **360** výrazů patří k substantivům 1. singuláru všech rodů.

Přídavná jména jsme rozdělili a rozebírali podle typu deklinace. Opět jsme vyhodnocovali jejich statistický počet vzhledem k celkovému počtu **471** adjektiv. Podle

jmenné deklinace se v textu skloňují pouze **3** doklady (0,64 %): *živ* (32c); *přítomen* (32c); *hoden* (34c). **Smišené deklinaci** podléhá **8** výrazů neuter či feminin adjektiv přivlastňovacích v singuláru i plurálu (1,7 % všech adjektiv): *z pokolení Benjaminova* (33a); *slova Kristova* (35c); *dcera faraonova* (33c); *matka Mojžíšova* (33c); *v knihách Mojžíšových* (37a). Největší počet adjektiv se skloňuje podle **složené deklinace**, a to buď podle tvrdého vzoru *mladý*, či měkkého vzoru *jarní*. Nejprve jsme se zaměřili na **tvrdý typ** (**406** dokladů = 86,2 %), který jsme opět analyzovali podle jednotlivých rodů a pádů.

Maskulina životná dokladují pro nominativ singuláru **75** podob, což je 16 % všech adjektiv a zároveň nejhojněji zastoupený pád. Jednotná je koncovka **-ý** (*učení Toletus* 31c; *křesťanský mudrlec* 32a; *znamení kazatel* 33c). V nominativu plurálu se důsledně dodržuje koncovka **-í** (*vzáctní páni* 31c; *svatí Otcové* 38a), a to v **21** případech (4,46 %). Genitiv singuláru využívá buď koncovku **-ého** (*člověka skrytého* 32c; *Pána mocného* 39a), nebo **-ýho** (*svatýho Jana* 31c; *zaslíbenýho Mesiáše* 32a), a to v celkovém počtu **13** výrazů (2,76 %). Druhý pád plurálu je zastoupen **3** stejnými doklady zakončenými na **-ých**, což tvoří 0,63 % všech adjektiv (*z synův izrahelských* 33a). Dativ sg. i pl. chybí. Akuzativ životných maskulin jsme dohledali ve **4** podobách (0,85 %) se zakončením **-ýho** (*vojáka draze oděného a vymundýrovaného* 35a). Vokativ jsme zaznamenali pouze u plurálové podoby s koncovým **-í**, a to ve **3** případech (0,64 %): *laskaví křesťané* (31c, 36a); *laskaví poslouchači* (33c). Lokál životných maskulin se v textu vůbec neobjevil. V instrumentálu singuláru jsme zaznamenali dva příklady (0,42 %) daného jevu s koncovým **-ým** (*pánem ctnostným* 39a; *s svatým Davidem* 39a). Plurálová podoba se objevila jen **1x** (0,21 %), a to v podobě s koncovkou **-ými** (*s tak hezkými lidmi* 32a).

Maskulina neživotná dodržují pro nominativ singuláru jednotnou koncovku **-ý** (*vinný kmen* 34b; *vražený hřebík* 34b; *zlatý obraz* 38c). Jedná se o **13** příkladů, tj. 2,76 % všech adjektiv. V pouhém počtu **4** výrazů se vyskytl plurál nominativu, tvoří tedy jen 0,85 % adjektiv textu. Zde najdeme koncovku **-é** (*květy vyšívané* 36b), **-ý** (*drahý kameny* 37b) a **-ové** (*kameny onychynové* 37b). Genitiv neživotných maskulin sestává z kombinací koncovek **-ého** (*z stolu kralovského* 37a; *z postavce modrého* 37b) a **-ýho** (*od zboru kněžského/ magistratu světského* 31c). Celkový počet v této pádové podobě je **12**, tj. 2,55 %. Množné číslo genitivu zastupují **4** příklady s koncovkou **-ých**,

což činí 0,85 % všech adjektiv (*haklíků zlatých/ zvonečků zlatých* 37b; *velikých pokladův* 37c). Dativ sg. i pl. chybí. Dohledali jsme **15** výrazů pro akuzativ singuláru, procentuálně to tvoří 3,18 %. Důsledně je dodržena koncovka **-ý** (*v jistý čas* 33b; *dal přísný rozkaz* 33b; *okazuje keř vinný* 35b). Plurál akuzativu maskulin neživotných se v kázání objevil **5x** (1,06 %), se zúženou koncovkou **-ý** (*má hedvábný krajíky* 34c; *rozvodil oblouky stříbrný* 35b). V šestém pádě singuláru se vyskytla koncovka **-ém** (*v duchu skroušeném* 36c) a častější podoba s **-ým** (*v starým zákoně* 33c; *na novým světě* 34b); takovýchto dokladů máme v textu **7** (tj. 1,49 %). Instrumentál singuláru se v kázání objevil **10x**, což činí 2,12 % všech adjektivních výrazů. Pravidelné je zakončení na **-ým** (*s korábem obtíženým/ a obohaceným* 34b; *pod koralem špatným* 35a). Plurál maskulin neživotných jsme v tomto pádě zaznamenali ve **3** dokladech (0,64 %) s koncovkou **-ými** (*panciři kralovskými* 33a; *dobrými a ctnostnými mravy* 35c).

Feminina nominativu singuláru jsou celkem hojně zastoupeným pádem (**32x** = 6,8 %). V nominativu singuláru je koncovka **-á** (*snadná odpověď* 32a; *veliká řeka/ a široká* 34a). V množném čísle nominativu feminin nacházíme v **7** dohledaných případech (1,49 %) dvě koncovky: **-é** (*rozkošné louky* 34a; *brány věčné* 39a) a **-ý** (*dotčený ozdoby* 34c; *zdělaný sukně* 37c). Genitiv feminin se objevil celkem **17x** (3,61 %), a to pravidelně se zakončením na **-é** (*z důstojnosti veliké* 32b; *z křišťalové vody* 34a). Našli jsme jen **2** zástupce genitivu plurálu se zakončením **-ých**, což tvoří 0,42 % adjektiv (*z drahých perel* 34c; *krom slavností židovských* 36c). Dativ se v jednotném čísle vyskytl pouze **3x** (0,64 %) s koncovkou **-é** (*na světě jí rovné není* 32a; *studánce čisté/ a živé* (34a). Akuzativ feminin patří v singulárové podobě k nejzastoupenějším pádům, podařilo se nám nalézt **34** podob (7,22 %). Jednotnou koncovkou je zakončení na **-ou** (*na důstojnost královskou* 33a; *slávu nesmrtedlnou* 35c). V plurálu akuzativu se střídají koncovky **-é** (*složivše nádoby potřebné* 33c; *na hory libanské* 34b) a **-ý** (*hledal oslice stracený* 32c; *na nohách ostruhý stříbrný* 35a), dohledali jsme **11** příkladů (2,34 %). V textu se vyskytuje **6x** vokativ singuláru (1,27 %) s koncovkou **-á** (*O slepoto lidská!* 32a; *O ctnost milostná/ a předrahá!* 39a). **8** nalezených dokladů dativu singuláru, které činí 1,7 % všech adjektivních výrazů, mají důsledné zakončení na **-é** (*v politické vhlídnosti* 31c; *po pravé a levé straně* 33b; *v celé kapitole* 37a). Plurál ženského rodu v sedmém pádě se v textu objevil **6x** (1,27 %), se zakončením na **-ých** (*na poustkách afrikanských/ španhelských/ francouzských* 32c).

Instrumentál singuláru se v kázání vyskytl **8x** (1,7 %) s koncovou podobou zakončenou na **-ou** (*vodou čistotnou/ nezkalenou/ sladkou a neporušenou* 34a). Nalezli jsme **5** výrazů pro instrumentál plurálu (1,06 %), přičemž všechny končí na **-ými** (*s rozličnými kořistmi* 34b; *slonovými kostmi* 35a; *všelijakými ozdobami dotčenými* 36b).

Neutra se v nominativu singuláru vyznačují koncovkou **-é** (*svaté evangelium* 31c; *dobré štěstí* 35c; *pravé bohatství* 38c), v jednom případě **-ý** (*pachole jednoletý* 33a). Celkový počet pádových podob tvoří **17** výrazů (3,61 %). Plurál nominativu je zastoupen pouze **3** příklady (0,64 %), a to koncovkou **-a** (*rozkošná mazání* 38a; *knížata nebeská* 39a). Vyhledaných příkladů pro genitiv singuláru jsme napočítali **30**, což je se svými 6,37 procenty nejčastější tvar pro genitiv neuter v singuláru. Objevují se zakončení **-ého** (*podle svatého evangelium* 31c; *dobyl jména věčného* 33a) či **-ýho** (*do prostředí vojska nepřátelského* 33a; *dědice království egyptského* 33b). Genitiv se v plurálu objevil **4x** (0,85 %), a to se zakončením **-ých** (*v čas rozličných protivenství* 33b; *po dvanácte nebeských znameních* 34b). Dativ sg. i pl. chybí. Čtvrtý pád neuter singuláru jsme dohledali v **9** výrazech, což tvoří 1,91 % všech adjektiv v textu. Jednotnou koncovkou je **-é** (*uzřela spanilé dítě* 33c; *mluvil zlé slovo* 36c). Množné číslo akuzativu bylo nalezeno jen **2x** (0,42 %) s pravidelným zakončením **-á** (*dal rozličná obdarování* 37a; *roucha svatá udělati* 37a). Lokál neuter v singuláru jsme zaznamenali **3x** (0,64 %), a to se střídajícím se zakončením **-ém** (*na pravém uznání* 32a) a **-ým** (*v vojsku nepřátelským* 33a). Instrumentál singuláru se v textu vyskytl také ve **3** podobách, což činí 0,64 % adjektiv, pravidelně s koncovkou **-ým** (*s tělem smrtedlným* 35c; *drahým kamením* 37b). Plurál jsme objevili pouze jeden (0,21 %): *před očima lidskýma* (34c).

Měkký typ podle vzoru *jarní* se vztahuje ke všem třem rodům (**54** výrazů = 11,46 %). Nominativ singuláru je v rámci měkkého typu vůbec nejzastoupenějším pádem. Nalezli jsme **17** dokladů tohoto jevu, což činí 3,61 % z celkového počtu adjektiv, přičemž všechny jsou zakončeny pravidelně koncovkou **-í** (*neděle třetí adventní* 31c; *království boží* 35c; *kunštovní čepec* 36b). Plurál měkkého typu v prvním pádě se vyskytl **6x** (1,27 %), opět důsledně zakončený na **-í** (*přední páni* 31c; *osoby duchovní* 31c; *dnešní kněží* 32a). V genitivu singuláru nacházíme **14** výrazů (2,97 %), které jsou zakončeny u maskulin a neuter koncovkou **-ího** (*nynějšího času hlas* 31c;

není na světě nic lepšího 32b) a u feminin koncovkou *-í* (z vody tekoucí 34a; ctnost bázně boží 36c). Množné číslo je v textu zahrnuto **4x** (0,85 %) s důslednou koncovkou *-ích* (od uvalujících se protivenství 33b; kromě záškodních jezdců 36a). U dativu jsou **3** doklady (0,64 %), z nichž pro feminina je zakončení *-í* (vlastní jeho matce 33c; studánce/ prejšťící se vodou 34a) a pro maskulina *-ímu* (k zákonu božímu 37a). Ze **7** příkladů pro akuzativ singuláru, činících 1,49 % všech adjektiv, se v textu nachází koncovka *-í* pro feminina a neutra (ušlechtila zevnitřní postavu 33a; své ryzí zlato 38c) či koncovka *-iho* pro maskulina (jakyhosi slona/ převyšujícího 33a). Vokativ chybí úplně. V lokálu singuláru máme doklad pro maskulina a neutra, která jsou zakončena na *-ím*, a zaznamenali jsme je pouze ve **2** podobách (0,42 %): v literním umění 37a; v lepším počtu 37c. V instrumentálu singuláru se nachází jen jeden příklad feminin se zakončením na *-í* (0,21 %): krásou z tvářnosti své vyskytující (33c).

Z výsledků rozboru adjektiv vyplývá, že text obsahuje **406** adjektiv skloňovaných podle tvrdého vzoru složené deklinace, **54** podle měkkého vzoru složené deklinace, **3** adjektiva skloňovaná jmenně a **8** smíšeně.

Zájmena jsme analyzovali podle jednotlivých druhů, k nimž patří. Dále jsme je zařadili mezi zájmena rodová či bezrodá a ke každému uvedli typ skloňování. Celkový počet dohledaných zájmen je **825** výrazů, z nichž jsme vyhodnocovali statistické vyjádření. **Zájmen osobních** se v kázání vyskytuje **318** (38,55 %). Patří sem bezrodé zájmeno *já* (**19x** = 2,3 %) a všechny jeho pádové podoby (1. *já*, 2. *mne*, 3. *mi*, 4. *mne*, 6. *mně*, 7. *mnou*), bezrodé *ty* (**7x** = 0,85 %) a jeho tvary (1. *ty*, 2. *tebe*, 3. *tobě*, 4. *tě*, 6. a 7. pád chybí), rodové *on/ ona/ ono* (**102x** = 12,36 %) a jejich tvary (1. *on/ ona*, 2. *ho/ něho, ní/ ni/ jí*, 3. *mu/ jemu/ němu, ji*, 4. *jej/ něj/ něho/ ho, ji/ ni/ ní, je*, 6. *něm, ní/ ni*, 7. *ním*), bezrodé *my* (**19x** = 2,3 %) a jeho tvary (1. *my*, 2. chybí, 3. *nám*, 4. *nás*, 6. a 7. p. chybí), bezrodé *vy* (**1x** = 0,12 %) a jeho pádová podoba *vámi* (7. p.), rodová zájmena *oni/ ony/ ona* (**18x** = 2,18 %) a jejich tvary (1. *oni/ oní*, 2. *ních*, 3. *jim*, 4. *je*, 6. *ních*, 7. *ními*) a zvrtné zájmeno osobní (**150x** = 18,18 %) se svými pádovými podobami (2. *sebe*, 3. *sobě*, 4. *se/ sebe*, 6. *sobě*, 7. *sebou*). **Zájmena přivlastňovací** jsou v textu doložena **100x** (12,12 %). Řadíme mezi ně zájmeno *můj* (**4x** = 0,48 %) a jeho pádové tvary (3. *mému*, 4. *mé*, ostatní pády chybí), *tvůj* (**2x** = 0,24 %) a jeho tvary (1. *tvůj*, 6. *tvém*, ostatní chybí), *jeho/ její* (**36x** = 4,36 %) a jejich podoby (*jeho* je nesklonné; *její*: 1. chybí, 2. *jeji/ její/ jejího*, 3. *její*, 4. *její*, 6. *jejích*, 7. *jeji*), *náš* (**4x** =

0,48 %) a jeho tvary (1. *naše*, 2. *našeho*, ostatní chybí), *váš* (**1x** = 0,12 %) a jeho tvar *vaších* (2. p.), *jejich* (**2x** = 0,24 %) ve tvaru *jejich* pro 1. a 2. pád a zvrtné zájmeno *svůj* (**50x** = 6,06 %) a jeho tvary (1. chybí, 2. *své/ svého/ svýho/ svých*, 3. *svému*, 4. *svou/ své/ svůj*, 6. *své/ svém/ svých*, 7. *svou/ svým/ svými*). **Zájmena ukazovací** se v textu vyskytují celkem **184x** (22,3 %). Patří mezi ně zájmena *ten/ ta/ to* (**129x** = 15,63 %) a jejich pádové tvary (1. *ten/ ta/ to/ toto*, 2. *te/ toho*, 3. *tomu*, 4. *to/ toho/ tu*, 6. *te/ tom/ tomto*, 7. *tim/ timto*), *onen* (**1x** = 0,12 %), zájmena *ti/ ty/ ta* (**19x** = 2,3 %) a jejich podoby (1. *ti/ ta*, 2. chybí, 3. *těm*, 4. *ta/ ty/ tyto*, 6. a 7. p. chybí), zájmeno *takový* (**7x** = 0,85 %) a jeho tvary (1. chybí, 2. *takové*, 3. *takovým*, 4. *takovýho/ taková/ takové*, 6. a 7. p. chybí) a zájmeno *sám* (**28x** = 3,4 %) a jeho formy (1. *sám/ sama/ samé/ sami*, 2. *samé/ samýho/ samých*, 3. *samé*, 4. *samé/ samýho/ sami*, 6. a 7. p. chybí). **Zájmena netotožnosti** se v kázání vyskytují **18x** (2,18 %). Dohledali jsme jen typ *jiný/jinší* a jeho pádové podoby (1. *jiný/ jiná/ jiní*, 2. *jinšího/ jiného/ jinýho/ jinou*, 3. chybí, 4. *jinačejší/ jina/ jiné/ jiný*, 6. *jiným*, 7. *jinými*). **Zájmena tázací** se v textu objevila **4x** (0,48 %), a to ve všech případech jako zájmeno *co/což*. **Zájmena vztažná** byla v kázání nalezena **89x** (10,79 %). Sem řadíme zájmeno *kdo* (**4x** = 0,48 %) a jeho tvary (*kdo, koho*), *co* (**13x** = 1,58 %) a jeho podoby (*co, což, čeho, čehož*), *který* (**59x** = 7,15 %) a jeho formy (*který, kterýž, která, kterážto, kteroužto, kterého, kterému, kteříž*), *čí* (**1x** = 0,12 %) ve tvaru *čím, jenž* (**13x** = 1,58 %) a jeho podoby (*ješto, němžto, jižto, nichž, nižto*). **Zájmena neurčitá** jsme zaznamenali **31x** (3,76 %). Nachází se zde zájmeno *někdo* (**4x** = 0,48 %) a jeho pádové obměny (*někdo, někom*), *něco* (**7x** = 0,85 %), *nějaký* (**7x** = 0,85 %) a jeho tvary (*nejaký, nejaká, nejaké, nejakou, nejaká*), zájmeno *některý* (**2x** = 0,24 %) a jeho podoba *některý, některá*, dále jedno zájmeno *kdosi* (0,12 %), **2x** zájmeno *jakýsi* (0,24 %) a jeho formy (*jakýsi, jakýhosi*), **3x** zájmeno *kdokoli/ cokoli* (0,36 %) a jejich tvary (*čehokoli, cokoli, kdokoli*), **2x** zájmeno *všelijaký* (0,24 %) ve tvarech *všelijaký, všelijakými* a stejný počet zájmena *nevímjaký* (0,24 %) v podobě *nevím jaké, nevím jakými*. **Totalizátorů** jsme dohledali **81**, tj. 9,82 % všech zájmen. Nejhojněji zastoupené je zájmeno *všechn* se svými obměnami (**38x** = 4,6 %) – *všechno, všecko, vseckno, všecka, vsecky, všemu, vším, všemi*. Dále se **2x** objevilo zájmeno *veškeren* (0,24 %), **12x** *každý* (1,45 %) v podobách *každý, každé, každému, každou*, **15x** zájmeno *všeliký* (1,82 %) ve tvarech *všeliká, všeliké, všelikou*, **10x** zájmeno *nic* (1,21 %) a **5x** zájmeno *žádný* (0,61 %) v pádových podobách *žádný, žádné, žádnýho*.

Číslovek se v kázání vyskytlo **58**, rozdělili jsme je opět podle příslušnosti k jednotlivým typům, zařadili ke skloňovacím vzorů a statisticky vyjádřili jejich počet. 50 % všech číslovek tvoří **číslovky základní (29x)**, kam patří námi dohledané číslovky *jeden/ jedna/ jedno* (31c; 35b), *dva/dvě* (33a; 37b), *tři* (33a), *čtyři* (37a), *šest* (34c), *dvanáct* (34b), *dvacet* (33a), *třicet* (33a), *sto* (33a; 36a) a *tisíc* (33a; 36a). **Číslovek řadových** jsme zaznamenali **11** (tj. 18,9 %), například *první* (37b), *druhá* (34a), *třetí* (31c), *čtvrtý* (37b), *dvadctý osmý* (37a). **Číslovka druhová** se vyskytla jen jedenkrát (1,72 %) v příkladu *dvoje* (31c). Pro **číslovky násobné** máme **7** výrazů (12,07 %): *dvakrát* (37a), *tříkrat* (33a), *mnohdykrát* (34a), *tolikrát* (35b), *častokrát* (35a). **Číslovky neurčité** se objevily **5x** (8,62 %) v podobě *mnoho* (35c aj.) a *tolik* (37c). **Totalizátory** zastupuje taktéž **5** příkladů (8,62 %) výrazu *jediný* (32a; 34c aj.).

V rámci **slovesných tvarů** jsme se zaměřili především na vybrané jevy – infinitiv, přítomný čas, préteritum, plusquamperfektum, přechodníky, kondicionál a opisné pasivum. Celkový počet slovesných tvarů činí **686** spojení. Slovesa jsme také rozdělili do jednotlivých slovesných tříd a přiřadili je ke slovesným tvarům jednoduchým či složeným, určitým či neurčitým. **Infinitivu** bylo užito celkem **64x** (9,33 % všech slovesných tvarů). Největší zastoupení má koncovka **-ti** (**59x** = 8,6 %): *kázati* (32a); *zejskati* (34c); *vyšívati* (35a), **4x** se objevila koncovka **-cti** (0,58 %), a to vždy u slovesa *řicti* (32b; 34c aj.). Jeden doklad máme pro nynější koncovku **-t** (0,15 %): *dělat* (35a). U **přítomného času (prézentu)** jsme orientačně uvedli několik příkladů pro každou slovesnou třídu, avšak jejich počet jsme přesně nezaznamenávali. Příznakových bylo pouze **6** sloves (0,87 %) 4. třídy vzoru *prosí* časovaných ve 3. os. pl. podle vzoru *sázejí* (*lide se snažejí* 32c; *papršlky činějí* 34a; *bloudějí ti* 34c), sloves časovaných podle vzoru *prosí* (*bloudí ti* 32a; *činí se louky* 34b) a jedno se ve 3. os. pl. přiklonilo od vzoru *sázejí* ke vzoru *prosí* v krátkém tvaru (*ženky smejšlí* 36b). V rámci prézenta jsme dále zkoumali zakončení 1. os. pl. a došli jsme k závěru, že se pravidelně užívá osobní koncovka **-me** (**13x** = 1,9 %): *hledáme* (32a); *miváme* (36a); *rozumíme* (38b). Pozornost jsme věnovali také 3. osobě singuláru indikativu prézenta slovesa *být*, které může být užito buď v podobě **jest**, či **je**. Převládá tvar *jest* se svými **54** podobami (7,87 %): *snadná jest odpověď* (32a); *jest okrášlena* (34b). Novější tvar *je* byl užit **8x** (1,17 %): *je ten nejbídnější otrok* (34c); *ať je kostel ctnosti* (38c). Zkoumali jsme také **imperativ** (rozkazovací způsob) a způsoby jeho zakončení. Vyskytl se celkem **24x**, tj. 3,5 % všech

slovesných tvarů (*slyšme* 31c; *podívejme* 37c; *přines* 34c; *přiložte* 38c). **Minulý čas (préteritum)** se v textu objevil dohromady **153x** (22,3 %), přičemž **148** (21,57 %) výrazů patřilo k minulému času shodnému s dnešní spisovnou češtinou (*když Krista hledali* 32a; *polibil ho* 33a; *obdařil je povědomosti* 37a) a zbylých **5** (0,73 %) ke starší podobě s archaickým slovesem *být* (*jsou bili/ a mordovali lid* 33a; *ty jsou ji milost dodávaly* 36b; *což jest ji lásky prokázal* 37c). V kázání jsme našli též **plusquamperfektum**, které se v současné češtině neužívá (**10x** = 1,46 %): *Eleazar byl vyobrazil člověka ctnostného* (33b); *matka Mojžíše/ když ho byla porodila* (33b); *když se byla pokusila o věc neslychanou* (36a). **Přechodníků** obsahuje náš text **28** (4,08 %); **20** příkladů patří k přechodníku přítomnému (2,92 %): *hledaje* (33a); *vida* (33a); *podlehna* (33b – výjimka tvořená od dokonavého slovesa); *dychtě a frkaje* (35b); *jsouc* (38a) a zbylých **8** (1,17 %) k přechodníku minulému: *rozděliv* (33a); *poslavši* (33b); *uznavše* (33c); *rozprostřevši* (36c). **Podmiňovací způsob** jsme našli celkem **50x** (7,29 %), z toho **44** výrazů pro kondicionál přítomný činný (6,41 %): *aby sobě dobyl jména* (33a); *jakoby řícti chtěl* (35c); *na které by tak laskavý byl Bůh* (37c), **2** tvary (0,29 %) pro kondicionál přítomný trpný: *aby nám bylo vyřešováno* (38a); *hlasové by nebyli oslyšáni* (38c) a **3** doklady (0,44 %) pro kondicionál minulý: *byla by se stala* (31c); *jakoby byl řícti chtěl* (32b); *jakoby se mu byl někde ztratil* (33a). Tvarů **opisného pasiva** jsme zaznamenali **11** (1,6 %). **4x** to byl trpný rod s pomocným slovesem *býti* (0,58 %): *ukrýváno bylo* (33b); *psáno jest* (36c), **1x** (0,15 %) trpný rod s pomocným slovesem *bývati*: *chválen bývá* (35c) a **6x** (0,87 %) infinitiv v trpném rodě: *opuštěna nemá býti* (32a); *schválena a zvelebena býti* (38b) aj.

Příslovce se v kázání vyskytla v celkovém počtu **237** výrazů. Opět jsme nejprve podali stručnou charakteristiku tohoto slovního druhu, a následně zařadili jednotlivé výrazy k příslušným typům. Ty jsme dále dělili na přímá či zájmenná příslovce. **Příslovcí místa** jsme napočítali **46** (19,41 %); z nich **35** spadá k zájmenným příslovcím (14,77 %): *odkud'* (31c); *jinde* (32a); *kde/ tam* (32a); *tady* (33c) a zbylých **11** (4,64 %) k příslovcím pojmenovávajícím přímo: *u prostřed* (32a); *vzhůru* (32c); *zdaleka* (35a). Napočítali jsme **33 příslovce času** (13,92 %), přičemž **8** je zájmenných (3,38 %): *zatím* (32a); *tehdy* (32c); *tehdy* (37a) a **25** (10,55 %) přímých: *naposledy* (31c); *dávno* (32b); *nyní* (32c); *často* (38a). Nejhojněji jsou zastoupena **příslovce způsobu** (**91x** = 38,4 %). **31x** se objevila zájmenná příslovce (13,08 %): *toliko* (31c); *tak* (32a); *jináč* (38b) a **60x**

(25,32 %) přímá: *slušně* (32a); *soukromě* (32c); *směle* (33b); *hbitě* (34b); *řemeslně* (34c). **Příslovce příčiny** jsme dohledali pouze **6x** (2,53 %), všechna jako zájmenná příslovce: *proto* (32a); *proč* (37c). **Příslovce neurčitá** jsou také zájmenná (**9x** = 3,8 %): *někde* (32a); *nevím jak* (32b); *někdy* (33a). Náš text dokladuje také **příslovce na přechodu ke spojkám** (**52x** = 21,94 %): *a tak* (32b); *jak* (33a); *pak* (33a); *potom* (33b); *pročež* (38b).

Z výsledků naší analýzy můžeme vyvodit závěr, že také v morfoloické rovině dodržoval Daniel Nitsch normu a pravidla humanistické češtiny. Zaznamenali jsme samozřejmě drobné odchylky vůči tehdejší normě i ve srovnání se současným stavem jazyka, avšak výskyt gramatických nepřesností je natolik ojedinělý, že můžeme hovořit o jazykově kvalitním díle, a vyvrátit tak dlouhotrvající úsudky o podprůměrnosti barokní tvorby počátku 18. století.

PRAMENY

Primární literatura

NITSCH, Daniel.: *Berla královská Jezu Krista. To jest: Slovo boží ...* Díl první a díl druhý. Vytisknuta v Starém Městě pražském u Vojtěcha Jiřího Koniáše 1709: Kázání *Já hlas volajícího na poušti*, s. 31–39; *Člověk jeden učinil večeri velikou*, s. 23–30; *Bratři, již hodina jest, abychom ze sna povstali*, s. 10–16. Knihopis č. K06194. Kopie originálu z oddělení starých tisků SVK Plzeňského kraje, sign. 5 A 31.

Sekundární literatura

CUŘÍN, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, 180 s.

ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996, 457 s.

DAVID, M.: *Jazyk a styl českých barokních kázání Františka Matouše Kruma*. In: Jaklová, A. (ed.): *Jazyk a řeč jihočeského regionu II*. České Budějovice: PF JU, 1993, s. 96-107.

GREPL, M., a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, 799 s.

HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A.: *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 2002, 248 s.

JAKLOVÁ, A.: *K jazyku a stylu českých kázání Ondřeje Františka de Waldta*. In: David, M. (ed.): *K jazyku a stylu českých barokních textů I*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1998, s. 7-41.

JANEČKOVÁ, M.: *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*. Praha: ARSCI, 2009, 190 s.

JANEČKOVÁ, M., ALEXOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ V., a kol.: *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: ARSCI, 2010, 374 s.

JANEČKOVÁ, M.: *Staročeské hláskosloví a tvarosloví*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1994, 62 s.

JUNGMANN, J.: *Slovník česko – německý, Díl I. A-J*. Praha: Academia, 1989, 852 s.

JUNGMANN, J.: *Slovník česko – německý, Díl II. K-O*. Praha: Academia, 1990, 1031 s.

- KARLÍK, P., a kol.: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 604 s.
- KOPECKÝ, M.: *Nic stálého přítomného*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 148 s.
- KOPECKÝ, M.: *Slovesnost českého baroka*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, 46 s.
- KOPECKÝ, M.: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, 183 s.
- KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2007, 329 s.
- KRATOCHVÍL, A.: *Oheň baroka*. Brno: Cesta, 1990, 165 s.
- LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, 423 s.
- MOCNÁ, D., PETERKA, J., a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s.
- PORÁK, J.: *Humanistická čeština: Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, 171 s.
- SLÁDEK, M (ed.): *Svět je podvodný verbíř*. Praha: Argo, 2005, 445 s.
- STICH, A.: *O české literatuře starší, zvláště barokní*. Česká literatura 44, 1996, s. 443–458.
- Ústav pro jazyk český ČSAV. *Slovník spisovného jazyka českého III. M-O*. Praha: Academia, 1989, 637 s.
- Ústav pro jazyk český ČSAV. *Slovník spisovného jazyka českého V. R-S*. Praha: Academia, 1989, 654 s.
- VAŠICA, J.: *České literární baroko*. Praha: Atlantis, 1995, 349 s.
- VINTR, J.: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. Listy filologické, 121, 1998, s. 341-346.

Bakalářské a diplomové práce

- BLAŽKOVÁ, L. *Analýza barokního textu*. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2009, 69 s.
- JANÁČKOVÁ, E. *Jazyková a stylistická analýza barokního kázání*. Nepublikovaná diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, 118 s.
- LIŠKOVÁ, H. *Jazyková analýza barokního textu*. Nepublikovaná bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2009, 69 s.

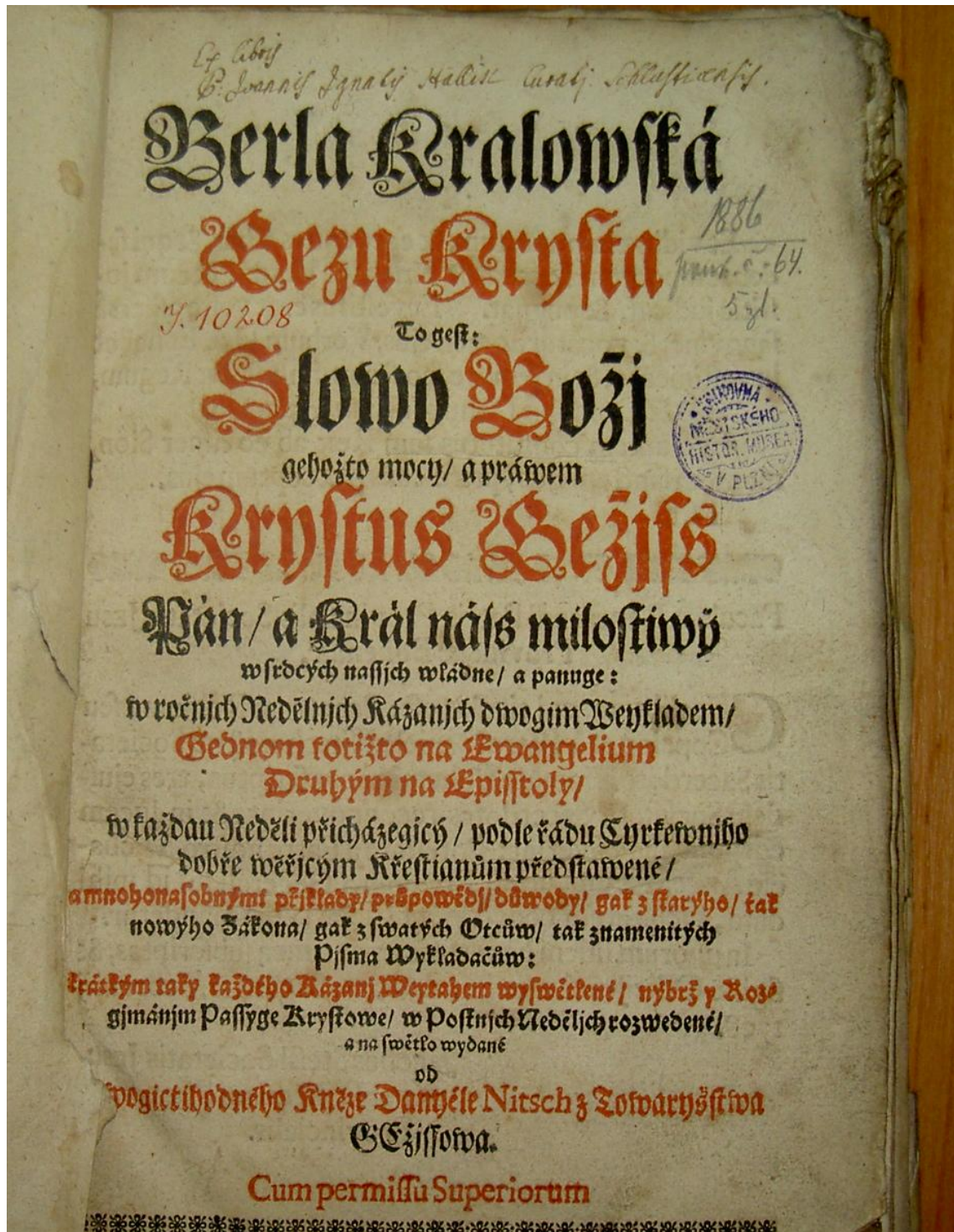
NOVÁKOVÁ, M. *Jazyková analýza barokního textu*. Nепublikovaná diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, 83 s.

Internetové zdroje

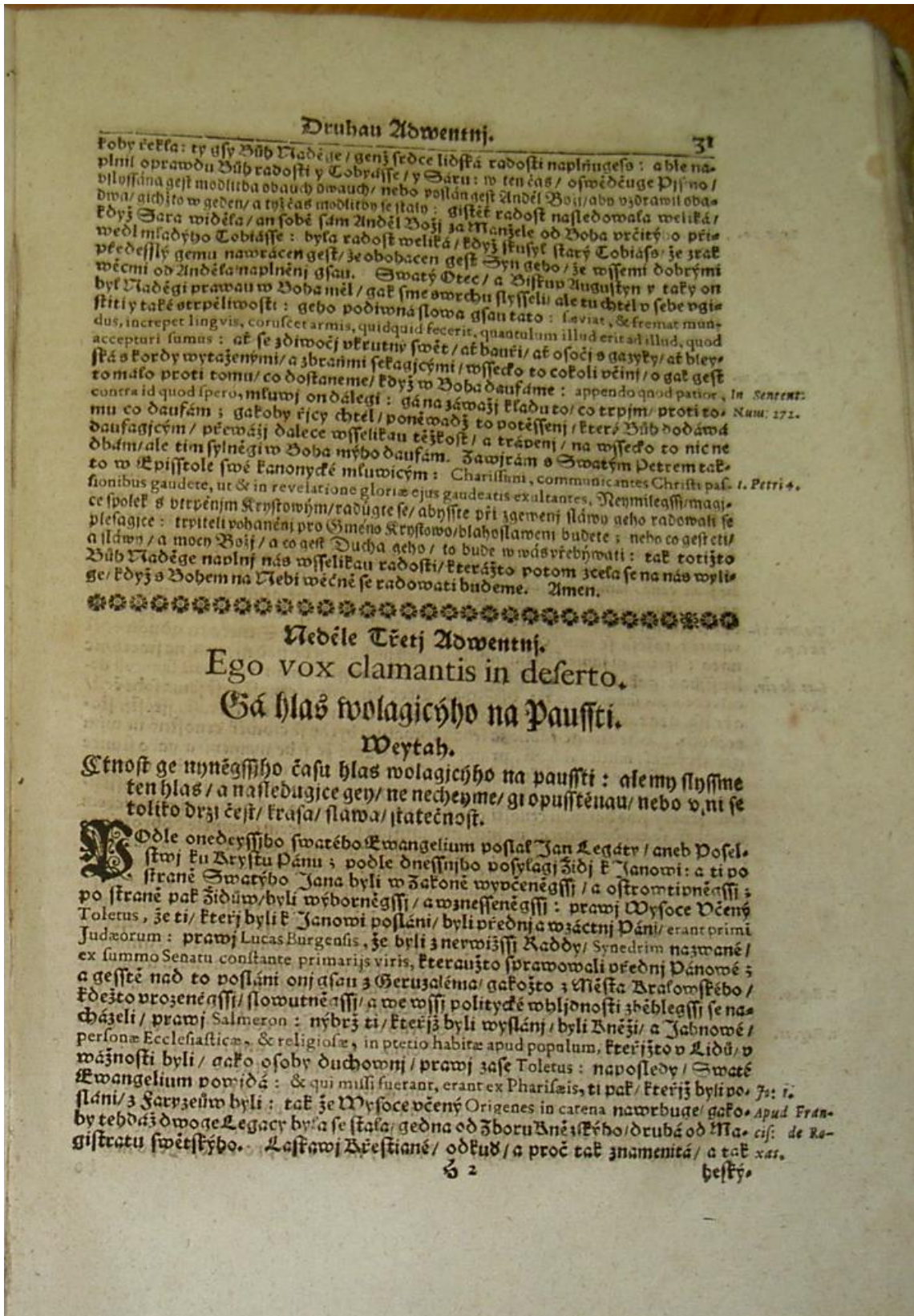
LD – NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 21. 4. 2010]. Dostupné z WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.

PŘÍLOHY

Úvodní strana souboru *Berla královská Jezu Krista* (1709)

Začátek kázání na třetí neděli adventní s citátem *Ego vox clamantis in deserto / Já hlas volajícího na poušti*

Druhau Adventnj. 31
Koby řekla: ty gfy Dáb Vladěje / genj sedce lidští radostj naplnějš : a ble naplni opravdu Dáb radostj y Tobráše / y Sáru: w ten čas / oswěděuge Pjino / vložšana gest modlitba obauch obauch / nebo poslan gest Anděl Boj / abo vjdravit oba-
diva / gichito w gedn / a tž čas modlitby se stalo : gště radost nasledowala weliká /
Edyž Sara widěla / an sobě sám Anděl Boj ja Manjele od Doba vrčěš : o pře
wed mladýho Tobiáše : byla radost weliká / Edyž štufyl starý Tobiáš : je žal
předěšlý gemu nawrácen gest / že obobacen gest Syn gebo / že wšemi dobrými
wěcmi od Anděla naplněn gšan. Swatý Otec / a Diktor Augustyn v taky on
byl Naděgi prawau w Doba mē / gaš sme swrchu slyšeli ale tu chel v sebe vgi-
štit y také serpěltwošty : gebo podiwná slowa gšan tato : Leviat , & fremar man-
dus , increpet linguis , coruscet armis , quidquid fecerit , quantum illud erit ad illud , quod
acceptari sumus : at se zdiwočj vkrutny swēt / at bouť / at ofoči s gazyky / at blye-
štá s řordy wytaženými / a zbraňmi sekagjčými / wšedo to cokoli věm / o gaš gest
tomáto proti tomu / co dostaneme / Edyž w Doba daušáme : appendo quod patior ,
contra id quod spero , mluwj on dálegi : gána žáwajj kladu to / co trpjm / proti to-
mu co daušám / gašoby řicy chel / ponewadž to potěšej / který Dáb dodáwá
daušagjčým / přewajj dalece wšeliku težkoš / a trápenj / na wšedo to nic ne
dbám / ale tm splněgim w Doba mýho daušám. Žawjram s Swatým Petrem tak-
to w Epistle své Kanonyčé mluwicým : Charissimi , communicantes Christi pas-
sionibus gaudete , ut & in revelatione glorie ejus gaudetis exultantes , Nemitegš / mag-
ce spošel s utrpením Krystovým / radúge se / abyste při žgemenj sláwy geho radowati se
přesgagce : trpiteli wohaněj pro Sméno Krystowo / blahoslavenj budete ; nebo co gest etj /
a sláwy / a moč Boj / a co gest Ducho geho / to bude w wás vřebhwati : tak totžto
Dáb Vladěge naplnj nás wšeliku radostj / kterážto potom žcela se na nás wplis-
ge / Edyž s Bohem na Těbi wěčné se radowati budeme. Amen.

Neděle Třetj Adventnj.
Ego vox clamantis in deserto.
Gá hlas volajícího na Poušti.

Weytah.

Čtnost ge nyněššjho času hlas wlogičjšho na poušty : alemy slyšime
ten hlas / a nasledugce ge / ne necheyme / gi opuščenau / nebo v ni se
toliko držj čej / krasa / slawa / statečnost.

Bodle oneděššjho swatěbo Ewangelium poslal Jan Legátr / aneb Dofel-
štwj ku Bryštu Pánu ; podle dneššjho posylagj židj k Janowi : a ti po
straně Swatěbo Jana byli w zákoně wywčeněššj / a ostroumivněššj ;
po straně pať židum / byli wšborněššj / a wznešeněššj : prawj Wysoce Včený
Toletus , že ti / kterj byli k Janowi poslání / byli přednj a w záctnj Páni / erant primi
Judaeorum : prawj Lucas Burgeant , že byli z newožššj Kaddy / Synedrim nazwaně /
ex summo Senatu constante primarijs viris , kteraužto spravowali wřednj Pánowě ;
a gestě nad to poslání onj gšan z Geruzaléma / gašožto ; Města Braťowškebo /
Edežto wrozeněššj / slowutněššj / a we wšij polityčé wbljdnosti žběblegššj se na
cházeli / prawj Salmoron : nybrž ti / kterjž byli wyslání / byli Bněžj / a Tabnowě /
personae Ecclesiasticae , & religiosae , in pretio habitae apud populum , kterjžto v Lidu / w
wážnoshi byli / ako osoby duchownj / prawj záse Toletus : naposledy / Swatě
Ewangelium powidá : & qui nulli fuerant , erant ex Pharisais , ti pať / kterjž byli po-
slání / z Saryzeim byli : tak že Wysoce wčený Origenes in catena nawrubuge / gažo .
by tebdáz dwogé Legacj byla se stala / gedna od žboru Bněžského / drubá od Ma-
gistratu swěštjšbo. Legawj Břestianě / odkud / a proč tak žnamentá / a tak xas.
beštj